

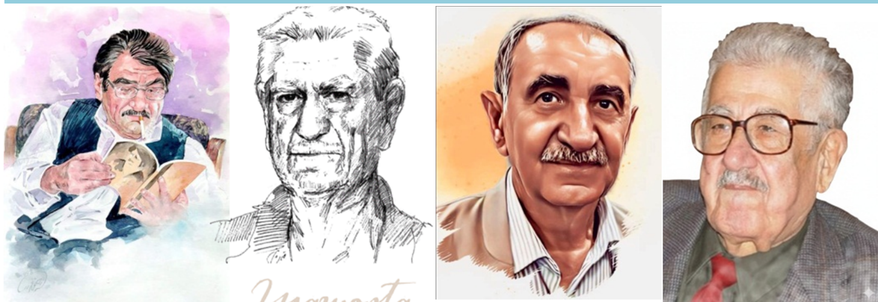
گۆڤاری

زاری

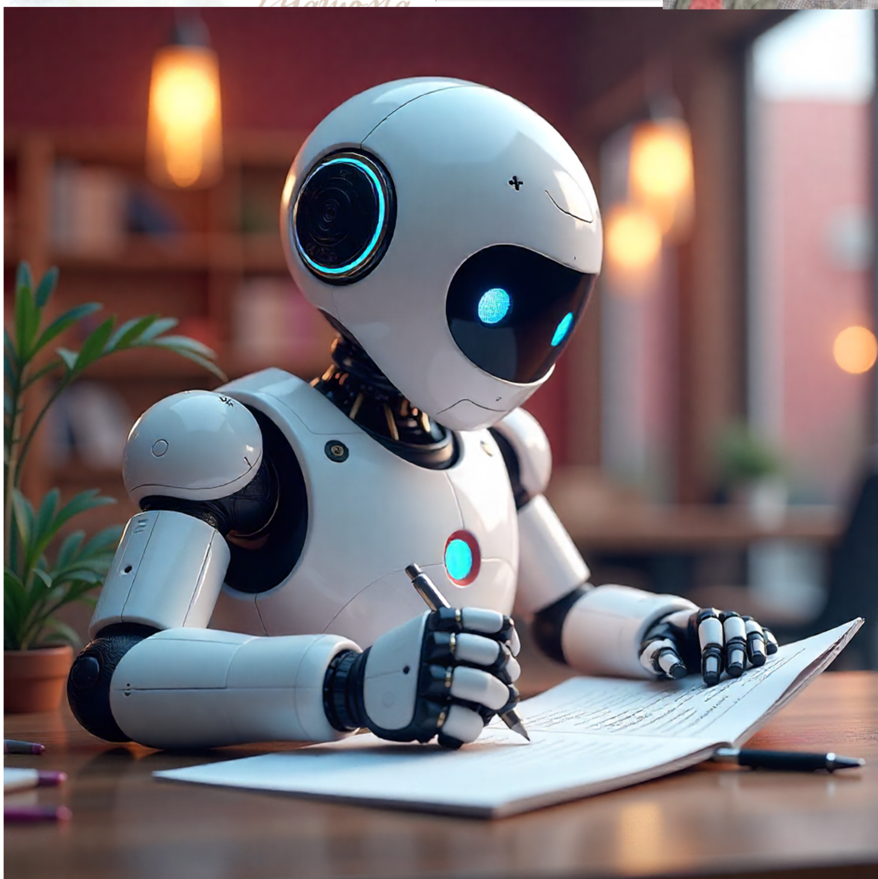
سۆرانی

گۆڤارێکی مانگانەی ئەدەبیی و ڕۆشنبیریی گشتییە ، بە زیرەکیی دەستکرد و بە شێوەی دیجیتەڵ دەردەچێت.

ژمارە (یەک) ٢٥ی تشرینی یەکەم ، ساڵی ٢٠٢٥

Zari Sorani Mag.

No. 01 - 25/10/2025

گۆڤاری زاری سۆرانی

گۆڤارێکی مانگانەی ئەدەبیی و ڕۆشنبیریی گشتییە ، بە زیرەکیی دەستکرد و بە شێوەی دیجیتاڵ دەردەچێت.

ژمارە (یەک) ٢٥ی تشرینی یەکەم ، ساڵی ٢٠٢٥

سەرپەرشتیار: محەمەد مێرگەیی

ئیمەیڵ: kteb@ikteb.com

ناوەڕۆک:

- ✓ گوتەیەک..... ل2
- ✓ نالی: شیکارییەک بۆ میراتی شاعیرە مەزنەکە لە ڕوانگەی پێشەکییەکەی "هێمن موکریانی"یەوە..... ل3
- ✓ گۆڕانکارییە بابەتییەکان لە ئەدەبی کوردیدا: لە سۆفیگەرییەوە بۆ ناسیۆنالیزم..... ل6
- ✓ فەلسەفەی شیعریی سەباح ڕەنجدەر: شیکارییەکی قوڵ بۆ کتێبی "ئەزموون و شیعری بێگەرد"..... ل10
- ✓ پوختەیەکی شیکاری لەسەر کتێبی "مێژووی ئەدەبی کوردی"ی دکتۆر مارف خەزنەدار..... ل13
- ✓ گیوی موکریانی ، ژیانێک تەرخانکراو بۆ کولتووری کوردی..... ل17
- ✓ زیاتر لە فەرهەنگێک: چوار تایبەتمەندیی بلیمەتانەی لە کتێبێکی منداڵاندا کە ٣٥٠ ساڵ لەمەوبەر نووسراوە..... ل19
- ✓ شیکارییەک بۆ شیعری "کتێبەکەی دڵم"ی شاعیر فەرهاد شاکەلی..... ل22
- ✓ شیکارییەک بۆ شیعری (بۆ باوکم)ی جەمال شاربازێڕی.....ل24
- ✓ شیکارییەکی پەروەردەیی و کولتووری: ستراتیژییەکانی بنیادنانی ناسنامە لە کتێبی "ئەلفبێی نوێ"دا بۆ قۆناغی بنەڕەتی..... ل27
- ✓ شیکاریی چیرۆکی "پێکەنینی گەدا" لە نووسینی حەسەن قزڵجی..... ل32
- ✓ زمانی کوردی: پۆلێنکردن و شێوەزارەکان..... ل35
- ✓ زاری سۆرانی.....ل38
- ✓ موعجیزەی زمان: چۆن منداڵان فێری قسەکردن دەبن ؟ تێڕوانینە هاوچەرخەکان و دیدگای مێژوویی..... ل39
- ✓ دەوڵەمەندیی وشەیی لە جوزئی عەممەی قورئانی پیرۆز - پوختەیەکی شیکاری:..... ل42
- ✓ فەلسەفەی ئەدەبی منداڵان و ڕەخنە لە جیهانی گەوران: پلانە بێگەردەکان بۆ ڕزگارکردنی جیهان ، تێڕوانینە فەلسەفییەکان لە ئەدەبی منداڵاندا..... ل46
- ✓ کورتەچیرۆک: گەشتێک بەرەو باشوور..... ل50
- ✓ نازک مەلائیکە: پێشەنگی شۆڕشی شیعری ئازاد و شاعیری خەمی مرۆیی..... ل52
- ✓ هەزار و یەک شەو: شیکارییەکی مێژوویی و ئەدەبی..... ل55
- ✓ بەسەرکردنەوەی ئەدەبیاتی گەلان ئەدەبی فارسی: ڕەگ و ڕیشە ، مێژوو ، قۆناغ ، جۆر ، ناوداران و هونەرەکانی..... ل58
- ✓ زیرەکیی دەستکرد AI چییە ؟..... ل66
- ✓ لە نێوان ڕەسەنایەتی و هاوبەشی: ئایا زیرەکیی دەستکرد هەڕەشەیە بۆ "هالەی" ئەدەب و هونەر ؟..... ل67
- ✓ چۆنێتی کاریگەریی بەکارهێنانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر خوێندکاران..... ل71
- ✓ پێنج وانەی سەرسوڕهێنەر لە براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیات " لازلۆ کراسناهۆرکای" !..... ل73

گوتەیەک

ئەم هەوڵ و هەنگاوەی ئێمە ؛ درەوشانەوەیەکی دیکەی پڕ شکۆمەندیی زمانی ڕەسەنی کوردیی سۆرانی-یە لە سەردەمی دونیای پێشکەوتن و تەکنەلۆژیای زیرەکیی دەستکرد AI و بە دیجیتەڵبوونی زانست و زانیارییەکان.

گۆڤاری زاری سۆرانی تایبەتە بە ئەدەب و رۆشنبیریی گشتی و ناوەڕۆکەکەی لەسەر بنەما و بە یارمەتی و پاڵپشتی تەکنەلۆژیای زیرەکیی دەستکرد ئامادە و بڵاودەکرێتەوە. ئەرکی ئێمە لە سەرپەرشتی گۆڤارێکی وەهادا بریتییە لە:

(بیرۆکە ، دەستنیشانکردن و هەڵبژاردنی بابەتی هەمەچەشن و سەرچاوەکانیان ، ئینجا پێداچوونەوە و ئامادەکردن و نەخشەسازییان بۆ ناو لاپەڕەکانی گۆڤار).

ئەم پرۆژە بە نیازی خزمەتی زمان و ئەدەب و کولتووریی نەتەوەییمان هاتووەتە گۆڕەپانەوە.

سەرنجی دەستەبژێری ئەدەبیی و نووسەران و رۆشنبیران بە گشتی لەمەڕ پەرەسەندنی خێرای کاریگەریی تەکنەلۆژیای سەردەمییانەی وەکوو زیرەکیی دەستکرد لەسەر بوارەکانی زمان و ئەدەب و هونەر ، بە ئەرک و پێویست دەزانرێت .

ئەم گۆڤارە هەڵوەستە لەسەر ئەم لایەنە گرنگەی سەردەمی ئەمڕۆ و ئەو گۆڕانکارییە گەورە و خێرایانەی ڕوودەدەن بە پێویست دەزانێت و لەسەر ئەم بنەمایەش ئەم هەنگاوەی گرتووەتەبەر.

سەرپەرشتیار

محەمەد مێرگەیی

هەولێر ٢٠٢٥/١٠/٢٥

نالی: شیکارییەک بۆ میراتی شاعیرە مەزنەکە لە ڕوانگەی پێشەکییەکەی "هێمن موکریانی"یەوە

١.٠ پێشەکی: نالی، ئەستێرەی گەشی ئاسمانی ئەدەبی کوردی

نالی بە بێ هیچ گومانێک، یەکێکە لە درەوشاوەترین و گەشترین ئەستێرەکانی ئاسمانی ئەدەبی کوردی. ئەو وەک بەردی بناغەی ئەدەبی کلاسیکی کوردی دادەنرێت و کەسایەتییەکی ئەدەبیی بێهاوتایە کە کاریگەرییەکەی بەپێی تێپەڕبوونی کات نەک هەر کەم نەبووەتەوە، بەڵکو قووڵتر و فراوانتر بووە. پێویستیی بەردەوام بۆ چاپکردنی نوێی دیوانەکەی و لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی و زانستی لەسەر بەرهەمەکانی، بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە لەسەر بلیمەتییە هەمیشە زیندووەکەی. ئێمە لەبەردەم کەڵەپیاوێکی ئەدەبیداین کە دەبێت بەردەوام بگەڕێینەوە سەری، نەک تەنها بۆ وەرگرتنی ئیلهام، بەڵکو بۆ کردنەوەی چینە قووڵەکانی ماناکانی کە لەگەڵ هەر خوێندنەوەیەکدا دەوڵەمەندتر دەبن.

بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەم ناوبانگە بەرینەی، بەڵگەیەکی مێژوویی گرنگ هەیە کە لەلایەن کەسێکی بیانییەوە تۆمار کراوە. دیپلۆماتکاری فەرەنسی، **ئۆژێن ئۆبەن** (Eugène Aubin)، لە سەردانەکەیدا بۆ کوردستان لە نێوان ساڵانی ١٩٠٦-١٩٠٧، تێبینی کردبوو کە شیعرەکانی نالی "لە دوورترین گوند و دۆڵەکاندا" لەسەر زاری کوردان بووە. ئەم شایەتحاڵییە دەرەکییە، کە دەیان ساڵ دوای کۆچی دوایی شاعیر تۆمار کراوە، نیشانەی ئەوەیە کە کاریگەریی نالی سنووری جوگرافی و چینایەتیی تێپەڕاندووە و بووەتە بەشێکی دانەبڕاو لە ویژدانی چاندی کوردی.

ئامانجی ئەم نووسینە بریتییە لە شیکردنەوەی لایەنە جیاوازەکانی بەهرە و میراتی نالی، بە پشت بەستن بە تێڕوانینە قووڵەکانی مامۆستا **هێمن موکریانی** لەو پێشەکییە شاکارەیدا کە بۆ دیوانی نالی نووسیویەتی؛ ئەو دیوانەی کە لەلایەن زانای پایەبەرز **مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس** و کوڕە بەڕێزەکانییەوە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی بۆ کراوە. کلیلی کردنەوەی ئەم گەنجینە ئەدەبییە مەزنە، لە ڕاستیدا، لەو هەوڵە زانستییە بێوێنەیەدا خۆی دەبینێتەوە کە ئەم بنەماڵە زانستپەروەرە ئەنجامیان داوە.

٢.٠ کلیلە زانستییەکە: هەوڵە مەزنەکەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و کوڕەکانی

بۆ تێگەیشتن لە قووڵایی شیعری نالی و کردنەوەی گرێکوێرەکانی، پێویستمان بە کلیلێکی زانستیی پتەو بوو. ئەو کلیلە لە کارە مەزنەکەدا بەرجەستە بوو کە **مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس** و کوڕەکانی ئەنجامیان دا، کە بەڕاستی "خزمەتێکی بێ وێنە" بوو بۆ ئەدەب و چاندی کوردی. ئەم کارە نەک هەر ڕێگەی بۆ خوێنەری ئاسایی خۆش کرد تا چێژ لە شیعری نالی وەربگرێت، بەڵکو بناغەیەکی زانستیشی دانا بۆ هەموو لێکۆڵینەوەیەکی داهاتوو.

مامۆستا **هێمن** بە ڕێز و پێزانینێکی قووڵەوە ستایشی مودەڕیس و خێزانەکەی دەکات و پێی وایە هەموو کوردێکی "پاک و چاک و دیندار و دڵسۆز و ئەدەبدۆست" قەرزاری ئەوانە .**هێمن** لە وەسفی **مامۆستا مودەڕیس**دا دەڵێت کاتێک لە نزیکەوە بینیویەتی، بۆی دەرکەوتووە کە لەبەردەم "کۆگایەکی ڕووناکی و دەریایەکی بێسنوور"دا وەستاوە. ئەو بەرهەمە زانستییە گەورەیەی کە ئەم زانا پایەبەرزە لە تەمەنێکی پێشکەوتوودا ئەنجامی دا، بەرهەمی "خۆشەویستییەکی گەورە، باوەڕێکی پیرۆز، و ئیرادەیەکی پۆڵایین" بوو.

ئاستەنگی سەرەکی لەبەردەم تێگەیشتن لە شیعری نالی، پێویستیی شارەزابوون بوو لە سێ زمانی (کوردی، عەرەبی، فارسی). بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە، مودەریس و کوڕەکانی هەوڵێکی ورد و ماندوونەناسانەیان دا کە ئەم قۆناغانەی لەخۆگرتبوو:

- **کۆکردنەوەی دەستنووسە دەگمەنەکان** :بە هەوڵ و کۆششێکی زۆر، دەستنووسە پەرشوبڵاوەکانیان کۆکردەوە.

- **بەراوردکردنی نوسخە جیاوازەکان** :بە شێوەیەکی زانستی، نوسخەکانیان بەراورد کرد بۆ گەیشتن بە دەقێکی پاک و ڕاست.
- **نووسینی پێشەکییەکی زانستی** :پێشەکییەکی قووڵ و تێروتەسەلیان نووسی کە **هێمن** بە "کتێبێکە بۆ خۆی" وەسفی دەکات.
- **ڕاستکردنەوە و شیکردنەوە** :شیعرەکانیان ڕاستکردەوە و مانا و ڕەمزەکانیان بە وردی شیکردەوە و لێکدایەوە.

هێمن جەخت لەوە دەکاتەوە کە "کاری وەها لەناو کوردا نەکراوە" و سەرەڕای ئەگەری بوونی هەر کەمکورتەکییەکی بچووک، ئەم کارە "بێگومان بێ وێنەیە". ئەم هەوڵە زانستییە مەزنە کلیلی ئەو دەرگا داخراوە بوو کە ڕێگەی دەدایە خوێنەر بچێتە ناو ئەو گەنجینە ئەدەبییە ئاڵۆزەی کە نالی لە پشتییەوە بەجێی هێشتبوو.

٣.٠ گەنجینە ئاڵۆزەکە: شیکردنەوەی قووڵایی و ئاڵۆزیی شیعری نالی

ئاڵۆزیی شیعری نالی نیشانەی کەموکوڕی نییە، بەڵکو بەڵگەی قووڵایی فیکری و ڕۆشنبیرییە فراوانەکەیەتی. مامۆستا **هێمن** باس لە گەشتە نیو سەدەییەکەی خۆی دەکات لەگەڵ شیعری نالیدا، کە چۆن لە تەمەنی لاوێتییەوە تا دەگاتە کامڵبوون، بەردەوام هەوڵی داوە لەم دەریایە بێ بنە مەلە بکات. ئەم گەشتە درێژە خۆی لە خۆیدا نیشاندەری ئەو ئاڵۆزییە هونەرییەیە کە پێویستی بە هەوڵێکی زانستیی مەزن هەبوو بۆ کردنەوەی.

بۆ خستنەڕووی ئەم ئاڵۆزییە بە شێوەیەکی کرداری، **هێمن** چیرۆکی مەتەڵی وشەی **"نەی سوار "**دەگێڕێتەوە. ئەم وشەیە نەک هەر **هێمن**، بەڵکو زانای گەورە **مەسعوود محەممەد** و **حەمەی کوڕی مەلا کەریم**یشی سەرسام کردبوو و لە هیچ فەرهەنگێکدا ماناکەیان نەدەدۆزییەوە. ئەمە وای لە **مەسعوود محەممەد** کرد کە بە لەخۆبوردووییەوە دان بەوەدا بنێت کە "ئەو مەلەوانە کارامەیە نییە کە بتوانێت هەموو مرواریەکانی دەریای بێ بنی شیعری نالی دەربهێنێت". دوای لێکۆڵینەوەیەکی زۆر، **هێمن** گریمانەیەکی زیرەکانەی خستەڕوو: وشەکە لەوانەیە دەستکاریکراوی "نیساری" بێت، کە لە "شانامە"ی فیردەوسیدا هاتووە و ئاماژەیە بۆ چینی جەنگاوەران. ئەم دۆزینەوەیە ئەوە دەسەلمێنێت کە نالی تەنها شارەزای سەرچاوە ئایینییەکان نەبووە، بەڵکو خوێنەرێکی وردی دایکە کتێبەکانی وەک شانامە و سکەندەرنامەش بووە. بەڵام لێکۆڵینەوەکەی **هێمن** لێرەدا ناوەستێت، بەڵکو دەگاتە لوتکەی شیکاریی فیکری کاتێک گریمانەی ئەوە دەکات کە نالی ئەم وشەیەی تەنها بە مانایەکی حەرفی بەکارنەهێناوە، بەڵکو خەریکی دروستکردنی پێکهاتەیەکی ڕەمزیی ئاڵۆز بووە؛ ئەو پێی وابوو نالی چینە چوارینەکەی پاشا جەمشید (لە شانامەوە)ی وەک چوارچێوەیەکی کلاسیکی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی هاوتەریبی بکات لەگەڵ پێکهاتە سەربازییە چوار قۆناغییەکەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا (کە بە دەستەواژەکانی "ئۆن"، "یوز"، و "تومان" ناسرابوون). ئەم بەستنەوەی نێوان ئەفسانەی کۆنی فارسی و پێکهاتەی سەربازیی عوسمانی، بەهێزترین بەڵگەیە لەسەر قووڵایی فیکریی نالی.

لێرەوە، **هێمن** بە گەرمییەوە بەرپەرچی ئەو بۆچوونە ڕەخنەییە دەداتەوە کە گوایە نالی تەنها گرنگی بە "ڕووکەش و وشە ڕازاندنەوە" داوە. بە پێچەوانەوە، ئەو بە توندی جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئامانجی سەرەکی و جەوهەری شیعری نالی دەربڕینی **"سۆزی ئاشقانە و کوڵ و کۆی دەروونی خۆی "** بووە. لای **هێمن**، ئەم ناوکە سۆزدارییە تەواوی پەیامی شاعیر بووە، نەک تەنها جوانکارییەکی لاوەکی. ئەم قووڵاییە فیکری و سۆزدارییە هاوشان بوو لەگەڵ بوێرییەکی دەگمەن بۆ داهێنان، کە نالیی بەرەو ئەنجامدانی شۆڕشێک لە پێکهاتە و زمانی شیعری کوردیدا برد.

٤.٠ شۆڕشە ئەدەبییەکەی نالی: داهێنان لە فۆرم و زماندا

نالی تەنها شاعیرێکی کلاسیک نەبوو، بەڵکو "شۆڕشگێڕێکی ئەدەبی" بوو کە بە هەوڵێکی وشیارانە هەوڵی دامەزراندنی زمان و فۆرمێکی شیعریی تایبەت بە کوردی دەدا. داهێنانەکانی هەوڵێک بوون بۆ شکاندنی نەریتە باوەکان و سەلماندنی ئەوەی کە زمانی کوردی توانای هەڵگرتنی بەرزترین ئاستی هونەری هەیە. بەپێی شیکارییەکەی **هێمن**، داهێنانە سەرەکییەکانی نالی لەم خاڵانەدا خۆیان دەبیننەوە:

- **شکاندنی نەریتی سەروا** :نالی وازی لەو نەریتە باوە هێنا کە شاعیری ناچار دەکرد هەموو پیتەکانی ئەبجەد وەک سەروا (قافیە) بەکاربهێنێت.
- **خۆپاراستن لە پیتە نامۆکان** :بە ئەنقەست خۆی لە بەکارهێنانی ئەو پیتە عەرەبییانە (وەک **ض، ظ،**

ذ) پاراستووە کە لەگەڵ فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ناگونجێن و، بە بۆچوونی **هێمن**، دیوانی شاعیرە گەورەکانی دیکەیان "شێواندبوو."

- **بەکارهێنانی سەروای کوردیی ڕەسەن:** بوێرانە پێشەنگایەتیی کرد لە بەکارهێنانی پیتە تایبەتەکانی کوردی وەک "**ێ**" وەک سەروای شیعر، کە ئەمە هەنگاوێکی گەورە بوو بۆ بەخشینی ناسنامەیەکی کوردیی ڕەسەن بە شیعرەکانی.
- **سەروەریی هەست بەسەر قاڵبدا:** یاسا توندەکانی ژمارەی دێڕەکانی غەزەلی شکاند. ئەو ڕێگەی بە "هەستی ناسکی ئینسانی" دەدا کە درێژیی شیعرەکانی دیاری بکات، نەک قاڵبە وشکەکان.

بۆ سەلماندنی ئەوەی کە هێزی شیعری نالی لە مانا و ناوەڕۆکدایە نەک تەنها لە فۆرمدا، **هێمن** چیرۆکی وەرگێڕانی ئەم دێڕە شیعرە بەناوبانگەی نالی دەگێڕێتەوە:

دەخیلت بم نەخیلی یا ڕوتابی

وەها شیرین و سینە نەرم و دڵڕەق

کاتێک مانای ئەم وێنا شیعرییە بۆ ئامادەبووانی عەرەب ڕوون دەکرێتەوە، سەرسامیی خۆیان دەردەبڕن و دان بەوەدا دەنێن کە وێنەیەکی وا ناسک و جوانیان لە ئەدەبیاتی خۆیاندا نەبیستووە. ئەمە بەڵگەیەکی بەهێزە لەسەر ئەوەی کە هێزی سۆز و مانا لە شیعری نالیدا سنوورە زمانی و چاندییەکان دەبڕێت. لە بنەڕەتدا، نالی "خەریکی دروستکردنی زمانێکی کوردیی یەکگرتوو بووە"؛ ئەو شارەزاییەکەی لە عەرەبی و فارسیدا بۆ دەوڵەمەندکردن و بەرزکردنەوەی زمانی کوردی بەکارهێنا، نەک بۆ تواندنەوەی لەناو زمانەکانی تردا. سەرکەوتنی ئەم پرۆژە داهێنەرانەیە لە کاریگەرییە بەربڵاو و هەمیشەییەکەیدا بە ڕوونی دەردەکەوێت.

٥.٠ دەرئەنجام: میراتی نەمری نالی و شوێنە پیرۆزەکەی

میراتی ڕاستەقینەی هەر داهێنەرێک بە بەربڵاوی و بەردەوامیی کاریگەرییەکەی دەپێورێت. لەم ڕوانگەیەوە، نالی بووەتە هێمایەکی چاندی دامەزرێنەر کە سنووری زێد و زەمانی خۆی تێپەڕاندووە و بووەتە موڵکی هەموو کوردێک. چەندین بەڵگە شاهیدیی بۆ ئەم کاریگەرییە بەردەوامەی دەدەن، لەوانە:

- **شایەتحاڵییە دەرەکییەکە:** گێڕانەوەکەی **ئۆژێن ئۆبەن**، دیپلۆماتکاری فەرەنسی، کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بینیویەتی شیعری نالی لەناو خەڵکی ئاساییدا باڵادەستە، بەڵگەیەکی بابەتیانە و حاشاهەڵنەگرە لەسەر ناوبانگی بێسنووری نالی.
- **شایەتحاڵییە زانستییەکە:** ڕۆڵی مێژوویی کەسایەتیی وەک **مەلا ساڵحی حەریق** لە بڵاوکردنەوەی "قوتابخانەی نالی" لە سەرتاسەری کوردستانی ئێراندا، بە تایبەتی لە ناوچەی موکریان، کە زامنی گواستنەوەی شێواز و بابەتی شیعرەکانی نالیی کرد بۆ نەوەکانی دواتر.
- **شایەتحاڵییە ڕۆشنبیرییەکە:** ئاواتە بەهێزەکەی مامۆستا **هێمن** کە دەڵێت" :*خۆزگە ڕۆژێک بهاتایە هەر ماڵێکی کورد ئەم دیوانەی نالیی بخستایەتە ژێر سەر قورئانی پیرۆزەوە."*

لێکدانەوەی هێمایی ئەم ئاواتە زۆر قووڵە. ئەمە داوایەکی ئایینی نییە، بەڵکو گوزارشتێکە لەو پێگە ناوەندی و پیرۆزەی کە نالی لە ویژدانی چاندی کوردیدا هەیەتی، هاوشێوەی ئەو پێگەیەی کە حافزی شیرازی لە چاندی فارسیدا هەیەتی. ئەمە دانانە بەوەی کە دیوانی نالی تەنها کۆمەڵێک شیعر نییە، بەڵکو گەنجینەیەکی ڕۆحی و فیکریی نەتەوەیەکە.

لە کۆتاییدا، دەتوانین بڵێین نالی تەنها شاعیرێک نەبوو، بەڵکو داهێنەرێکی ئەدەبی، ڕۆشنبیرێکی گەورە، ئەندازیارێکی زمان، و هێمایەکی نەمری ناسنامەی کوردی بوو. ئەو بەردی بناغەی ئەدەبی نوێی کوردییە و بەرهەمەکانی هەمیشە وەک کانیاوێکی سازگار جێگەی ڕێز، لێکۆڵینەوەی قووڵ، و ئیلهام دەبن بۆ نەوەکانی داهاتوو.

سەرچاوە: پێشەکییەکەی هێمن موکریانی بۆ دیوانی نالی.

گۆڕانکارییە بابەتییەکان لە ئەدەبی کوردیدا: لە سۆفیگەرییەوە بۆ ناسیۆنالیزم

١ .پێشەکی: ئەدەبی کوردی وەک ئاوێنەی ناسنامەی نەتەوەیی

ئەدەب، لە جەوهەردا، ڕاستگۆترین ئاوێنەیە کە ڕۆحی نەتەوە دەنوێنێتەوە؛ ئەو تۆمارە زیندووەیە کە بیر و ئاوات و ئازار و مێژووی تێدا دەنووسرێتەوە. لەم سۆنگەیەوە، ئەدەبی کوردی گرنگییەکی ستراتیژیی یەکجار زۆری هەیە، نەک تەنها وەک هونەرێکی زمانەوانی، بەڵکو وەک ڕەنگدانەوەیەکی وردی ڕەوتی بیری کوردی و گەشەکردنی هۆشیاریی بە خۆی و پێگەی لە جیهاندا. ئەو یادەوەرییەیە کە هەست و ئەزموونەکانی نەتەوەی بە درێژایی سەدەکان پاراستووە، و بەڵگەنامەیەکی گۆکەری ناسنامەی کولتووری و نیشتمانییەتی.

بەڵام ئەم یادەوەرییە ڕووبەڕووی ئاستەنگی گەورە بووەوە، بەو پێیەی کێشە سەرەکییەکەی کە ئەدەبی کوردی پێوەی ناڵاندوویەتی، بریتی بووە لە پشتگوێخستنی لێکۆڵینەوە و تۆمارکردنی بە شێوەیەکی سیستماتیک بۆ ماوەیەکی درێژ. ئەم پشتگوێخستنە تەنها لەبیرچوونەوەیەکی ئەکادیمی نەبووە، بەڵکو دەرەنجامی ڕاستەوخۆی پەراوێزخستنی سیاسی و ئیداریی خودی زمانی کوردی بووە، کە ئەمەش ڕۆشنبیرانی کوردی ناچار کردووە بە زمانە باڵادەستەکانی وەک فارسی، عەرەبی و تورکی بنووسن. ئەمەش بووەتە هۆی لەناوچوونی بەشێکی زۆری ئەم میراتە ئەدەبییە دەوڵەمەندە و، هەندێک جاریش، پاڵدانی بە هەڵە بۆ سەر ئەدەبی ئەو نەتەوانە.

ئەم وتارە ئامانجی شوێنپێهەڵگرتن و شیکردنەوەی ئەو گۆڕانکارییە ڕیشەییەیە کە لە بابەتەکانی ئەدەبی کوردیدا ڕوویداوە، لە ڕێگەی خستنەڕووی گواستنەوە لە تایبەتمەندییەکانی قۆناغی کلاسیکی کۆنەوە بۆ سیماکانی قۆناغی نوێ. هەروەها هەوڵ دەدات ئەو هۆکارە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و کولتوورییانە دیاری بکات کە بەشدارییان لەم پەرەسەندنە قووڵەدا کردووە، کە ئەدەبی لە بازنەکانی سۆفیگەری و دڵداریی تەقلیدییەوە گواستەوە بۆ فەزاکانی هۆشیاریی نەتەوەیی و ڕەخنەی کۆمەڵایەتی. بۆ ئەوەی بتوانین لە قووڵایی ئەو گۆڕانکارییانە تێبگەین کە بەسەر ئەدەبی کوردیی نوێدا هاتوون، دەبێت سەرەتا لە تایبەتمەندییەکانی قۆناغی کلاسیک تێبگەین کە ڕێگای بۆ خۆش کرد.

٢ .ئەدەبی کوردیی کۆن: زاڵبوونی سۆفیگەری و دڵداری

ئەدەبی کوردیی کۆن، کە لە ڕووی مێژووییەوە تا دەرکەوتنی شاعیر حاجی قادری کۆیی لە سەدەی نۆزدەهەمدا درێژ دەبێتەوە، نوێنەرایەتیی قۆناغی دامەزراندن دەکات کە تێیدا یەکەم سیماکانی شیعری نووسراوی کوردی شکڵی وەرگرت. سەرەڕای دەوڵەمەندی و گرنگیی ئەم قۆناغە، بەڵام لە چوارچێوەی بابەتگەلێکی دیاریکراودا دەخولایەوە و لەسەر بنەمای لاساییکردنەوەی ئەو نموونە ئەدەبییانە بوو کە لەو سەردەمەدا لە جیهانی ئیسلامیدا باو بوون، بەتایبەتی ئەدەبی فارسی و عەرەبی.

دەتوانرێت دوو سیمای بابەتیی سەرەکی دیاری بکرێن کە باڵیان بەسەر بەرهەمی ئەم سەردەمەدا کێشابوو:

- **سۆفیگەری و عیرفان :**زۆرینەی ڕەهای شاعیرانی ئەو قۆناغە زانا و پیاوانی ئایینی و شێخەکان بوون، کە ئەمەش ڕاستەوخۆ لەسەر سروشتی بەرهەمەکانیان ڕەنگی دابووەوە. شیعر هۆکاریان بوو بۆ دەربڕینی ئەزموونە ڕۆحییەکانیان، شیکردنەوەی چەمکە ئایینییەکان، گۆرانیوتن بە عەشقی خودایی، مەدحی پێغەمبەر، و پێشکەشکردنی ئامۆژگاریی ڕەوشتی.
- **دڵداری و سکاڵا** :لە پاڵ سۆفیگەریدا، خۆشەویستی و دڵداری دووەم بابەتی هەرە دیار بوون. بەڵام زۆربەی کات لاساییکردنەوە ("لاساییکردنەوە")ی نموونە دڵدارییە تەقلیدییە ناسراوەکانی ناو ئەدەبیاتی دراوسێ بوو، وەک

چیرۆکەکانی "لەیلا و مەجنون"، لەگەڵ سکاڵایەکی خودی لە گۆڕانکارییەکانی زەمانە و دووریی خۆشەویستان.

ئەم قۆناغە درێژە دەتوانرێت دابەش بکرێت بۆ دوو قۆناغی زمانەوانی و ئەدەبیی دیار:

- **سەردەمی ئەدەبی گۆرانی :**زاراوەی گۆرانی زمانی ئەدەبیی باو بوو کە شاعیران بۆ نووسینەوەی بەرهەمەکانیان بەکاریان دەهێنا. لە دیارترین شاعیرانی ئەم سەردەمە مەلا پەرێشان، خانای قوبادی کە داستانی "شیرین و خەسرەو"ی هۆنیوەتەوە، تا دەگاتە شاعیری گەورە ئەحمەدی خانی، خاوەنی شاکاری "مەم و زین". جێی سەرنجە کە هەندێک لەم شاعیرانە، وەک خانی، لە قسەکەرە ڕەسەنەکانی گۆرانی نەبوون، **بەڵام وەک زمانی بەرهەمەکانیان هەڵیانبژاردبوو**، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ پێگە ئەدەبییە بەرزەکەی لەو سەردەمەدا.
- **قوتابخانەی سلێمانی (لە نالییەوە تا حاجی قادر):** ئەم قۆناغە گۆڕانێکی زمانەوانیی گرنگی بەخۆوە بینی، کاتێک زاراوەی سۆرانی وەک زمانێکی ئەدەبیی نوێ دەرکەوت، و شاری سلێمانی بووە ناوەندی کولتووری و ئەدەبیی کوردان. هەریەک لە نالی، کوردی، و سالم، بە پێشەنگی ئەم قوتابخانەیە دادەنرێن. سەرەڕای ئەوەی ئەم گۆڕانکارییە لە پلەی یەکەمدا زمانەوانی بوو، چونکە قورسایی لە گۆرانییەوە بۆ سۆرانی گواسترایەوە، بەڵام بابەتە شیعرییەکان تا ڕادەیەکی زۆر بە دیلی دابونەریتە کۆنەکانی لاساییکردنەوە مانەوە، و جەختکردن لەسەر سۆفیگەری و دڵداری و سکاڵای تاکەکەسی بەردەوام بوو.

پارادۆکسە سەرنجڕاکێشەکەی قوتابخانەی سلێمانی لەوەدایە کە گۆڕانکارییە زمانەوانییە گەورەکە، گۆڕانێکی بابەتیی هاوشێوەی لەگەڵدا نەبوو، ئەمەش وا دەکات ئەو پچڕانەی کە حاجی قادری کۆیی دواتر بە بەکارهێنانی هەمان زاراوەی سۆرانی دروستی کرد، ڕیشەییتر و گرنگتر بێت لە مێژووی ئەم ئەدەبەدا.

٣ .خاڵی وەرچەرخان: حاجی قادری کۆیی و سەرهەڵدانی هۆشیاریی نەتەوەیی

حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-١٨٩٧) تەنها نوێنەرایەتیی شاعیرێکی دیار لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا ناکات، بەڵکو وەک وەرچەرخانێکی مێژوویی یەکلاکەرەوە و خاڵێکی گۆڕانی ڕیشەیی وایە. ئەوەی ئەو کردی تەنها هێنانی بابەتی نوێ نەبوو، بەڵکو پێناسەکردنەوەیەکی ڕیشەیی خودی ئەرکی شیعر بوو؛ چونکە لە هۆکارێکەوە بۆ دەربڕینی ڕۆحی یان کەسی، کردی بە ئامرازێک بۆ هاندانی نەتەوەیی و ڕەخنەی کۆمەڵایەتی.

گەشتەکانی حاجی قادری کۆیی، بەتایبەتی مانەوەی لە ئەستەنبوڵ، پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی، کاریگەرییەکی زۆری لەسەر داڕشتنی بیری هەبوو. لەوێ، لە گەرمەی سەدەی نۆزدەهەمدا، ئەو بیرۆکە نەتەوەییە بەهێزانەی وەرگرت کە ئیمپراتۆریەتەکەیان لە ناوەوە هەڵدەوەشاندەوە. تێکەڵاوی ئەو ڕەوتە فیکرییانە بوو کە هۆشیاریی کۆمەڵگاکانی تریان پێکدەهێنا، لە بزووتنەوەی تورکیای گەنجەوە تا نهزەتی ئەدەبی عەرەبی، بۆیە تێگەیشت کە شیعر دەکرێت چەکێک بێت بۆ بەئاگاهێنانەوەی نەتەوەکان. ئەم ئەزموونە، لەگەڵ هەستە قووڵەکەیدا بەرامبەر واقیعی دواکەوتووی نەتەوەکەی، وای لێکرد ئەرکی گۆڕینی ڕێڕەوی ئەدەبی کوردی بخاتە ئەستۆی خۆی.

شیعری حاجی قادری کۆیی پچڕانێکی ڕوونی لەگەڵ دابونەریتە میراتییەکاندا دروست کرد، و بەشدارییە جەوهەرییەکانی لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەردەکەون:

- **دامەزراندنی شیعری نەتەوەیی :**کۆیی بە یەکەم کەس دادەنرێت کە چەمکەکانی "نیشتمانپەروەری"، "خۆشەویستیی نیشتمان"، و "ناسنامەی کوردی"ی کردە بیرۆکەی سەرەکی لە شیعری کوردیدا. شیعرەکانی بوونە مینبەرێک بۆ بانگەوازیکردن بۆ یەکێتیی نەتەوەی کورد و بەئاگاهێنانەوەی هەستی ئینتیما بۆ کوردستان وەک بوون و نیشتمانێک.
- **ڕەخنەگرتن لە واقیع :**شیعری خۆی وەک تیغێکی تیژ ئاراستەی ڕەخنەگرتن لە واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی کرد. بە بوێرییەوە ڕەخنەی لە پێکهاتە

تەقلیدییەکانی دەسەڵات گرت کە لە "ئاغا و بەگ و شێخەکاندا" بەرجەستە ببوون، و ئەوانی بە بەرپرسی دواکەوتن و پەرتەوازەیی نەتەوە دانا، و بانگەوازی کرد بۆ تێپەڕاندنی دابەشبوونەکان لەپێناو بەرژەوەندیی باڵای نەتەوەییدا.

- **گرنگیدان بە زمان و مێژوو**: کۆیی تێگەیشتبوو کە ڕاپەڕینی هەر نەتەوەیەک بە شانازیکردن بە زمان و مێژووەکەیەوە دەست پێدەکات. بۆیە، لە شیعرەکانیدا داوای گرنگیدان بە زمانی کوردی و پەرەپێدانی دەکرد، و بانگەوازی بۆ خوێندنەوەی مێژووی کورد و وەرگرتنی ئیلهام لە شکۆمەندییەکانی ڕابردوو دەکرد وەک بنەمایەک بۆ بنیاتنانی داهاتوویەکی باشتر.

بەم بەشدارییانە، حاجی قادری کۆیی تەنها شیعری نوێی نەنووسی، بەڵکو دەرگای بە رووی ئەدەبێکی کوردیی نوێدا کردەوە بە هۆشیاری و ئەرکێکی تەواو جیاوازەوە.

٤ .سیمای ئەدەبی کوردیی نوێ: لە ڕۆژنامەگەرییەوە بۆ ڕەخنەی کۆمەڵایەتی

ئەو قۆناغەی دوای حاجی قادری کۆیی هات، کە بەڕاستی دەتوانرێت ناوی بنرێت "سەردەمی ئەدەبی نوێ"، تەنها درێژەپێدەری ڕێبازەکەی ئەو نەبوو، بەڵکو گۆڕانکاریی پێکهاتەیی و بابەتیی بەرفراوانی بەخۆوە بینی. ئەم گۆڕانکارییانە هۆکاری پاڵنەریان هەبوو، دیارترینیان دەرکەوتنی میدیای کولتووریی نوێ و گۆڕانکاریی سیاسیی گەورە بوو کە هۆشیاریی نوخبەی کوردییان سەرلەنوێ داڕشتەوە.

دەرکەوتنی ڕۆژنامەگەریی کوردی ڕۆڵێکی سەرەکیی لە گەشەکردنی ئەم ئەدەبە نوێیەدا هەبوو. دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی، "کوردستان"، لە قاهیرە لە ساڵی ١٨٩٨دا، بووە ڕووداوێکی مێژوویی. ڕۆژنامەکە تەنها سەکۆیەکی بۆ بڵاوکردنەوە دابین نەکرد، بەڵکو بواری گشتیی نوێی دروست کرد، کە لە ڕێگەیەوە بیرۆکە نەتەوەیی و ڕەخنەییەکان لە دەستنووسە تایبەتەکانی شاعیرانەوە گواسترانەوە بۆ ناو گفتوگۆی گشتی، کە ئەمەش پەلەی لە دروستبوونی هۆشیاریی نیشتمانیی بەکۆمەڵدا کرد. هەروەها قۆناغی دوای جەنگی جیهانیی یەکەم و دامەزراندنی شانشینی کوردستان لە سلێمانی بۆ ماوەیەکی کورت بە سەرکردایەتیی شێخ مەحموودی حەفیدی بەرزنجی، ڕاپەڕینێکی کولتووری و ئەدەبیی بێوێنەی بەخۆوە بینی. لەم شارەدا، کەسایەتیی ئەدەبیی ناوازە دەرکەوتن وەک شاعیر و ڕۆژنامەنووس پیرەمێرد(Pîremêrd)، و گۆڤاری ئەدەبیی بەپێز وەک "گەلاوێژ (Gelawêj) "دەرچوون، کە بووە منارەیەک بۆ بیر و ئەدەبی نوێ.

دەتوانرێت گۆڕانکارییە بابەتییەکانی نێوان ئەدەبی کۆن و نوێ لەم خشتەیەی خوارەوەدا کورت بکرێتەوە، کە گواستنەوەکە لە جەختکردن لەسەر خود و ڕۆحەوە بۆ بایەخدان بە نەتەوە و کۆمەڵگە ڕوون دەکاتەوە:

تەوەرەی دەرەکی: نەتەوە و کۆمەڵگە	تەوەرەی ناوخۆیی: تاک و ڕۆحانییەت
ناسیۆنالیزم و نیشتمانپەروەری	سۆفیگەری و عیرفان
ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و بانگەواز بۆ پێشکەوتن	دڵداری و چیرۆکە دڵدارییە تەقلیدییەکان
پرسی ژن و مافەکانی	سکاڵای تاکەکەسی لە زەمانە
بانگەواز بۆ زانست و زانیاریی نوێ	لاساییکردنەوەی ئەدەبیاتی فارسی و عەرەبی

بابەتەکانی ئەدەبی نوێ لە چوارچێوەی چوار تەوەری سەرەکیدا چڕ بوونەوە:

ناسیۆنالیزم و خۆشەویستیی نیشتمان

ئەم بابەتە بووە بڕبڕەی پشتی ئەدەبی نوێ. شیعر و پەخشان بوونە ئامرازێک بۆ جەختکردنەوە لەسەر ناسنامەی کوردی، داواکردنی مافە سیاسی و کولتوورییەکان، و بانگەواز بۆ سەربەخۆیی. بەرهەمە ئەدەبییەکان پڕ بوون لە ئاهەنگگێڕان بە جوانیی سروشتی کوردستان و بەرزڕاگرتنی مێژووەکەی و بانگەواز بۆ ئازادکردنی.

ڕەخنەی کۆمەڵایەتی

ئەدیبان لە سکاڵای تاکەکەسی لە چارەنووسەوە، گواستیانەوە بۆ ڕەخنەگرتن لە بارودۆخە کۆمەڵایەتییە دواکەوتووەکان. بە بوێرییەوە دەستیان دایە بابەتەکانی وەک نەزانی و خورافات و ململانێی عەشایەری، و بانگەوازیان کرد

بۆ وەرگرتنی بەهاکانی چاکسازی و پێشکەوتن و هەنگاونان لەگەڵ دەستکەوتەکانی سەردەمی نوێدا، وەک تەنها ڕێگا بۆ دەرچوون لە دۆخی دواکەوتن.

پرسی ژن

بۆ یەکەم جار لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، پرسی ژن وەک بابەتێکی ئەدەبیی سەرەکی دەردەکەوێت. ئەدیبان دەستیان کرد بە بانگەوازی ڕاشکاوانە بۆ فێرکردنی ژن، پێدانی مافە کۆمەڵایەتییەکانی، و ئازادکردنی لەو کۆتوبەندە تەقلیدییانەی کە ڕێگرن لە بەشداریکردنی لە بنیاتنانی کۆمەڵگە و ڕاپەڕینی نەتەوەدا.

زانست و زانیاری

ئەدیبان پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان لە نێوان ڕاپەڕینی نەتەوە و وەرگرتنی هۆکارەکانی زانست و زانیاریی نوێدا دروست کرد. ئەوان زانستیان وەک مەرجێکی بنەڕەتی بۆ پێشکەوتن و گەشەکردن دەبینی، و لە نووسینەکانیاندا هانیان دەدا بۆ پێویستیی فێربوون و بڵاوکردنەوەی قوتابخانەکان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو ئاستەنگانەی کە ڕووبەڕووی کۆمەڵگەی کوردی دەبنەوە.

ئەم گۆڕانکارییە بابەتییە قووڵانە تەنها پەرەسەندنی ئەدەب ناگەیەنن، بەڵکو لە ڕاستیدا ئاوێنەی پەرەسەندنی هۆشیارین لە تەواوی کۆمەڵگەی کوردیدا.

٥ .ئەنجام: ئەدەب وەک بەڵگەنامەی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی و سیاسی

ئەم لێکۆڵینەوە شیکارییە هێڵێکی جیاکەرەوەی ڕوون و قووڵ لە نێوان ئەدەبی کوردی لە دوو قۆناغە کۆن و نوێیەکەیدا ئاشکرا دەکات، نەک تەنها لەسەر ئاستی شێواز، بەڵکو لە کرۆکی بابەت و ئامانجەکاندا. لە کاتێکدا ئەدەبی کۆن لە چوارچێوەی لاساییکردنەوەی ڕۆحی و دڵداریی ئەدەبیاتی دراوسێدا دەخولایەوە، ئەدەبی نوێ دەستی پێکرد بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کێشەکانی نەتەوە و واقیعدا، و بەمەش دابونەریتێکی ئەدەبیی ڕەسەن و سەربەخۆی دامەزراند.

لەم چوارچێوەیەدا، حاجی قادری کۆیی نوێنەرایەتیی ساتەوەختی گۆڕانی پێکهاتەیی (structural transformation) دەکات کە ئەدەبی کوردی تێیدا لە مۆدێلێکی ئەدەبیی لاساییکەرەوەوە گوازرایەوە بۆ مۆدێلێکی دامەزرێنەری ناسنامەی نەتەوەیی. ئەو تەنها خاڵی پێکەوەبەستن نەبوو، بەڵکو ئەو شۆڕشگێڕە بوو کە ئەرکی ئەدەب و ڕۆڵی ئەدیبی لە کۆمەڵگەکەیدا سەرلەنوێ پێناسە کردەوە.

لە کۆتاییدا، دەتوانین بگەینە ئەو ئەنجامەی کە ڕێڕەوی ئەدەبی کوردی وێنەیەکی بچووککراوەی خودی ڕێڕەوی خەباتی نەتەوەیی کوردە: ململانێیەک بۆ گواستنەوە لە کۆمەڵگەیەکی پێناسەکراوی کولتووری، وەک ئەدەبیاتی کلاسیک ڕەنگی دەداتەوە، بۆ نەتەوەیەکی هۆشیاری سیاسی، وەک چۆن ئەدەبی نوێ بانگەوازی بۆ دەکات. بەم شێوەیە، ئەدەبی کوردی تەنها هونەرێکی جوانیناسانە نەبووە، بەڵکو تۆمارێکی زیندوو و بەڵگەنامەیەکی مێژوویی گرنگ و پێویست بووە بۆ تێگەیشتن لە پەرەسەندنی هۆشیاریی سیاسی و کۆمەڵایەتیی نەتەوەی کورد بە درێژایی زەمەن.

سەرچاوە: عەلائەددین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی.

فەلسەفەی شیعریی سەباح ڕەنجدەر:

شیکارییەکی قوڵ بۆ کتێبی "ئەزموون و شیعری بێگەرد"

١ .پێشەکی: ناساندنی فەلسەفەی سەباح ڕەنجدەر

کتێبی "ئەزموون و شیعری بێگەرد"ی شاعیری کورد سەباح ڕەنجدەر، کە کۆمەڵێک وتار و بۆچوونی ئەدەبی لەخۆدەگرێت، تێڕوانینێکی فەلسەفیی قوڵ سەبارەت بە ماهیەتی شیعر و پرۆسەی داهێنان پێشکەش دەکات. ئەم شیکارییە ئامانجی ئەوەیە لە چوارچێوەی سەرچاوەی بەردەستدا، شرۆڤەیەکی سیستماتیکی بۆ بیرۆکە فەلسەفییە بنەڕەتییەکانی ڕەنجدەر بکات، کە لەسەر سروشتی شیعر، پرۆسەی داهێنان، و ڕەخنەکانی لە دۆخی ئەدەبی داڕێژراون.

تێزی سەرەکیی ڕەنجدەر لەسەر ئەو بنەما شۆڕشگێڕانەیە دامەزراوە کە شیعر تەنها وەسفکردنی جیهان نییە، بەڵکو کردەیەکی وجودییە کە چەمکەکان ڕاستەوخۆ بەرجەستە دەکات. لای ئەو، شیعر لە ئامرازێک بۆ گێڕانەوەی واقیع دەگۆڕێت بۆ خودی واقیعێکی ئەزموونکراو. ئەم نووسینە تیشک دەخاتە سەر ئەم دیدگا فەلسەفییە و لایەنەکانی تری فەلسەفەی شاعیر ڕوون دەکاتەوە.

بۆ تێگەیشتن لەم دیدگا ڕادیکاڵە، سەرەتا پێویستە لە جەوهەری شیعرەوە دەست پێبکەین، کە لای ڕەنجدەر لەسەر بنەمای بەرجەستەکردنی وجودی دامەزراوە، نەک وەسفکردنی دەرەکی.

٢ .جەوهەری شیعر: بەرجەستەکردن نەک وەسفکردن

ئەم بەشە تیشک دەخاتە سەر گرنگترین و ناوازەترین بەشداریی فەلسەفیی سەباح ڕەنجدەر، کە بریتییە لە چەمکی شیعر وەک بەرجەستەکردنێکی ڕاستەوخۆی بوون. ئەم دیدگایە لادانێکی ڕادیکاڵە لە شیعرییەتی تەقلیدی و گۆڕانکارییەکی فەلسەفییە لە "نوێنەرایەتیکردن"ەوە (representation)بۆ "پێشکەشکردن" (presentation). ئەم بنەمایە کۆڵەکەی سەرەکیی تێڕوانینی ئەوە بۆ هونەری شیعر و جیاوازیی بنەڕەتی لەگەڵ نووسینی ئاساییدا دیاری دەکات.

بنەمای سەرەکیی "نووسینی شتەکە خۆی، نەک نووسین لەبارەی شتەکەوە" بە ڕوونی لە دەربڕینە دووبارەبووەکانی ڕەنجدەردا دەردەکەوێت. ئەم فەلسەفەیە لە ڕێگەی ئەم نموونانەوە دەتوانرێت بە قوڵی شرۆڤە بکرێت:

- **شوێن**" :من شوێن دەنووسم، لە بارەی شوێنەوە نانووسم." شیعر لێرەدا وەسفی شوێنێکی جوگرافی ناکات، بەڵکو دەبێتە فەزایەکی فینۆمینۆلۆژی. ڕەنجدەر لە ڕێگەی زمانەوە ژینگەیەک دادەمەزرێنێت کە خوێنەر لە ڕووی سۆزداری و هزرییەوە تێیدا نیشتەجێ دەبێت و سنوورە فیزیکییەکان تێدەپەڕێنێت.
- **پرسیار**" :من پرسیار دەنووسم، لە بارەی پرسیارەوە نانووسم." لێرەدا شیعر نابێتە وتارێکی فەلسەفی لەسەر پرسیار، بەڵکو دەقەکە خۆی دەگۆڕێت بۆ پرسیارێکی وجودیی کراوە کە خوێنەر ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی دەکاتەوە و ناچاری دەکات بەشداریی تێدا بکات.
- **گومان**" :من گومان دەنووسم، لە بارەی گومانەوە نانووسم." شیعر گومانەکە ناگێڕێتەوە، بەڵکو دۆخی گومان دەخوڵقێنێت. خوێنەر تەنها لەبارەی گومانەوە ناخوێنێتەوە، بەڵکو نوقمی ناو دۆخێکی دەقیی گومان دەبێت. ئەم ڕاستەوخۆییە وجودییە سەرچاوەی هێزی شیعرەکەیە.
- **ئاماژە**" :من ئاماژە دەنووسم، لە بارەی ئاماژەوە نانووسم." دەقی شیعری خۆی دەبێتە ئاماژە، نەک ئاماژەدان بە شتێکی دەرەکی. واتە مانا لەناو خودی پێکهاتەی دەقەکەدایە، نەک لە دەرەوەیدا.
- **چارەنووس**" :من چارەنووس دەنووسم، لە بارەی چارەنووسەوە نانووسم." شاعیر چارەنووس وەک

بابەتێک باس ناکات، بەڵکو لە رێگەی وشە و وێنەکانەوە چارەنووسێک دەنووسێتەوە و لەناو شیعردا بەرجەستەی دەکات.

لە روانگەی ڕەنجدەرەوە، شیعر وەک "پردێک لە نێوان زەمەنەکاندا" کار دەکات کە ڕابردوو، ئێستا و داهاتوو لە ساتەوەختێکدا پێکەوە گرێ دەدات. ئەمە لە رێگەی ئەو "جیهانبینی"یەوە (جیهانبینی) دەبێت کە پێشکەشی دەکات؛ دیدگایەکی گەردوونی کە سنوورەکانی کاتی هێڵی تێدەپەڕێنێت و جەوهەری شاراوەی ژیان ئاشکرا دەکات.

لەم دیدگایەدا، ئەرکی شاعیر وەک "دۆزەرەوە"یەک دەردەکەوێت. شاعیر ئەو کەسەیە کە پەیوەندییە شاراوەکانی نێوان مرۆڤ، ژیان و گەردوون ئاشکرا دەکات. ئەو شتێک دەبینێت کە ئەوانی تر نایبینن و زمان نەک تەنها بۆ گەیاندن، بەڵکو بۆ کەشفکردن بەکاردەهێنێت.

ئەم پێناسە ڕادیکاڵە بۆ شیعر وەک بەرجەستەکردنێکی وجودی، پێویستی بە پرۆسەیەکی داهێنانی یەکسان ناوازە هەیە. ئەگەر شیعر وەسفکردن نەبێت و کەشفکردن بێت، ئەوا خوڵقاندنی ناتوانێت لە تێبینیی رووکەشەوە سەرچاوە بگرێت، بەڵکو دەبێت لە سەرچاوەیەکی قووڵتر و ئەکتیڤی زانینەوە هەڵبقوڵێت. ئەمەش ڕاستەوخۆ بەرەو چەمکەکانی "خەونبینین" و "درەوشانەوە"مان دەبات.

٣ .پرۆسەی داهێنان: لە خەونبینینەوە بۆ درەوشانەوە

تێگەیشتن لە پرۆسەی داهێنان لای ڕەنجدەر کلیلی کردنەوەی دەروازەی جیهانە شیعرییەکەیەتی. ئەم بەشە ئەو گەشتە تایبەت و ناوەکییە روون دەکاتەوە کە شاعیر لە ساتی سەرەتایی ئیلهامەوە تا گەیشتن بە فۆرمی کۆتایی شیعر دەیبڕێت.

پرۆسەی داهێنان لە دوو قۆناغی سەرەکیدا خۆی دەبینێتەوە. یەکەمیان، "خەونبینین "ە کە وەک سەرچاوەی سەرەکیی ئیلهامی خاو کار دەکات و لە سەرووی تێبینییە ئاساییەکانەوەیە. ئەمە دۆخێکی تێگەیشتنی ناوەکیی قووڵە کە رێگە بە شاعیر دەدات ئەودیوی واقیعی ماددی ببینێت. قۆناغی دووەم، بریتییە لە ساتی گەیشتن بە لووتکە، کە بە "درەوشانەوە " ناوی دەبات. ئەمە ئەو چرکەساتە بڕیاردەرەی کەشفکردنە کە تێیدا ئەو دیدگا خاوە دەگاتە فۆرمی تەواو و حەتمی خۆی و شیعرەکە بە تەواوی مانا و هێزی خۆیەوە دەدرەوشێتەوە.

نووسین لای ڕەنجدەر گەشتێکی رۆحییە؛ پرۆسەیەکی بەردەوامی "ناسین و دۆزینەوەی خودە" . شیعر دەبێتە ئامرازێک بۆ خۆناسین، پاکبوونەوەی رۆحی، و بەرگریکردن لە گومانە ناوەکییەکان و "دوژمنە" دەرەکییەکان. لە رێگەی نووسینەوە، شاعیر خۆی دەپارێزێت و رووبەڕووبوونەوەکان دەکاتە هونەرێکی بەرز.

ڕەنجدەر میتۆدێکی کرداریی تایبەت بە خۆی هەیە لە نووسیندا، کە دەتوانرێت لە دوو خاڵدا کورت بکرێتەوە:

1. **پشوودان بە دەق :**دوای تەواوکردنی ڕەشنووسی یەکەم، شاعیر بۆ ماوەیەک، کە لەوانەیە چەند هەفتەیەک بخایەنێت، وازی لێ دەهێنێت تا "پشوو بدات". ئەم ماوەیە یارمەتی دەدات بە چاوێکی نوێ و بابەتییانەوە سەیری دەقەکە بکاتەوە بۆ پێداچوونەوە و دەستکاری.
2. **گرنگیی ناونیشان :**ڕەنجدەر گرنگییەکی زۆر بە "ناونیشان" دەدات و بە "رووناکییەک"ی دادەنێت کە "بۆشایی، پێکهاتە و جووڵەی دەقەکە رووناک دەکاتەوە". ناونیشان لای ئەو تەنها ناوێک نییە، بەڵکو کلیلێکە بۆ تێگەیشتن لە جەوهەری تەواوی شیعرەکە.

ئەم پرۆسەی داهێنانە بە شێوەیەکی سروشتی پەیوەستە بەو کەرەستانەی کە شیعری پێ دەنووسرێت، واتە زمان و فۆرم.

٤ .زمان وەک ئازادی: ئاواز، پێکهاتە، و گۆڕان

لە ناوەکی شیعرییەتی ڕەنجدەردا بانگەوازێکی شۆڕشگێڕانە بۆ یاخیبوونێکی زمانی بوونی هەیە. داواکارییەکەی بۆ "ئازادکردنی مانا و پێکهاتەی ڕستە" تەنها حەزێکی ستایلی نییە، بەڵکو پێویستییەکی فەلسەفییە بۆ خوڵقاندنی زمانێک کە توانای بەرجەستەکردنی جیهانبینییە ناوازەکەی هەبێت.

لە فەلسەفەی ئەودا، "ترپ و ئاواز " رۆڵێکی بنەڕەتی دەگێڕێت. ئەم مۆسیقا ناوەکییە تەنها ڕازاندنەوە نییە، بەڵکو بەشێکی دانەبڕاوە لە پێکهاتەی مانا و ژیانی شیعرەکە. ئەو

هێزەیە کە زیندوویێتی و کاریگەریی سۆزداری و فیکریی بە دەقەکە دەبەخشێت.

ئامانجی هونەریی کۆتایی بریتییە لە گەیشتن بە "دۆخگۆڕین " لای ڕەنجدەر، شیعری ڕاستەقینە ئەو هێزە دینامیکییەیە کە خوێنەر و دەقەکە لە دۆخی "وەستان" و "جێگیری"یەوە دەگوازێتەوە بۆ دۆخی "جووڵە" و "دینامیکییەت". ئەم گۆڕانە جەوهەری کردەی داهێنانە.

ئەم تێڕوانینە بۆ ئازادیی زمان، بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە ڕەخنە سیاسییەکانییەوە. ئازادکردنی ڕستە لە پێکهاتە باوەکانی، کردەیەکی سیمبولییە بۆ یاخیبوون لەو "زیندانە هزرییە"ی کە سیستمە ستەمکارەکان دەیسەپێنن. بەم شێوەیە، یاخیبوونی زمانی دەبێتە فۆرمێک لە یاخیبوونی سیاسی.

٥ .ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانە: دیدی ڕەنجدەر بۆ دۆخی ئەدەبیی کوردی

سەباح ڕەنجدەر تەنها فەلسەفەی شیعریی خۆی دانەڕشتووە، بەڵکو هاوکات ڕەخنەیەکی ڕاشکاو و تیژ ئاراستەی ئەو ئاڵنگاری و لاوازییانە دەکات کە لە کایەی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردیدا بوونیان هەیە.

یەکێک لە چەمکە سەرەکییەکانی ڕەخنەی ئەو، "پەلاماردەرە بزڕکاوەکان "ە. ئەم زاراوەیە بۆ وەسفکردنی ئەو ڕەخنەگرانە بەکاردەهێنێت کە پاڵنەری سەرەکییان "حەسادەت و بەخیلی و نیازی خراپ"ە. ڕەنجدەر بە توندی ڕەخنە لە نەبوونی ڕەخنەی بابەتییانەی زانستی و میتۆدی لە بواری ئەدەبدا دەگرێت و پێی وایە ئەم جۆرە هێرشە کەسییانە ئامانجیان کۆسپ خستنە بەردەم داهێنانی ڕاستەقینەیە.

هەروەها، ڕەنجدەر شیکارییەکی ورد بۆ کاریگەریی "سیستمە دیکتاتۆرییە سیاسییەکان" لەسەر شیعر دەکات. ئەو پێی وایە ستەمکاری و سەرکوت، شیعر ناچار دەکات شێوازی "بەرگریی ناڕاستەوخۆ" و "یاخیبوون "بگرێتەبەر. لەم چوارچێوەیەدا، ئازادیی ڕاستەقینە تەنها ئازادییەکی سیاسی نییە، بەڵکو ڕزگاربوونە لەو "زیندانە هزرییە"ی کە دیکتاتۆرییەت دەیەوێت بیسەپێنێت.

لە کۆتاییدا، بانگەوازێکی بەهێز بۆ ڕەسەنایەتی و نوێبوونەوە دەکات. ئەو دژی دیاردەی "لاساییکردنەوە " لە ئەدەبی کوردیدا دەوەستێتەوە و جەخت لەسەر پێویستیی پەرەپێدانی دەنگ و دیدگای تایبەت بە ئەدەبی کوردی دەکاتەوە کە لەناو ڕەگە کلتوورییەکانی خۆیەوە سەرچاوەی گرتبێت.

٦ .پوختەبەند و دەرەنجام

فەلسەفەی شیعریی سەباح ڕەنجدەر لەسەر چەند کۆڵەکەیەکی بنەڕەتیی پێکەوەبەستراو دامەزراوە: شیعر وەک بەرجەستەکردنی وجود، پرۆسەی داهێنان وەک کەشف و دەروشانەوەی ڕۆحی، زمان وەک کایەی ئازادی و یاخیبوون، و پێویستیی ڕەسەنایەتی لە بەرامبەر ستەمکاریی سیاسی و رۆشنبیریدا.

لە کۆتاییدا، سەباح ڕەنجدەر تەنها شاعیر نییە، بەڵکو **فەیلەسوفێکی شیعرییە** کە پایەی شیعر لە هونەرێکی جوانکارییەوە بەرز دەکاتەوە بۆ ئاستی کردەیەکی بنەڕەتیی بوون، دۆزینەوە، و بەرگری. کارەکانی بانگەوازێکە بۆ وشیارکردنەوە؛ کردارێکە کە "وەرگر لە دۆخی بێدەنگی و سڕبوون بەئاگا دێنێتەوە". بەم شێوەیە، شیعر دەبێتە کردەیەکی بەئاگاهێنانەوەی وجودی لە جیهانێکدا کە بێدەنگیی سیاسی و هزری باڵی بەسەردا کێشاوە.

سەرچاوە: کتێبی "ئەزموون و شیعری بیگەرد"

پوختەیەکی شیکاری لەسەر کتێبی "مێژووی ئەدەبی کوردی"ی دکتۆر مارف خەزنەدار

پوختەیەک

ئەم کورتەنووسە شیکارییەکی گشتگیر پێشکەش دەکات بۆ بابەت، بیرۆکە و هەڵوێستە سەرەکییەکانی ناو بەرهەمە ئینسایکلۆپیدییەکەی دکتۆر مارف خەزنەدار، "مێژووی ئەدەبی کوردی". ئەم بەرهەمە گەورەیە لە حەوت بەرگ پێکهاتووە و زیاتر لە ٤١٠٠ لاپەڕەیە، و بە سەرچاوەیەکی دامەزرێنەر لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییە کوردییەکاندا دادەنرێت. ئامانجی ئەم بەڵگەنامەیە دەرخستنی تێڕوانینە جەوهەرییەکانی خەزنەدارە سەبارەت بە ماهیەتی ئەدەبی کوردی، تیۆرییەکانی لەبارەی شیعرەوە، و هەڵوێستە سیاسی و نەتەوەییەکانی کە لەناو شیکارییە ئەدەبییەکانیدا تێکەڵ بوون.

گرنگترین دەرەنجامەکان:

- **پێناسەی ئەدەبی کوردی :**خەزنەدار ئەدەبی کوردی بە مێژووی "قسەی جوانی کوردی" پێناسە دەکات و ئەم پێناسەیە بە جەوهەری تەواوی کارەکەی دادەنێت.
- **دووانەیی بنەچە ئەدەبییەکان :**پێی وایە ئەدەبی کوردی بە دوو شێوەی سەرەکی دەرکەوتووە: یەکەمیان ئەدەبی ڕەسەن و هەڵقوڵاوی ژینگەی خۆماڵییە (شیعری لیریکی و چیرۆکە شیعرییەکان)، و دووەمیان ئەو ئەدەبەیە کە کەوتووەتە ژێر کاریگەریی کەلتوورەکانی عەرەبی، فارسی و تورکی لە ئەنجامی کارلێکی لەگەڵ شارستانیەتی ئیسلامیدا (وەک غەزەل و قەسیدە).
- **تیۆریی داهێنانی شیعری :**خەزنەدار باوەڕی وایە کە قەسیدەی مەزن "بە تەواوکراوی لەدایک دەبێت" بەبێ گوێدانە تەمەنی شاعیر، و بەهرەی شیعری زیاتر پەیوەستە بە زەوق و خەیاڵەوە وەک لەوەی پەیوەست بێت بە لۆژیک یان خوێندنەوە. جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە پێویستە بەرهەمی ئەدەبی تەنها لەسەر بنەمای بەها هونەرییەکەی هەڵبسەنگێنرێت، دوور لە هەر ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی.
- **شیکاریی لاساییکردنەوە و شوێنکەوتن :**خەزنەدار دیدێکی قووڵ بۆ دیاردەی لاساییکردنەوەی شاعیران لە یەکتری دەگرێتەبەر، کە تەنها وەک شوێنکەوتنێکی رووکەش سەیری ناکات، بەڵکو وەک پرۆسەیەک دەیبینێت کە دەکرێت داهێنان و نوێگەری لەخۆبگرێت، لەگەڵ تیشک خستنە سەر بەشدارییەکانی شاعیری شوێنکەوتوو.
- **هەڵوێستە سیاسی و نەتەوەییەکان :**کتێبەکە تەنها لە چوارچێوەی شیکاریی ئەدەبیدا نامێنێتەوە، بەڵکو خەزنەدار بە ڕوونی هەڵوێستە نەتەوەییەکانی خۆی دەردەبڕێت، ڕەخنە لە سیاسەتی وڵاتانی هەرێمی (سووریا، ئێران، تورکیا) بەرامبەر بە کورد دەگرێت، و هۆکارەکانی شکستەکانی بزووتنەوە کوردییەکان، بەتایبەتی بەڵای دووبەرەکیی ناوخۆیی، شیدەکاتەوە.

شیکاریی وردی بابەتە سەرەکییەکان

لەم بەشەدا، شیکارییەکی وردتر بۆ بابەتە سەرەکییەکانی ناو کتێبەکەی دکتۆر خەزنەدار دەکەین، کە تێڕوانینە قووڵەکانی سەبارەت بە میتۆدۆلۆژی، تیۆریی شیعری، و هەڵوێستە سیاسییەکانی روون دەکاتەوە. ئەم شیکارییە تیشک دەخاتە سەر چوارچێوەی فیکریی کارەکەی و ئەو بنەمایانەی کە لەسەری وەستاوە. بۆ تێگەیشتنێکی باشتر، سەرەتا لە قەبارە و میتۆدۆلۆژیی کارەکەوە دەست پێدەکەین.

.1قەبارە و میتۆدۆلۆژیی کارەکە

کتێبی "مێژووی ئەدەبی کوردی"ی دکتۆر مارف خەزنەدار، کە چاپی یەکەمی لە ساڵی ٢٠٠١ و دووەمی لە ساڵی ٢٠١٠ بڵاوکرایەوە، بەرهەمێکی ئینسایکلۆپیدییە کە لە حەوت بەرگ پێکهاتووە و ٤١٠٠ لاپەڕە تێدەپەڕێنێت. خەزنەدار لە پێشەکیی بەرگی یەکەمدا پێناسەیەکی بنەڕەتی بۆ کارەکەی

دادەنێت، کە دەڵێت "مێژووی ئەدەبی کوردی، مێژووی قسەی جوانی کوردییە". بەم شێوەیە، بناغەی میتۆدێکی زانستی و ئەکادیمیی گشتگیر دادەڕێژێت کە ئامانجی ئەوەیە ببێتە قوتابخانەیەکی فیکری لە خۆیدا.

- **پێکهاتە و ناوەرۆک :**بەرگی یەکەم (زیاتر لە ٢٠٠ لاپەڕە) تەرخانکراوە بۆ بابەتە دامەزرێنەرەکان کە مێژووی نەتەوەی کورد، جوگرافیا، زمان و شێوەزارەکان، رۆژنامەگەری، کوردناسی و رۆژهەلاتناسی دەگرێتەوە.
- **قووڵایی و گشتگیری :**کتێبەکە ژمارەیەکی زۆر لە شاعیران دەگرێتەوە، بەجۆرێک کە تەنها بەرگی دووەم باسی ٢٣ شاعیری شێوەزاری کرمانجی دەکات. رووبەرێکی فراوان بۆ کەسایەتییە سەرەکییەکان تەرخان کراوە، وەک ٨٤ لاپەڕە بۆ ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٧) و ٩٠ لاپەڕە بۆ نالی (١٨٠٠-١٨٧٧).
- **دۆزینەوەی نەناسراوەکان :**کتێبەکە هەروەها تیشک دەخاتە سەر ئەو شاعیرانەی کە پێشتر بە شێوەیەکی بەرفراوان بۆ خوێنەران ناسراو نەبوون، و بەمەش دیمەنی ئەدەبی کوردی دەوڵەمەندتر دەکات.

ئەم بنەما میتۆدۆلۆژییە رێگە خۆش دەکات بۆ شیکردنەوەی ئەو تیۆرییە ئەدەبییانەی کە خەزنەدار لە کارەکەیدا پشتی پێ بەستوون.

.2تیۆرییەکانی خەزنەدار لەبارەی شیعر و ئەدەبەوە

خەزنەدار کۆمەڵێک تیۆری و تێڕوانینی قووڵ سەبارەت بە ماهیەتی داهێنانی ئەدەبی پێشکەش دەکات، کە چوارچێوەی فیکریی کتێبەکەی پێکدەهێنن.

بابەت: بۆچوونی دکتۆر مارف خەزنەدار

بنەچەی ئەدەبی کوردی: پێی وایە ئەدەبی کوردی لە رێگەی دوو رێڕەوەوە سەریهەڵداوە و گەشەی کردووە:

١. رێڕەوی رەسەن (خۆماڵی): کە شیعری لیریکی و چیرۆکە شیعرییەکان دەگرێتەوە.

٢. رێڕەوی کاریگەرکراو: کە بەرهەمی کارلێکە لەگەڵ کەلتووره دراوسێکان (عەرەبی، فارسی، تورکی) بەهۆی کاریگەریی ئایینی ئیسلامەوە، و فۆرمە کلاسیکییەکانی وەک غەزەل و قەسیدەی بەرهەمهێناوە.

جەوهەری شیعر: شیعر بە "خوڵقاندن و داهێنان و نوێگەری و جوانی" دادەنێت، و ژیان بەبێ ئەو ناتەواوە. باوەڕی وایە قەسیدەی مەزن دەبێت توانای ئەوەی هەبێت سنوورەکانی زەمان و مەکان تێبپەڕێنێت.

لەدایکبوونی قەسیدە: ئەو تیۆرییە رەتدەکاتەوە کە دەڵێت لێهاتوویی شاعیر وردە وردە وەک لێهاتوویی زانا گەشە دەکات. لەبری ئەوە، پێی وایە "بەرهەمی هونەریی جوان و رەسەن بە تەواوکراوی لەدایک دەبێت"، جا شاعیر لە گەنجیدا بێت یان لە پیریدا.

ئەدەب و سیاسەت: پێی وایە "ئەدەب و هونەر بەبێ سیاسەت مەزنتر و فراوانترن". چونکە ئەو بەرهەمە ئەدەبییەی بە ئایدیۆلۆژیا قورس بکرێت، بەها جوانکارییەکەی لەدەست دەدات. جەخت لەوە دەکاتەوە کە پێویستە بەرهەمە ئەدەبییەکان "تەنها لە رووی هونەرییەوە" هەڵبسەنگێنرێن، دوور لە ئینتیمای نووسەر.

هێزی شیعر: باوەڕی وایە شیعر کاریگەرییەکی زیاتری هەیە لە پەخشان. ئاماژە بە قەسیدەکانی ئەحمەد موختار جاف (١٨٩٨-١٩٣٥) دەکات کە لە سییەکانی سەدەی رابردوودا بوونە سروودی نیشتمانی، و جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئەگەر بە پەخشان نووسرابایە، هەمان کاریگەریی نەدەبوو.

گەورەیی شاعیر: باوەڕی وایە یەک دێڕە شیعر یان یەک قەسیدە دەتوانێت شاعیر نەمر بکات و بیکاتە کەسێکی مەزن. نموونەی وەک دێڕە شیعرێکی بێتوشی (١٧٤٧-١٨٠٦) دێنێتەوە کە بە "نایاب" وەسفی دەکات، و قەسیدەیەکی شوکری فەزڵی (١٨٨٢-١٩٢٦) کە دەڵێت بە تەنها بەسە بۆ ئەوەی وەک شاعیرێکی مەزن پۆلێن بکرێت.

شیعر و خۆشەویستی: بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی وەک بۆچوونی موفتی پێنجوێنی (١٨٨١-١٩٥٢)، خەزنەدار سووره لەسەر ئەوەی کە "خۆشەویستی ئەو ماددە و سەرچاوە سەرەکییەیە کە بۆ ئەدەب و هونەر وشک ناکات".

هەروەها ئاماژە بە کاریگەریی بەهێزی تەسەوف دەکات لە ئیلهامبەخشین بە ئەدەبی کوردی.

ئەم دیدە تیۆرییانە بنەمای شیکارییەکانی خەزنەدار بۆ دیاردە ئەدەبییەکان پێکدەهێنن، وەک چۆن لە بابەتی لاساییکردنەوەدا دەیبینین.

3.شیکاریی لاساییکردنەوە و شوێنکەوتن لە شیعردا

خەزنەدار بە دیدێکی کەم سەیری ئەو شاعیرانە ناکات کە لاسایی بەرهەمی پێشینانیان دەکەنەوە، بەڵکو شیکارییەکی ورد پێشکەش دەکات کە تیشک دەخاتە سەر داهێنان و نوێگەری لە چوارچێوەی لاساییکردنەوەدا.

- **مەحوی لاسایی نالی دەکاتەوە :**خەزنەدار ئەو قەسیدەیەی مەحوی (١٨٣١-١٩٠٦) شیدەکاتەوە کە لە رووی کێش و سەرواوە لاسایی قەسیدە بەناوبانگەکەی نالیی کردووەتەوە. هەرچەندە پێی وایە مەحوی نەگەیشتووەتە ئاستی هونەریی نالی، بەڵام ستایشی ئەو "لێهاتوویی و داهێنانە" دەکات کە مەحوی و شاعیرانی تر لە قەسیدەکانیاندا نیشانیان داوە.
- **مەلا محەمەدی کۆیی شوێن حاجی قادری کۆیی دەکەوێت :**خەزنەدار مەلا محەمەد (١٨٧٦-١٩٤٣) وەک "قوتابییەکی زیرەک"ی حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-١٨٩٧) وەسف دەکات. لە کاتێکدا قەسیدەکانی حاجی قادر ئاراستەی چینی رۆشنبیر کرابوون، قەسیدەکانی مەلا محەمەد وەک "ئامۆژگاری" بوون بۆ چینە نەخوێندەوارەکان، کە ئامانجیان چاندنی گیانی نیشتمانپەروەری و گونجاندنی شەریعەت بوو لەگەڵ دۆزی کورددا.

لێرەوە دەبینین کە شیکارییەکانی خەزنەدار تەنها لە چوارچێوەی ئەدەبدا نامێننەوە، بەڵکو بەرەو لایەنی سیاسی و نەتەوەیی فراوانتر دەبن.

4.هەڵوێستە سیاسی و نەتەوەییەکانی خەزنەدار

خەزنەدار لە کتێبەکەیدا سنوورەکانی مێژوونووسیی ئەدەبی تێدەپەڕێنێت و هەڵوێستە سیاسی و نەتەوەییەکانی خۆی بە روونی و بوێری دەردەبڕێت.

- **دەربارەی کوردی سووریا :**رەخنە لە چاودێریی سووریا دەگرێت کە دژە نیشتمانییەکانی لە بەرهەمەکانی محەمەد سەعید رەمەزان ئەلبوتی سڕیوەتەوە، و سیاسەتی مامەڵەکردن لەگەڵ کورد لە سووریادا بە "سیاسەتێکی نەگۆڕ کە لە دوای سەربەخۆیی وڵاتەوە نەگۆڕاوە" وەسف دەکات. هەروەها رەخنە لە شۆڤێنیزمی عەرەبی دەگرێت و جەمال عەبدولناسر بە "شۆڤێنییەک وەسف دەکات کە لە بنەڕەتدا دانینەنا بە مافە تەواوەکانی گەلی کورددا."
- **دەربارەی کۆماری مەهاباد :**کشانەوەی سوپای سۆڤیەت بە "مانۆڕێکی سیاسیی ناپاکانە" وەسف دەکات کە بووە هۆی رووخانی کۆمار و لەسێدارەدانی سەرکردەکانی. لەگەڵ ئەوەشدا، لەم رووداوە تراژیدییەدا "سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ وشیارکردنەوەی کورد" دەبینێت.
- **دەربارەی کوردی ئێران و تورکیا :**رەخنە لە سیاسەتی بەردەوامی ئێران دەگرێت کە لە سەردەمی سەفەوییەوە لەسەر بنەمای "تواندنەوەی کورد" لە چوارچێوەی "نەتەوەگەرایی گشتگیری ئێرانی (پانئێرانیزم)" دامەزراوە. بەڵام گەشبینیی خۆی بۆ داهاتووی کورد لەوێ دەردەبڕێت بەهۆی وشیارییانەوە. هەروەها خەباتی کورد لە تورکیا بە بەردەوام وەسف دەکات و جەخت لەوە دەکاتەوە کە "نەتەوەی کورد ماوە و دەمێنێتەوە."
- **دەربارەی سەرکردایەتیی کورد :**بە توندی دژی ئەو بیرۆکەیەی شاعیر موخلیس (١٩١٠-١٩٨٥) دەوەستێتەوە کە دەڵێت سەرکردەی کوردی ستەمکار باشترە لە سەرکردەی بیانی. خەزنەدار لە وەڵامدا دەڵێت: "لە رووی دەروونییەوە، ئەگەر دوژمنەکەت خراپەت لەگەڵ بکات، ئازاری دەروونی کەمترە وەک لەوەی کەسێکی نزیکت دژایەتیت بکات."
- **دەربارەی دووبەرەکیی ناوخۆیی :**خەزنەدار دێتە سەر ئەو ئەنجامەی کە ئەدەبی کوردی زیاتر تەرکیزی لەسەر دوژمنی دەرەکی کردووە وەک لە دوژمنی ناوخۆیی. بە داخەوە جەخت لەوە دەکاتەوە کە "کاریگەریی دووبەرەکیی ناوخۆیی لە دواکەوتنی کورد و نەگەیشتنیان بە ئامانجەکانیان،

کەمتر نەبووە لە کاریگەریی دوژمنی دەرەکی"، و بە هۆکاری ڕووخانی هەموو شۆڕش و ڕاپەڕینە کوردییەکان، بە حکومەتەکەی شێخ مەحموودی حەفیدیشەوە، دادەنێت.

سەرچاوە:

ڕۆڤار، ژ. ٩٧، (گوتار) محەمەد مێرگەیی، خوێندنەوەیەک بۆ کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی د. مارف خەزنەدار.

گیوی موکریانی ، ژیانێک تەرخانکراو بۆ کولتووری کوردی

پێشەکی: یادکردنەوەی پێشەنگێکی کولتووری

لە ساڵیادی کۆچی دوایيدا لە ٢٤ی تەمووزی ١٩٧٧، ڕادەوەستین بۆ تێڕامان لە ژیان و میراتی گیوی موکریانی، ئەو کەسایەتییە مەزنەی کە تەواوی بوونی خۆی بۆ خزمەتکردنی کولتووری کوردی تەرخان کرد. موکریانی تەنها چاپکەرێک یان لێکۆڵەرێک نەبوو، بەڵکو لە خودی خۆیدا دامەزراوەیەکی کولتووری بوو، کە کارە ماندوونەناسانەکەی بووە بەردی بناغەی پاراستن و بەرزکردنەوەی زمان و ئەدەبی کوردی. ئەم پرۆفایلە هەوڵ دەدات فەلسەفەی ئەو تەرخانکردنە قووڵە بکۆڵێتەوە کە ڕێڕەوی ژیانی دیاری کردووە، بە شێوەیەکی تایبەت پشت بە وتە و شایەتییە کەسییەکانی خۆی دەبەستێت. بۆ ئەوەی بە شایستەیی میراتەکەی هەڵبسەنگێنین، سەرەتا پێویستە لەو دۆخە مێژووییە سەختە تێبگەین کە ئەم میراتەی تێدا داڕشتووە.

١ .پێشەنگایەتی لە سەردەمی ئاستەنگەکاندا: چاپەمەنیی کوردی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا

دامەزراندنی چاپخانەیەک هەنگاوێکی ستراتیژییە لە ڕەوتی گەشەسەندنی هەر نەتەوەیەکدا، چونکە ئەو ئامرازەیە کە یادەوەری دەپارێزێت و زانیاری بڵاو دەکاتەوە. بەڵام لە کوردستانی سەرەتای بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا، ئەم ئەرکە تەنها پرۆژەیەکی پیشەیی نەبوو، بەڵکو کارێکی پاڵەوانانە بوو کە ڕووبەڕووبوونەوەی کۆسپی زۆری دەویست. کارکردن بە ئامرازە سەرەتاییەکانی ئەو سەردەمە، لە سایەی بارودۆخێکی سیاسی و ئابووریی سەختدا، چاپەمەنیی گۆڕی بۆ یەکێک لە کردەکانی بەرگریی کولتووری. ئەم ئەرکە تەنها پێویستی بە لێهاتوویی تەکنیکی نەبوو، بەڵکو کەسایەتیی وای دەویست کە خاوەنی "ئیرادەیەکی پۆڵایین"ی نەچەماوە بن، کە ئەمە وەسفێکی وردە بۆ گیوی موکریانی و پێشەنگانی نەوەکەی وەک حوزنی موکریانی. ئەم خۆڕاگرییە لە بەرامبەر ئاستەنگە گەورەکاندا پاڵنەرەکەی بەدەستهێنانی دەستکەوتی کەسی یان ناوبانگ نەبوو، بەڵکو لە سەرچاوەیەکی قووڵتر و بەرزترەوە هەڵقوڵابوو: "عەشق"ێکی ڕاستەقینە بۆ زمان و ئەدەب و کولتووری کوردی. ئەم حەزە بێسنوورە تاکە سووتەمەنیی لۆژیکی بوو بۆ خەباتێکی لەم شێوەیە، و هەر ئەمەش هێزی پێ بەخشین کە کۆسپەکان بگۆڕن بۆ دەرفەت بۆ خزمەتکردنی نەتەوەکەیان، و بڵێسەی بووژانەوەی کولتووری لە تاریکترین بارودۆخدا داگیرسێنن.

٢ .فەلسەفەی تەرخانکردنی ڕەها: شایەتییەک لە نامەکەی موکریانییەوە

لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو ئاستەنگە گەورانەی کە دامەزراندنی ڕۆژنامەگەریی نیشتمانی سەپاندبووی، گیوی موکریانی تێگەیشت کە ڕێبازی پیشەیی تەقلیدی بەس نابێت. وەڵامی ئەو بریتی بوو لە بنیادنانی ژیانێک کە لەسەر تەرخانکردنێکی ڕیشەیی و نزیک لە ڕاهیبانە دامەزرابوو، فەلسەفەیەک کە بە ڕوونی لە نامە بەناوبانگەکەیدا بۆ "کۆڕی زانیاریی کورد" دەردەکەوێت. ئەم بەڵگەنامە ناوازەیە تەنها ڕێکوپێکییەکەی دەرناخات، بەڵکو نەخشەڕێگایەک بۆ ژیانێکی بەتەواوی تەرخانکراو بۆ ئامانجێکی بەرزتر پێشکەش دەکات. دەکرێت بنەماکانی شێوازی ژیانی نزیک لە زوهدییەکەی لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورت بکرێتەوە:

- **گۆشەگیریی ئامانجدار :**موکریانی بڕیاری بەئاگایانەی خۆی بۆ دوورکەوتنەوەی تەواو لە ژیانی کۆمەڵایەتی بۆ پاراستنی کاتەکەی باس دەکات و دەڵێت: "من کە پتر لە چل ساڵە لە کۆنترین شاری دنیادا، لە هەولێری پیرۆزدا جێگیر بووم، پێم وا نییە لەو دەمەوە تا ئەمڕۆ کەس لە یانە و قاوەخانە و سینەما و شانۆ و دیوەخان و مەجلیسدا، تا بگاتە مزگەوت و تەکیەکان، منی دیبێت".
- **ژینگەیەکی کاری دوور لە پەرشوبڵاوی :**شوێنی تایبەتیی خۆی بە شێوەیەک داڕشتبوو کە ببێتە قەڵایەکی تەرکیزی ڕەها، و ڕوونی دەکاتەوە:

"سەرباری ئەوەش، لە ژوورە تایبەتییەکەی خۆمدا، نە تەلەفۆن و نە تەلەڤزیۆن و نە تۆمارکەری دەنگ و نە ڕادیۆ، و نە هیچ شتێکی دیکەی وا، کەم بێت یان زۆر، کە کاتم بەفیڕۆ بدات، بوونی نییە".

- **حەزی پیرۆز:** موکریانی خۆی بە پیشەکەی نا، بەڵکو بە حەز و خولیاکەی پێناسە دەکرد، و خۆی بە "سەوداسەر و گراو" (عاشق)ێکی دڵکراوەی خزمەتی زمان "فەرهەنگنووسیی" و ئەدەب و مێژووی کوردی دەزانی. هەڵبژاردنی ناسنامەی "عاشق" لەبری "چاپکەر" یان "لێکۆڵەر" کارەکەی بەرز دەکاتەوە بۆ ئاستی پەیامێکی ڕۆحی. ئەو لە کارەکەیدا پەیامێکی بەرزی دەبینی، وەک نووسیویەتی: "ئەم (فەرمانە پیرۆزە)ی کە خستوومەتە سەر شانی خۆم، هەمیشە—و هەر واش دەبم—پێم باشتر بووە لە سەیران و خۆشی و مەجلیسی ئاهەنگ و کات بەسەربردن و ئاوازی مۆسیقا، تەنانەت لە مەی و جگەرەش".

سەرچاوەی نامەکە: د. کوردستان موکریانی، "دوا نامەی گیوی بۆ کۆڕی زانیاریی کورد"، ل ٦٠.

ئەم شایەتییە تەنها ئەو ڕێکوپێکییە کردارییە دەرناخات کە بەسەر خۆیدا سەپاندبووی، بەڵکو ئاماژەش بەو قووڵاییە سۆزدارییە دەکات کە بە ئەرکەکەیەوە بەستبوویەوە، کە ببووە پێوەرێک بۆ خودی بوونی.

٣ .باجی سۆزداریی تەرخانکردن: کار وەک پێوەری ژیان

بۆ گیوی موکریانی، کار تەنها چالاکییەک نەبوو، بەڵکو پێوەری خودی بوونی بوو؛ دۆخی سۆزداریی بە شێوەیەکی توندوتۆڵ بەسترا بوو بە بەرهەمی ڕۆژانەیەوە، ڕاستییەک کە لە شوبهاندنێکی زمانەوانانە و ئاشکراکەردا دەری بڕیوە. هەر دابڕانێک لە ئەرکەکەی، جا بەهۆی نەخۆشییەوە بێت یان هەر هۆکارێکی تر، تەنها دواکەوتنێک نەبوو لە جێبەجێکردندا، بەڵکو وەردەگێڕدرا بۆ زیانێکی کەسیی قووڵ و بەئازار. ئەو هەستەی کە لەو شەوانەدا دای دەگرت کە نەیدەتوانی کار بکات، بەم شێوەیە دەربڕیوە:

زۆر دڵتەنگ دەبووم و بە خەمبارییەوە دەچوومە ناو جێگاوە، وەک کەسێک کە تەنها دینارێکی هەبێت و ونی بکات یان بیدۆڕێنێت.

ئەم شوبهاندنە تەنها گوزارشتێک نییە لە نائومێدی، بەڵکو ڕاگەیاندنی ئەوەیە کە ڕۆژێکی بێ کار بۆ ئەو هاوتای لەدەستدانی هەموو شتێک بوو کە هەیبوو. ئەمە ڕوونی دەکاتەوە کە بەهای ژیانی بەپێی ڕادەی بەخشینی بە کولتوورەکەی دەپێورا، و هەر وەستانێکیش وەک مایەپووچبوونێکی ڕۆحی بوو. ئەم تێکەڵبوونە تەواوەی نێوان پیاوەکە و پەیامەکەی، ئەوە بوو کە کارەکەی لە تەنها پیشەیەکەوە گۆڕی بۆ میراتێکی نەمر.

٤ .کۆتایی: میراتێک لە تەرخانکردن و ئیلهام

گیوی موکریانی، کە هاوسەردەمەکانی بە "زانا گەورەیە" وەسفیان کردووە، وەک هێمایەکی تەرخانکردنی ڕەها دەمێنێتەوە. میراتەکەی تەنها لەو کتێبانەدا کورت نابێتەوە کە چاپی کردوون، بەڵکو لەو وانە قووڵەدایە کە ژیانی پێشکەشی دەکات. ئەو دەیسەلمێنێت کە کاریگەریی کولتووریی نەمر لە سێکوچکەیەکی تەواوکەرەوە لەدایک دەبێت: پەیامێکی مێژوویی ڕوون، فەلسەفەیەکی سازش هەڵنەگر لە قوربانیدانی کەسیدا، و تێکەڵبوونێکی سۆزداریی تەواو لەگەڵ کاردا. لە ساڵیادی کۆچی دواییدا، ئێمە تەنها یادی پێشەنگێکی کولتووری ناکەینەوە، بەڵکو لە ژیانییەوە نموونەیەکی نەمری پابەندبوون و ئامانج وەردەگرین، و جەخت لەسەر بەهای هەمیشەیی بەشدارییە ناوازەکانی لە پاراستنی کەلەپووری کوردیدا دەکەینەوە.

سەرچاوە: محەمەد مێرگەیی، کورتەگوتارێک بەبۆنەی ساڵیادی کۆچی دوایی گیوی موکریانی.

زیاتر لە فەرهەنگێک:

چوار تایبەتمەندیی بلیمەتانەی لە کتێبێکی منداڵاندا کە ٣٥٠ ساڵ لەمەوبەر نووسراوە

کاتێک بیر لە کتێبی منداڵان دەکەینەوە، زۆربەی جار چیرۆکی سادە و وێنەی ڕەنگاوڕەنگمان دێتە بەرچاو کە بۆ فێرکردنی بنەما سەرەتاییەکان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ داڕێژراون. بەڵام ئەی ئەگەر دەقێکی دامەزرێنەر بۆ نەوەی نوێ هەبێت، کە زیاتر لە سێ سەدە لەمەوبەر نووسرابێت و لە نێو خۆیدا پرۆژەیەکی فیکری و پەروەردەیی یەکگرتوو هەڵبگرێت کە لە هەموو پێشبینییەکی ئێمە تێپەڕ بکات؟ ئەمە حاڵی کتێبی "نوبەهارا بچووکان"ە (بەهاری منداڵان)، کە شاعیر و بیرمەندی گەورەی کورد، ئەحمەدی خانی، لە سەدەی حەڤدەیەمدا نووسیویەتی.

بەڵام لە نێوان لاپەڕەکانی ئەم کتێبە ساکارەدا، تەنیا فەرهەنگۆکێکی شیعری بوونی نییە، بەڵکوو **پرۆژەیەکی ڕابوونخوازیی یەکگرتوو و دیدێکی ستراتیژیی** تێدایە کە بە چەندین سەدە پێش سەردەمی خۆی کەوتووە. ئەمە بەڵگەیەکی سەرسوڕهێنەرە لەسەر بینینێکی پەروەردەیی ورد کە زمان، ناسنامە و ئیمان پێکەوە لە یەک چوارچێوەدا دەهۆنێتەوە. لەم وتارەدا، چوار بیری بلیمەتانە ئاشکرا دەکەین کە "نوبەهارا بچووکان"یان کردووەتە میراتێکی نەمر و گەنجینەیەکی پەروەردەیی کە تا ئەمڕۆش جێگەی سەرسامییە.

١ .بیری بلیمەتانەی یەکەم: تەنیا فەرهەنگێکی زمانەوانی نییە، بەڵکوو پرۆژەیەکە بۆ بنیادنانی ناسنامە

لەوانەیە سەرسوڕهێنەرترین بیرۆکە لە "نوبەهارا بچووکان"دا ئەوە بێت کە ئەم کتێبە تەنیا وەک فەرهەنگێکی زمانەوانی دانەنراوە. ئەحمەدی خانی ئامانجێکی دوولایەنە و ڕوونی هەبووە: یەکەم، دامەزراندنی منداڵان لەسەر زمانی دایکیان، واتە زمانی کوردی. دووەم، چەسپاندنی بنەما سەرەکییەکانی بیری ئیسلامی لە هۆشیارییاندا هەر لە منداڵییەوە.

بلیمەتیی خانی لێرەدایە کە ئەم دوو ئامانجەی لێک جیا نەکردووەتەوە، بەڵکوو لە دیدێکی ستراتیژیی یەکگرتوودا تێکەڵی کردوون. لای ئەو، زمان تەنیا ئامرازێک نەبووە بۆ پەیوەندیکردن، بەڵکوو ئەو دەفرە بووە کە ئیمان هەڵدەگرێت و دەیپارێزێت. لە بەرامبەردا، ئیمانیش تەنیا کۆمەڵێک بیروباوەڕ نەبووە، بەڵکوو ئەو ڕۆحە بووە کە بەها و مانای هەرە بەرزی بە زمان بەخشیوە. لە هەنگاوێکی پێشوەختەی سەرسوڕهێنەردا، خانی درکی بەوە کردووە کە پاراستنی ناسنامەی کوردی پێویستی بە قەڵغانێکی دوولایەنە هەیە: **پتەوکردنی زمان بە زمانی دایک، و پتەوکردنی دڵ بە ئیمان**، بە جۆرێک کە هەریەکەیانی کردووەتە پەرژینی ئەوی دیکەیان. بەم تێکەڵکردنە، خانی تەنیا منداڵانی فێری زمانیان نەدەکرد، بەڵکوو نەوەیەکی نوێی بنیاد دەنا کە ڕیشەی لە ناسنامە دوولایەنەکەیدا داکوتابێت: زمانی و بیروباوەڕی، لە یەک کاتدا.

٢ .بیری بلیمەتانەی دووەم: بلیمەتی لە کاتسازیی پەروەردەییدا، ئامانجکردنی ساتە نموونەییەکە لە ڕەوتی فێربوونی منداڵدا

خانی بە وردییەکی سەرسوڕهێنەرەوە خوێنەرانی خۆی دیاری کردووە. بە ڕاشکاوی ڕایگەیاندووە کە بەرهەمەکەی ئاراستەی "زانایان و خاوەن پایەکان" (ساحب ڕەواجان) نەکراوە، بەڵکوو بۆ "بچووکانی کورمانج" (بچووکێت کورمانجان)ە، کە ئاماژەیەکی ڕاستەوخۆیە بۆ منداڵانی کورد. هەر بەمەشەوە نەوەستاوە، بەڵکوو ئامانجی منداڵان بووە لە قۆناغێکی زۆر دیاریکراوی فێربووندا، ئەویش ئەو ساتەیە کە لە پێشەکیی کتێبەکەیدا بەم شێوەیە وەسفی دەکات:

"وەکی ژ قورئانێ خلاس بن" (کاتێک لە [خوێندنی] قورئان دەبنەوە)

گرنگیی ئەم کاتسازییە لە ڕادەبەدەرە. لەم قۆناغەدا ، منداڵ پێشتر لە ڕێگەی فێربوونی خوێندنەوەی قورئانەوە شارەزایی لە خوێندنەوەی دەنگیی پیتە عەرەبییەکان پەیدا کردووە ، بەڵام زۆربەی جار لە مانای ئەو وشانە تێناگات کە دەیانخوێنێتەوە. خانی بە لێهاتووییەکی بێوێنەوە سوودی لەم توانایە وەرگرتووە و کتێبەکەی کردووەتە پردێکی مەعریفی کە منداڵ لە قۆناغی خوێندنەوەی ڕووکەشییەوە دەگوازێتەوە بۆ قۆناغی تێگەیشتنی قووڵ. ستراتیژییەکەی ئامانجی ئەوە بووە کە ساتێکی چارەنووسسازی ڕۆشنگەری بهێنێتە ئاراوە ، کە بە دەربڕینێکی بەپێز وەسفی کردووە : **"دەروازەی ئەقڵی بکرێتەوە" (دەرێ زیهنێ ڤەبیتن)** ، بەمەش منداڵی لە لەبەرکردنەوە دەگواستەوە بۆ بیرکردنەوە.

٣ .بیری بلیمەتانەی سێیەم: گۆڕانکاریی زیرەکانە لە تۆنی گوتاردا ، لە باوکێکی دڵسۆزەوە بۆ مامۆستایەکی بەخۆباوەڕ

خانی ستراتیژییەکی پەروەردەیی لێهاتووانەی بەکارهێناوە کە پشتی بە گۆڕینی تۆنی گوتار لە نێوان سەرەتا و کۆتایی کتێبەکەدا بەستووە. لە پێشەکییەکەدا ، تۆنێکی باوکانەی لەخۆبوردوو و سۆزدارانەی گرتووەتە بەر ، کە ئامانجی بنیادنانی پەیوەندییەکی سۆزداری و ڕۆحی بووە لەگەڵ منداڵی خوێنەر و بەدەستهێنانی متمانە و خۆشەویستیی ئەو. ئەمە بە ڕوونی دەردەکەوێت کاتێک بە نەرمی داوایان لێ دەکات لە دوعاکانیاندا یادی بکەنەوە:

"ب دوعان مە بیری بینن ، فاتیحا ژ مە ڕا بخوونن!" (بە دوعا یادی ئێمە بکەنەوە ، فاتیحایەکمان بۆ بخوێنن).

بەڵام لە کۆتایی کتێبەکەدا ، ئەم تۆنە باوکانەیە دەگۆڕێت بۆ دەنگی مامۆستایەکی بەخۆباوەڕ و شارەزا. لێرەدا ، خانی پوختەیەکی چڕوپڕی بنەماکانی ئایین پێشکەش دەکات و کۆڵەکەکانی ئیسلام لە ڕووی کرداری و کۆڵەکەکانی ئیمان لە ڕووی بیروباوەڕەوە بە شێوەیەکی ڕوون و سیستماتیک ڕوون دەکاتەوە کە هیچ گومانێک ناهێڵێتەوە. ئەم پلەبەندییە **لە دڵەوە بۆ ئەقڵ** تەنیا ئامرازێکی پەروەردەیی نەبوو ، بەڵکوو بۆ سەرکەوتنی پرۆژە ناسنامەییەکەی پێویست بوو ؛ چونکە بنیادنانی ناسنامە بە خۆشەویستی و متمانە (پێشەکییە سۆزدارەکە) دەست پێ دەکات ، و بە زانست و دڵنیایی (کۆتاییە بەخۆباوەڕەکە) تەواو دەبێت. ئەم وانە سیستماتیکەی بە دەسترەنگینییەکی هونەری کۆتایی پێ هێناوە کە لێهاتوویی ئەو دەردەخات ، کاتێک لە کۆتاییەکەیدا حیسابێکی شیعری (کرۆنۆگرام)ی جێ کردووەتەوە کە ئاماژە بە ساڵی نووسینی کتێبەکە دەکات ، واتە ١٦٨٣ی زایینی.

٤ .بیری بلیمەتانەی چوارەم: نووسین بە کوردی ، ڕاگەیاندنێکی سیاسی و کولتووریی بوێرانە

ناتوانرێت بەهای ڕاستەقینەی بەرهەمەکەی خانی هەڵبسەنگێنرێت بەبێ ئامادەکردنی ئەو دیمەنە کولتوورییەی کە تێیدا لەدایک بووە. لە سەدەی حەڤدەیەمدا ، کایەی فیکری لەژێر هەژموونی دوو زمانی گەورەدا بوو :**عەرەبی** ، وەک زمانی وەحی ، و **فارسی** ، وەک زمانی کۆشک و ئەدەبیاتی باڵا. نووسین بەم دوو زمانە بنەما بوو ، لە کاتێکدا زمانە ناوخۆییەکان بە کەمتر سەیر دەکران.

هەر لەبەر ئەم هۆکارەش ، بڕیاری خانی بۆ نووسینی دەقێکی دامەزرێنەر بۆ منداڵان بە زمانی کوردی ، تەنیا هەڵبژاردەیەکی پەروەردەیی نەبوو ، بەڵکوو وەک **کردەوەیەکی شۆڕشگێڕانەی هێمن** بوو. ئەم کارە سەلماندنێکی کرداری بوو لەسەر ئەوەی کە زمانی کوردی زمانێکی شیاو و بەتوانایە بۆ هەڵگرتنی بەرزترین و پیرۆزترین زانستەکان ، بە زانستەکانی بیروباوەڕیشەوە. خانی تەنیا ئامانجی ئەوە نەبوو منداڵان فێری زمانیان بکات ، بەڵکوو ویستی ئەو شەرعییەت و پێگەیە بە زمانەکە ببەخشێت کە وەک زمانی ناسنامە و ئیمان شایستەیەتی. "نوبەهارا بچووکان" کارێکی شۆڕشگێڕانە بوو کە ئامانجی پاراستنی زمان و ئیمان بوو پێکەوە ، وەک بناغەی هێز و مانەوەی نەتەوە.

٥ کۆتایی: میر اتێک کە سنووری زەمان دەبەزێنێت

کتێبی "نوبەهارا بچووکان" تەنیا فەرهەنگۆکێکی شیعریی کۆن نییە ، بەڵکوو بەڵگەیەکی نەمری دیدی قووڵ و تێڕوانینی وردی ئەحمەدی خانییە. لە ڕێگەی تێکەڵکردنی زمان بە بیروباوەڕ ، ئامانجکردنی ساتە پەروەردەییە نموونەییەکە ، گۆڕینی زیرەکانەی گوتار ، و پێشکەشکردنی ڕاگەیاندنێکی کولتووریی بوێرانە ، خانی بەرهەمێکی خوڵقاندووە کە لە سەرووی زەمەنی خۆیەوەیە.

ئەم بەرهەمە بیرۆکەیەکی بنەڕەتیمان بیر دەخاتەوە :**زمان تەنیا ئامرازێک نییە بۆ پەیوەندی ، بەڵکوو ئەو دەفرە**

پیرۆزەیە کە ناسنامە ، بیروباوەڕ و داهاتوو تێیدا شێوە دەگرن .
لە کۆتاییدا ، ئەم بەرهەمە کە تەمەنی نزیکەی ٣٤٠ ساڵە ، ڕووبەڕووی پرسیارێکی گرنگ و بەپەلەمان دەکاتەوە: لە سەردەمێکدا کە ئەپلیکەیشنەکان کێبڕکێ لەسەر ڕاکێشانی سەرنجی منداڵەکانمان دەکەن ، چەندیان بوێریی ئەوەیان هەیە هەوڵ بۆ ئامانجێکی وا یەکگرتوو و قووڵ بدەن: بنیادنانی ناسنامەیەکی ڕیشەدار لە زمانێکی ڕەسەن و بیروباوەڕێکی پتەودا ، لەبری تەنیا گواستنەوەی زانیاریی کاتی ؟

سەرچاوە: ئەحمەدی خانی ، نوبەهارا بچووکان.

شیکارییەک بۆ شیعری "کتێبەکەی دڵم"ی شاعیر فەرهاد شاکەلی

1.پوختەیەک

ئەم پوختەیە شیکارییەکی چڕوپڕ بۆ شیعری "کتێبەکەی دڵم"ی شاعیر و ئەکادیمیستی دیاری کورد، فەرهاد شاکەلی، پێشکەش دەکات و تیشک دەخاتە سەر ژیاننامە و بەشدارییە ڕۆشنبیرییە گرنگەکانی. شیعرەکە زنجیرەیەک پرسیاری ڕەوانبێژانە دەربارەی زمانی سروشت بەکاردەهێنێت—چۆن باران دڵی زەوی دڵنەوایی دەکات، با بە چ ئەلفوبێیەک دەنووسێت، و زەردەپەڕ بە چ قەڵەمێک تابلۆکانی دەکێشێت—بۆ گەیشتن بە بیرۆکەیەکی سەرەکی کە تێگەیشتنی ڕاستەقینە و قووڵتر لە گەڕان بەدوای جیهانی ناوەوەی مرۆڤدا خۆی دەبینێتەوە. بانگەوازی کۆتایی بۆ خوێندنەوەی "کتێبەکەی دڵم" بە درێژاییی شەو جەخت لەوە دەکاتەوە کە هەست و ئەزموونە مرۆییەکان ڕاستییەکی دەوڵەمەندتریان تێدایە لە هەر وەڵامێک کە جیهانی دەرەوە پێشکەشی بکات. فەرهاد شاکەلی وەک کەسایەتییەکی سەرەکی لە بزووتنەوەی نوێگەریدا ناسراوە کە لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا شیعری کوردی نوێ کردەوە، و خاوەنی بەرهەمێکی فیکریی بەرفراوانە کە شیعر، لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی و وەرگێڕان لەخۆدەگرێت، ئەمەش وای لێدەکات ببێتە کەسایەتییەکی کاریگەر لە ژیانی ڕۆشنبیریی کوردیدا.

ئەم کورتەیە ڕێگەخۆشکەرە بۆ شیکارییەکی وردتری خودی شیعرەکە، کە لە بەشی داهاتوودا خراوەتەڕوو.

2.شیکردنەوەی شیعری "کتێبەکەی دڵم"

بۆ تێگەیشتن لە قووڵایی فەلسەفی و جوانیی هونەریی شیعری "کتێبەکەی دڵم"، پێویستە وردبینانە لە بابەت و پێکهاتەکەی بکۆڵینەوە. ئەم بەشە تەرخانکراوە بۆ شیکردنەوەی لایەنە سەرەکییەکانی دەقەکە و دەرخستنی پەیامە بنەڕەتییەکەی.

2.1.ناونیشان و نووسەر

- **ناونیشان :**کتێبەکەی دڵم
- **شاعیر :**فەرهاد شاکەلی

2.2.بابەتە سەرەکییەکان و بیرۆکە بنەڕەتییەکان

بابەتی سەرەکیی شیعرەکە بریتییە لە گەڕان بەدوای سەرچاوەکانی مەعریفە و ڕاستیدا، لە ڕێگەی بەراوردکردنی نێوان نهێنییەکانی سروشت و قووڵایی ئەزموونی ناوەکیی مرۆڤ.

زمانی تەمومژاوی سروشت

شیعرەکە بە وروژاندنی چەند پرسیارێکی ڕەوانبێژانە دەربارەی شێوازی پەیوەندیی نێوان توخمەکانی سروشت دەست پێدەکات. شاعیر پرسیار دەکات دەربارەی ئەو زمانەی باران بۆ دڵدانەوەی دڵی زەوی بەکاریدەهێنێت، و دەپرسێت "با" بە چ ئەلفوبێیەک نامەکانی بۆ دارۆچکە و دار و دارستانەکان دەنووسێت، هەروەها "زەردەپەڕ" چ جۆرە قەڵەمێک بۆ ڕەنگکردنی تابلۆکانی بەکاردەهێنێت. ئەم پرسیارانە چوارچێوەیەک لە تەمومژ و جوانی لە جیهانی سروشتیدا دادەمەزرێنن، و سروشت وەک نیگارکێش و داهێنەرێک وێنا دەکەن کە خاوەنی زمان و کەرەستەی تایبەت بە خۆیەتی.

ڕەتکردنەوەی وەڵامە دەرەکییەکان

شاعیر لەناکاو لەم پرسیارە گەردوونیانەوە دەگوازێتەوە بۆ ئاراستەکردنی وتەی ڕاستەوخۆ بۆ کەسێک، و هەر لێکدانەوە و وەڵامێک ڕەتدەکاتەوە کاتێک دەڵێت: "هیچم پێ مەڵێ!" و "هیچ وەڵامێکم لێت ناوێ". ئەم ڕەتکردنەوەیە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە تێگەیشتن لە نهێنییە قووڵەکان لە ڕێگەی لێکدانەوەی عەقڵانی یان وەڵامی ئامادەکراوەوە بەدەست نایەت، بەڵکو لە ڕێگەی ئەزموونێکی تەواو جیاوازەوە دەبێت.

دڵ وەک کتێبی ڕەها

شاعیر جێگرەوەیەک بۆ مەعریفەی دەرەکی پێشکەش دەکات، ئەویش "کتێبەکەی دڵی"ەتی. بانگەوازی کۆتایی لە شیعرەکەدا ئەمەیە: "تەنیا و تەنیا"، "لە شەوێکدا تا بەرەبەیان"، "کتێبەکەی دڵم بخوێنەوە!". ئەم بانگەوازە کرۆکی شیعرەکەیە، چونکە دڵ وەک خەزێنەی ڕاستی باڵا و ڕاستگۆترین سەرچاوە دادەنێت. خوێندنەوەی داواکراو خوێندنەوەیەکی سەرپێیی نییە، بەڵکو پێویستی بە تەرخانکردنی شەوەکە تا دەرکەوتنی سپێدە هەیە، کە ئەمەش ئاماژەیە بۆ قووڵایی و ئاڵۆزیی ئەو ناوەڕۆکەی دڵ هەڵیگرتووە. ئەم جەختکردنەوەیە لەسەر 'خوێندنەوەی' 'کتێبێکی' ناوەکی، دەنگدانەوەیەکی تایبەتی هەیە کاتێک لە شاکەلییەوە دێت، کە ژیانی ئەکادیمی وەک زمانناسێک تەرخانکردووە بۆ شیکردنەوەی دەقە دەرەکییەکان، کەچی شیعرەکەی گەڕانی کۆتایی بۆ دۆزینەوەی مانا ئاراستەی ناوەوە دەکات.

بەم شێوەیە، پەیامە قووڵەکەی شیعرەکە تەنها بیرۆکەیەکی فەلسەفیی دابڕاو نییە، بەڵکو ڕەنگدانەوەیەکی ڕاستەوخۆی ژیان و کارە فیکرییەکانی خودی شاعیرە، کە تێگەیشتن لێی کلیلی کردنەوەی تەواوی دەقەکەیە.

.3ژیاننامە و بەشدارییەکانی فەرهاد شاکەلی

تێگەیشتن لە پاشخانی فەرهاد شاکەلی وەک شاعیر، ئەکادیمیست، و کەسایەتییەکی ڕۆشنبیری، کلیلی تێگەیشتنە لە تەواوی چوارچێوە و کاریگەریی بەرهەمە ئەدەبییەکانی، لەنێویاندا شیعری "کتێبەکەی دڵم."

.3.1بنەچە و ناسنامە

- **پێناسە** :شاعیر، ئەکادیمیست، و نووسەری کورد.
- **لەدایکبوون** :ساڵی 1951 لە ناوچەی گەرمیان، لە کوردستانی عێراق لەدایکبووە.

.3.2ڕۆڵی لە نوێکردنەوەی شیعری کوردیدا

فەرهاد شاکەلی بە یەکێک لەو شاعیرانە دادەنرێت کە لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا شیعری کوردییان نوێ کردەوە. ئەو بەشێک بوو لە "بزووتنەوەیەکی گەورەی نوێگەری" کە نوێخوازیی خستە ناو ئەدەبی کوردییەوە، ئەمەش ڕۆڵی پێشەنگیی ئەو لە پەرەپێدانی دیمەنی شیعریدا دەردەخات.

.3.3بەرهەمی ئەدەبی و ئەکادیمی

تا ئێستا دەیان کتێبی بڵاوکردووەتەوە، کە ڕەنگدانەوەی بەرفراوانی و هەمەجۆریی بەرهەمەکانیەتی. کارەکانی بریتین لە:

- دیوانی شیعری: کە بەشێکی گەورەی بڵاوکراوەکانی پێکدەهێنێت.
- لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی: ڕەنگدانەوەی پاشخانە ئەکادیمییەکەیەتی.
- کورتەچیرۆک.
- وەرگێڕان: لە زمانەکانی سویدی و ئینگلیزییەوە.
- وتاری فیکری و فەلسەفی.

.3.4بەشدارییە ڕۆشنبیرییەکانی تر

گۆڤاری مامۆستای کورد

- ئەم گۆڤارە ڕۆشنبیری و فیکرییەی لە نێوان ساڵانی 1985 و 1996 دامەزراندووە و بڵاوی کردووەتەوە.
- 31ژمارەی لێ دەرچوو، کە وایکرد ببێتە مینبەرێکی ڕۆشنبیریی گرنگ لەو ماوەیەدا.

پێگەی ئێستای

- وەک شاعیر، ئەکادیمیست، و زمانناسێکی دیاری کوردستان ناسراوە.
- بە شێوەیەکی کاریگەر لە ژیانی ڕۆشنبیریی کوردیدا بەشدارە، کە ئەمەش جەخت لەسەر بەردەوامیی کاریگەرییەکەی دەکاتەوە.

بەم شێوەیە، فەرهاد شاکەلی نەک هەر وەک شاعیرێک، بەڵکو وەک پایەیەکی دامەزرێنەری فیکری مۆدێرنی کوردی لە یادەوەریی کولتووریدا دەمێنێتەوە، و میراتە زیندووەکەی بەردەوامە لە ئیلهامبەخشین بە نەوەی نوێی نووسەران و خوێنەران.

شیکارییەک بۆ شیعری (بۆ باوکم)ی جەمال شارباژێڕی

.1پوختەیەک

ئەم شیعرە بە ناونیشانی "بۆ باوکم" و هی شاعیر جەمال شارباژێڕییە و ئاراستەی منداڵان کراوە، دیدگایەکی پەروەردەیی قووڵ پێشکەش دەکات کە هەستەکانی خۆشەویستی و ڕێزگرتنی باوکایەتی بە پابەندبوونی نیشتمانییەوە گرێ دەدات. تەوەرەی سەرەکیی دەقەکە شکۆدارکردنی کەسایەتیی باوکە، کە تێیدا وەک سەرچاوەی خۆشەویستی، پاراستن، شانازی و ئیلهام وێنا کراوە. دەقەکە بە شێوەیەکی لەسەرخۆ لەم ڕێزگرتنە کەسییەوە دەگوازرێتەوە بۆ بەڵێنێکی بەکۆمەڵی منداڵان بۆ کار کردنی بەردەوام لەپێناو بەرزڕاگرتن و شکۆی نیشتمان. بەم شێوەیە، شیعرەکە وەک ئامرازێک کار دەکات بۆ چاندنی بەهای نیشتمانپەروەری لە ڕێگەی گرێدانی بە بەهێزترین پەیوەندییە سۆزدارییەکانی کە منداڵ دەیناسێت، ئەویش پەیوەندیی لەگەڵ باوکیدایە. ئەم شیکارییەی خوارەوە بە وردی لەم لایەنانە دەکۆڵێتەوە.

.2شیکاریی ورد

ئەم بەشەی داهاتوو شیکارییەکی ورد پێشکەش دەکات کە چینە بابەتییەکان، ئامانجە چوارچێوەییەکان و پەیامە سەرەکییەکانی شیعرەکە هەڵدەوەشێنێتەوە بۆ ئاشکراکردنی چوارچێوە پەروەردەییە بنەڕەتییەکەی.

.2.1چوارچێوە و ئامانج

ئەم شیعرە بە ڕوونی وەک دەقێکی ئەدەبی ئاراستەکراو بە منداڵان دیاری کراوە (بۆ منداڵان نووسراوە). ئەم دیاریکردنە ئامانجی پەروەردەیی و ئەخلاقیی دەقەکە ڕوون دەکاتەوە، کە بریتییە لە بنیادنانی سیستەمێکی بەها لای نەوجەوانان کە ڕێزگرتن لە خێزان، کە لە باوکدا بەرجەستە بووە، و دڵسۆزی بۆ کۆمەڵگای فراوانتر، کە لە نیشتماندا بەرجەستە بووە، کۆ دەکاتەوە.

.2.2تەوەرەی سەرەکیی یەکەم: شکۆدارکردنی کەسایەتیی باوک

شیعرەکە بەشی یەکەمی خۆی تەرخان دەکات بۆ دامەزراندنی وێنەیەکی نموونەیی و خۆشەویست بۆ باوک لە زەینی منداڵدا. ئەمەش لە ڕێگەی کۆمەڵێک وەسفی سۆزدارانە و خوازەی واتادارەوە ئەنجام دەدرێت.

- **دەربڕینی خۆشەویستیی قووڵ** : دەقەکە بە وتووێژێکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ باوکدا دەست پێ دەکات بە دەستەواژەی پڕ لە خۆشەویستی وەک "خۆشەویستەکەی ژینم" (واتە: خۆشەویستی ژیانم) و "بۆ تۆ باوکی شیرینم" (واتە: بۆ تۆ باوکی خۆشەویستم)، کە پەیوەندییەکە لە چوارچێوەیەکی گەرم و خۆشەویستیی بێگەرددا دادەنێت.
- **باوک وەک هێمای پاراستن و چاودێری** : شاعیر خوازەی "باخەوان و پەرژینم" (واتە: باخەوان و پەرژینی من) بەکار دەهێنێت بۆ وێناکردنی ڕۆڵی دوولایەنەی باوک لە چاودێریکردن و گەشەپێدانی منداڵەکانیدا (باخەوان) و لە پاراستن و دابینکردنی ئاسایش بۆیان (پەرژین).
- **باوک وەک سەرچاوەی شانازی و ئیلهام** : ڕۆڵی باوک پاراستنی ماددی تێدەپەڕێنێت و دەبێتە سەرچاوەی شانازیی کەسی و بەختەوەری، وەک لە دەربڕینەکانی "مایەی شانازی منی" (واتە: تۆ سەرچاوەی شانازیی منیت)، "سۆزی ئاوازی منی" (واتە: تۆ ئاوازی گۆرانیی منیت)، و "بەهرەی بەختیاریمە" (واتە: بەهرەی بەختەوەریی منیت)دا دەردەکەوێت.
- **شیعرەکە وەک نیشانەی ڕێزگرتن** : منداڵ ئەم شیعرە وەک "دیاریمە" (واتە: دیارییەکی هێمایی) پێشکەش دەکات، کە ئەمەش بیرۆکەی سوپاسگوزاری و ڕێزگرتن بۆ ئەو هەوڵانەی باوک دەیدات بەهێزتر دەکات.

.2.3تەوەرەی سەرەکیی دووەم: گرێدانی خۆشەویستیی خێزانی بە ئەرکی نیشتمانی

لە برگەی کۆتاییدا ، شیعرەکە بازدانێکی جۆری لە تایبەتەوە بۆ گشتی ئەنجام دەدات ، کاتێک هەستەکانی خۆشەویستی و دڵسۆزی بۆ باوک دەگۆڕێت بۆ پاڵنەرێک بۆ پابەندبوونی نیشتمانی. ئەم گرێدانە جەوهەری پەیامە پەروەردەییەکەی دەقەکەیە.

- **بەڵێن و پەیمان:** منداڵ باوکی دڵنیا دەکاتەوە کە ئەو بەهایانەی تێیدا چاندوویەتی بەفیڕۆ ناچن ، وەک لە "خۆشەویستەکەم بابە / لە ئێمە دڵنیابە" (واتە: خۆشەویستەکەم باوکە / لە ئێمە دڵنیابە) بەڵێنێکی بە نوێنەرایەتیی نەوەکەی پێ دەدات.
- **پابەندبوون بە کاری سەخت :** بەڵێنەکە تەنها لە نیازپاکی کورت نابێتەوە ، بەڵکو وەردەگێڕدرێت بۆ پابەندبوون بە کاری بەردەوام و سەخت بەبێ ماندووبوون ، وەک لە "تێدەکۆشین بێوچان" (واتە: بەبێ وەستان تێدەکۆشین)دا هاتووە.
- **ئامانجی کۆتایی: شکۆی نیشتمان :** ئەم هەوڵ و کۆششە ئاراستەی ئامانجێکی بەرزتر دەکرێت کە خزمەتکردنی نیشتمان و بەدەستهێنانی شکۆ و سەربەرزییەتی ، وەک لە "بۆ سەربەرزی نیشتمان" (واتە: لەپێناو شکۆی نیشتماندا) روون کراوەتەوە. ئەمەش دەریدەخات کە خۆشەویستیی باوک و خێزان بە خۆشەویستیی نیشتمان و کارکردن لەپێناویدا تەواو دەبێت.

.3دەرەنجامە سەرەکییەکان

شیعری "شیعری منداڵێک بۆ باوک و نیشتمان" پێکهاتەیەکی فیکریی یەکگرتوو نیشان دەدات ، کە تێیدا پەیوەندیی باوکایەتی وەک خاڵی دەستپێک بەکار دەهێنێت بۆ چاندنی چەمکی فراوانتر کە پەیوەستن بە ئەرکی نیشتمانی و بەرپرسیارێتیی کۆمەڵایەتی. لە رێگەی وێناکردنی باوک وەک پێشەنگ و سەرچاوەی ئیلهام ، شیعرەکە نموونەیەک پێشکەشی منداڵان دەکات بۆ لاساییکردنەوە ، کە ناوەرۆکەکەی ئەوەیە کە رێزگرتنی راستەقینە لە باوک تەنها لە دەربڕینی خۆشەویستیدا نییە ، بەڵکو لە گۆڕینی ئەم خۆشەویستییەدایە بۆ وزەیەکی ئەرێنی کە بەشداری دەکات لە بنیادنان و بەرزڕاگرتنی نیشتماندا. ئەمە پەیامێکی بەهێزە کە جەخت لەوە دەکاتەوە کە خێزان یەکەمین ناوکە بۆ پەروەردەکردنی هاووڵاتیی چاک.

.4سێ وانەی قووڵ دەربارەی باوکایەتی و نیشتمان لە شیعرێکی منداڵانی کوردییەوە

لە جیهانەکانی یەکەمی منداڵیدا ، نیشتمان لە نەخشە و سروودەکانەوە بنیاد نانرێت ، بەڵکو لە نیگاکانی باوک و سیماکانی پاراستنییەوە. ئەم چەمکە قووڵە لە شیعری منداڵانی کوردی "بۆ باوکم"دا بەرجەستە دەبێت. هەرچەندە ناونیشانەکەی وا دەردەکەوێت کە تەنها کەسی بێت ، بەڵام **شاعیر جەمال شاربازێری بە لێهاتووییەوە تاڵەکانی نیشتمان لەناو چنینی پەیوەندیی باوکایەتیدا دەهۆنێتەوە و وانەیەکی بەپێز لە ئینتیما پێشکەش دەکات.**

.4.1وانەی یەکەم: باوک وەک جیهانێکی تەواو ، پارێزەر و پەروەردەکار

شیعرەکە باوک تەنها وەک بژێوەدەرێک وێنا ناکات ، بەڵکو وەک سیستەمێکی بوونی تەواو بۆ منداڵ. کاتێک منداڵ باوکی بە "باخەوان و پەرژینم" وەسف دەکات ، ئەم خوازە چڕە پەیوەندیی پشتبەستنی تەواو کورت دەکاتەوە. ئەمە باوک وەک سیستەمێکی ژینگەیی یەکپارچە پێشکەش دەکات: ئەو کەسەیە کە ژیان و گەشە دەبەخشێت (باخەوان) و ئەویشە کە سنوورەکانی ئەم ژیانە دەپارێزێت (پەرژین). ئەم وێنە ماددییە بەرجەستانە کاریگەرییان لەسەر دەروونی منداڵ زیاترە لە چەمکە واتاییەکانی وەک "خۆشەویستی" یان "ئارامی"، چونکە ئەم هەستانە بە جیهانێکی هەستپێکراو و راستەوخۆوە دەبەستێتەوە.

.4.2وانەی دووەم: شانازی وەک هەستێکی فێرکراو کە لە خێزانەوە دەست پێ دەکات

شیعرەکە روونی دەکاتەوە کە چەمکە واتاییەکانی وەک شانازی لە بۆشاییەوە دروست نابن ، بەڵکو لە ئاوێنەی پەیوەندییە سەرەتاییەکاندا شێوە دەگرن. منداڵەکە تەنها راي ناگەیەنێت کە باوکی "مایەی شانازی منی"، بەڵکو رەهەندێکی قووڵتریشی بۆ زیاد دەکات بە وتنی "سۆزی ئاوازی منی". لێرەدا ، باوک تەنها نابێتە سەرچاوەی شانازیی دەرەکی ، بەڵکو دەبێتە سەرچاوەی هاوئاهەنگیی ناوەکی و

ناسنامەی تاکەکەسی. ئەو ئاوێنەیەیە کە منداڵ تێیدا ڕەنگدانەوەیەکی شایستەی شانازی دەبینێت، و ئەم شانازییە بە خود، کە لەسەر بنەمای خۆشەویستیی باوک دامەزراوە، هەمان ئەو شانازییەیە کە دواتر فراوان دەبێت بۆ ئەوەی ببێتە شانازی بە خودی گشتی کە لە نیشتماندا بەرجەستە دەبێت.

4.3.وانەی سێیەم: پەیوەندییە نەپسێنراوەکە، خۆشەویستیی باوک بنچینەی خۆشەویستیی نیشتمانە

شیعرەکە لە بڕگەی کۆتاییدا دەگاتە لووتکەی واتایی خۆی، کاتێک بەرزبوونەوەیەکی تەوەرەیی لە تایبەتەوە بۆ گشتی ڕوو دەدات. بلیمەتیی دەقەکە لە پێکهاتەکەیدایە ؛ ئەو بەڵێنەی منداڵ دەیدات ڕاستەوخۆ پێشکەشی باوک دەکرێت، بەڵام ئامانجی کۆتایی نیشتمانە. باوک بەڵێنەکە وەردەگرێت ("لە ئێمە دڵنیابە")، لە کاتێکدا کردارەکە ("تێدەکۆشین بێوچان") لەپێناو نیشتماندایە ("بۆ سەربەرزی نیشتمان"). بەم شێوەیە، باوک دەبێتە شایەتحاڵ و گەرەنتیکەری سوێندی دڵسۆزیی نیشتمانی، کە ئەرکی خێزانی و ئەرکی نیشتمانی بە شێوەیەک تێکەڵ دەکات کە لێک جیاناکرێنەوە.

4.4.کۆپلەی کۆتاییی شیعرەکە

خۆشەویستەکەم بابە

لە ئێمە دڵنیابە

تێدەکۆشین بێوچان

بۆ سەربەرزی نیشتمان

5.کۆتایی: لە باوەشی باوکەوە بۆ ئامێزی نیشتمان

شیعری "بۆ باوکم" بەڵگەنامەیەکی پەروەردەیی بچووککراوەمان پێشکەش دەکات، فێرمان دەکات کە خۆشەویستیی نیشتمان بیرۆکەیەکی واتایی نییە کە فێر بکرێت، بەڵکو هەستێکی ئەندامییە کە وەک درێژبوونەوەیەکی سروشتیی یەکەم پەیوەندیی خۆشەویستی و ئارامی لە ژیانماندا گەشە دەکات. لە ڕێگەی گرێدانی باوک بە نیشتمانەوە، شیعرەکە تۆوی ئینتیما لە قووڵترین خاڵی هۆشیاریی منداڵدا دەچێنێت، و ڕوونی دەکاتەوە کە ناسنامەی نیشتمانی، لە جەوهەردا، بنیادنانێکی سۆزداری و پەیوەندیدارە.

چەند جار ڕادەوەستین بۆ ئەوەی بیر لەوە بکەینەوە کە چۆن مەزنترین بەها نیشتمانییەکانمان لە ڕێگەی سادەترین وشەکانی خۆشەویستیی منداڵیمانەوە تێماندا چێنراون؟

شیکارییەکی پەروەردەیی و کولتووری:

ستراتیژییەکانی بنیادنانی ناسنامە لە کتێبی "ئەلفبێی نوێ"دا بۆ قۆناغی بنەڕەتی

پرۆگرامە پەروەردەییە دامەزرێنەرەکان بە ئامرازی ئەندازیاریی کولتووریی زۆر ورد دادەنرێن، چونکە تەنها بە گواستنەوەی زانیاریی ئەکادیمی ناوەستاون، بەڵکو کار لەسەر بنیادنانی "خەیاڵی کۆمەڵایەتی" بۆ نەوە نوێیەکان دەکەن و سیستەمێکی دیاریکراوی بەهاکان ئاسایی دەکەنەوە. ئەم شیکارییە هەڵوەشاندنەوەیەکی پێکهاتەیی بۆ کتێبی "ئەلفبێی نوێ" پێشکەش دەکات، کە دەقی سەرەکیی فێرکردنی زمانی کوردییە لە پۆلی یەکەمی بنەڕەتیدا، نەک تەنها وەک کتێبێکی فێرکردنی خوێندنەوە، بەڵکو وەک پرۆژەیەکی یەکپارچە کە ئامانجی داڕشتنی زاتی کوردییە لە یەکەم قۆناغەکانی هۆشیاریدا.

1. پێشەکی: تێڕوانینێکی گشتی بۆ کتێبەکە و گرنگییەکەی

ئەمانەی خوارەوە زانیارییە ناسێنەرە سەرەکییەکانی کتێبەکەن، کە بەڵگەنامەی سەرەکیی ئەم لێکۆڵینەوەیە پێکدەهێنێت:

- **ناونیشان:** ئەلفبێی نوێ
- **دانەر:** ئیبراهیم ئەمین باڵدار
- **لایەنی بڵاوکەرەوە:** وەزارەتی پەروەردە، حکوومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
- **ساڵی چاپ:** 2013 زایینی / 2713 کوردی
- **مەبەستی سەرەکی:** فێرکردنی ئەلفبێی کوردی و کارامەییە سەرەتاییەکانی خوێندنەوە و نووسین بە منداڵان.

ئەم پێناسەیە ڕێگە خۆش دەکات بەرەو شیکارییەکی قووڵی ئەو ستراتیژییە پەروەردەییە دوولایەنەیەی کە کتێبەکە پەیڕەوی دەکات، کە بە لێهاتووییەوە بەدەستهێنانی کارامەییەکانی خوێندنەوە لەگەڵ پرۆسەی پەروەردەی کۆمەڵایەتی و کولتووریدا تێکەڵ دەکات.

2. پێکهاتەی پەروەردەیی: شیکردنەوەی ستراتیژیی فێرکردنی خوێندنەوە

کتێبی "ئەلفبێی نوێ" تەنها بە شێوەیەکی ڕووت ئەلفبێ پێشکەش ناکات، بەڵکو ستراتیژییەتێکی پەروەردەیی یەکپارچە و بە وردی داڕێژراو جێبەجێ دەکات بۆ کەمکردنەوەی باری مەعریفی لەسەر شانی منداڵ و دڵنیابوون لە تێگەیشتنی لە کارامەییە زمانییەکان. ئەم پێکهاتەیە تەنها ئامرازێکی فێرکاری نییە، بەڵکو ئەو میکانیزمەیە کە وا دەکات ئەو جیهانەی لە کتێبەکەدا پێشکەش کراوە، شایەنی تێگەیشتنی دەستبەجێ و ئاشنا بێت، ئەمەش پرۆسەی چاندنی پەیامە کولتوورییەکان لە قۆناغەکانی دواتردا ئاسانتر دەکات.

تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی ئەم میتۆدە پەروەردەییە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەردەکەون:

1. **سادەیی و پلەبەندی:** کتێبەکە بە وشەی سادە و ئاشنا لە ڕووی دەنگی و بینراوەوە دەست پێ دەکات وەک "دار" و ناوی "دارا"، کە هەستێکی دەستبەجێی سەرکەوتن بە منداڵ دەبەخشێت. ئەم دەستپێکە سادەیە وا دەکات جیهانی کتێبەکە کراوە بێت و بە ئاسانی دەستی پێ بگات. ئاڵۆزیش بە شێوەیەکی سیستماتیک لە وشەوە بۆ ڕستە ("دارا داری دی")، پاشان بۆ بڕگەی چیرۆکی پەرە دەسێنێت، کە ئەمەش گەشەکردنی تێگەیشتنی پلەبەندی منداڵ بۆ ئەم جیهانە و یاساکانی دەردەخات.
2. **دووبارەکردنەوەی سیستماتیک:** کتێبەکە دووبارەکردنەوە بە شێوەیەکی ستراتیژی بەکار دەهێنێت، وەک لە دەستەواژە دامەزرێنەرەکەی "دارا، دارا، دارا"دا دەردەکەوێت. ئەم تەکنیکە

تەنها بۆ چەسپاندنی وشەکان نییە، بەڵکو کار لەسەر خێراکردنی فێربوونی وشەدان و بنیادنانی ڕەوانیی خوێندنەوە (automaticity) دەکات لە قۆناغە سەرەتاییەکاندا، کە ئەمەش سەرچاوە هزرییەکانی منداڵ ئازاد دەکات بۆ ئەوەی سەرنجی لەسەر مانا و کۆنتێکست بێت.

3. **پێشکەشکردنی پلەبەندی پیتەکان:** پیت و دەنگە نوێیەکان بەپێی میکانیزمێکی ڕێکخراو دەخرێنە ڕوو، کە هەر وانەیەک پیتی نوێ ڕاستەوخۆ بە وشە و کۆنتێکستی جێبەجێکردنەوە دەبەستێتەوە. ئەم ڕێگایە دڵنیایی دەدات کە هەر چەمکێکی نوێی زمانی لەسەر بنەمایەکی پتەو بنیاد دەنرێت، کە ڕێگری دەکات لە کەڵەکەبوونی زانیاریی ڕووت و وا دەکات فێربوون مانایەکی کرداری هەبێت.
4. **پەیوەندیی بینراو :** کتێبەکە پشت بە یەکگرتنێکی پتەوی نێوان دەق و وێنەی ڕوونکەرەوە دەبەستێت. ئەم پەیوەندییە لنگەرێکی بینراو دروست دەکات کە یارمەتیی تێگەیشتنی منداڵ دەدات لە مانا نوێیەکان، و پرۆسەی خوێندنەوەی ڕووت دەگۆڕێت بۆ ئەزموونێکی هەستەوەریی فرەڕەهەند، کە ئەمەش نوقمبوونی منداڵ لە جیهانی کتێبەکەدا بەهێزتر دەکات.
5. **پەرەسەندن لە ئاڵۆزیدا :** ڕەوتی ناوەڕۆکەکە گەشتێکی فێرکاریی یەکپارچە دەنوێنێت، کە لە وشەی تاکەوە دەگوازرێتەوە بۆ دەقی دەوڵەمەندتر وەک چیرۆکی "بەرخە زەردەکە" و شیعری "ئاڵای کوردستانەکەم". ئەم بەرزبوونەوە ڕێکخراوە تەنها کارامەییەکانی خوێندنەوە پەرە پێ نادات، بەڵکو ئاسۆی مەعریفیی منداڵیش فراوان دەکات، و لە چەمکە بەرجەستەکانەوە دەیگوازێتەوە بۆ هێما ڕووتەکان.

کاریگەریی ئەم پێکهاتە پەروەردەییە لە خودی فێرکردنی خوێندنەوەدا نییە، بەڵکو لە توانای بنیادنانی جیهانێکی یەکگرتوو و ئاشنادایە کە کارەکتەرانێک تێیدا دەژین و دەبنە بەشێک لە ئەزموونی ڕۆژانەی منداڵ، کە وا دەکات ئەو بەهایانەی ئەم کارەکتەرانە نوێنەرایەتیی دەکەن، لای پەسەند بن.

.3بنیادنانی جیهانی چیرۆک: ڕۆڵی کارەکتەرەکان لە دروستکردنی ئاشنایەتی و بەردەوامی

بەکارهێنانی کارەکتەری دووبارەبووەوە ستراتیژییەتێکی گێڕانەوەی سەرەکییە لە ئەدەبی منداڵاندا، کە سەرکەوتوو دەبێت لە گۆڕینی کتێبی قوتابخانە لە کۆمەڵێک وانەی جیاوازەوە بۆ جیهانێکی چیرۆکیی پێکەوەبەستراو. "ئەلفبێی نوێ" ئەم میتۆدە بە لێهاتووییەوە پەیڕەو دەکات، و کۆمەڵێک کارەکتەر پێشکەش دەکات کە دەبنە هاوڕێی منداڵ، ئەمەش هەستێکی ئاشنایەتی و بەردەوامی دروست دەکات و وا دەکات پرۆسەی فێربوون ببێتە ئەزموونێکی کەسی و خۆش.

خشتەی داهاتوو کارەکتەرە سەرەکییەکان و شیکردنەوەی ڕۆڵیان لە بنیادنانی گێڕانەوەی فێرکاریدا ڕوون دەکاتەوە:

کارەکتەر:شیکردنەوەی ڕۆڵ و بەشداری لە گێڕانەوەدا

دارا: کارەکتەرێکی سەرەکییە کە لە وانە یەکەمەکانەوە دەردەکەوێت، نوێنەرایەتیی ئەو منداڵە چالاکە دەکات کە لە ڕێگەی یاریکردن و چاندنی دارەوە ژینگەکەی دەدۆزێتەوە، و نموونەیەکی ئەرێنی بۆ کارلێککردن لەگەڵ جیهاندا پێشکەش دەکات.

ئازاد: هاوڕێی هەمیشەیی دارایە، و لە زۆربەی چالاکییەکاندا بەشدارە. بوونی ئەو چەمکەکانی هاوڕێیەتی، هاوکاری و فێربوونی هاوبەش دەچەسپێنێت، و ناوکێک بۆ پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە تەندروستەکان پێکدەهێنێت.

زارا: کارەکتەرێکی مێینەی سەرەکییە، وەک بەشێکی کاریگەر لە گرووپی هاوتەمەنەکاندا دەردەکەوێت، لە یاریکردن و سەردانی کۆمەڵایەتیدا بەشدارە، کە ئەمەش ئامادەیی کچ لە بۆشایی گشتی و تایبەتدا دەردەخات.

نەسرین: لە کۆنتێکستی جیاوازدا دەردەکەوێت، یارمەتیی دایکی دەدات لە چێشتخانەدا، دەخوێنێتەوە، و یاری دەکات. ڕۆڵی ئەو هاوسەنگییەک لەنێوان بەرپرسیارێتییەکانی ماڵەوە و چالاکییە کەسی و پەروەردەییەکاندا ڕادەگرێت.

نەوزاد: ئەندامێکی تری گرووپی هاوتەمەنەکانە، لە یارییە جووڵەییەکاندا وەک تۆپێن بەشدارە، کە ئەمەش دایانمیکییەتی یاریی بەکۆمەڵ دەوڵەمەندتر دەکات.

زەینەب: لە کۆنتێکستی خێزانیدا دەردەکەوێت، وەک وەرگرتنی دیاری لە مامی و یاریکردن بە بووکەڵەکەی، کە ئەمەش وێنەی پەیوەندییە خێزانییە فراوانەکان و منداڵییەکی ئارام بەهێز دەکات.

دایە: نوێنەرایەتیی دایک دەکات وەک سەرچاوەی سەرەکیی چاودێری و ڕێنمایی ئەخلاقی. لە کۆنتێکستی ماڵەوەدا دەردەکەوێت، ئاگای لە منداڵەکانیەتی و بەها سەرەکییەکان دەچەسپێنێت، کە وێنەی خێزان وەک ناوکێکی ئارام بەهێز دەکات.

بابە: نوێنەرایەتیی باوکێکی ئامادە و بەشدار لە ژیانی منداڵەکانیدا دەکات، دیاری پێشکەش دەکات و لە چالاکییەکاندا بەشدارییان لەگەڵ دەکات، کە ئەمەش وێنەی خێزانێکی هاوکار و یەکپارچە تەواو دەکات.

کارلێکەکانی نێوان ئەم کارەکتەرانە بە ئەرێنیبوون و سادەیی دەناسرێنەوە، کە ژینگەیەکی فێرکاریی تەندروست و دوور لە ململانێ بنیاد دەنێت. دوای دامەزراندنی ئەم جیهانە کۆمەڵایەتییە ئارام و ئاشنایە، کتێبەکە دەگوازێتەوە بۆ بەستنەوەی ئەم کارەکتەرانە بە بابەتە فراوانترەکانەوە کە ئامانجیان چەسپاندنی زانیاری و بەهاکانیانە، و لە بۆشایی تاکەکەسییەوە دەیانگوازێتەوە بۆ بۆشایی گشتی.

.4تەوەرە بابەتییەکان: چەسپاندنی زانیاری و بەهاکان

کتێبەکە لە ئەرکی فێرکاریی ڕاستەوخۆی خۆی تێدەپەڕێت و دەبێتە ئامرازێک بۆ چاندنی چوارچێوەیەکی زانیاری و بەهایی دیاریکراو. لە ڕێگەی تەوەرە بابەتییە یەکپارچەکانەوە، جیهانی منداڵ بنیاد دەنرێت و بە ژینگە سروشتییەکەی، خێزانەکەی، و کۆمەڵگەکەیەوە دەبەسترێتەوە، کە تێیدا زانیاری لە چوارچێوەی کۆنتێکستی ژیانی بەرجەستە و خۆشەویستدا پێشکەش دەکرێت.

.4.1سروشت و ژینگە: بنیادنانی هۆشیاریی زوو

سروشت پێگەیەکی ناوەندی و باڵادەستی لە کتێبەکەدا هەیە، وەک بۆشاییەکی ژیاری و جوانی لێ دێت کە منداڵ بە شێوەیەکی ئەندامی پێیەوە پەیوەستە. ئەم گرنگیدانە چڕە تەنها هۆشیارییەکی ژینگەیی بنیاد نانێت، بەڵکو پەیوەندییەکی سۆزداری لەگەڵ ژینگەیەکی جوگرافیی دیاریکراودا دەچەسپێنێت.

- **ڕووەکەکان** :گەشتی فێرکاری بە وشەی "دار" دەست پێ دەکات، و چەمکی چاندنی دار و ئاودانی دووبارە دەبێتەوە، کە بەهای چاودێریی ژینگەیی دەچێنێت. هەروەها وشەی تری وەک "گوڵ" و "ڕێحانە" دەردەکەون بۆ بەهێزکردنی پەیوەندییە جوانیناسانەکە بە سروشتەوە.
- **ئاژەڵەکان** :منداڵ بە فرەچەشنییەکی بایۆلۆجیی دەوڵەمەند ئاشنا دەکرێت کە باڵندەکان ("کەو"، "کۆتر"، "مریشک"، "قاز"، "قەلەڕەش") و شیردەرەکان ("پشیلە"، "سەگ"، "بەرخ"، "ورچ"، "کەروێشک") لەخۆدەگرێت، کە ئەمەش زانیارییەکانی دەربارەی سیستەمی ژینگەیی ناوخۆیی فراوانتر دەکات.
- **توخمە سروشتییەکان** :توخمەکانی وەک "باران" و "ئاو" لە کۆنتێکستی ئەرێنیدا پێشکەش دەکرێن، کە وانەیەکی تەواو بۆ باران و کاریگەرییە سوودبەخشەکەی تەرخان کراوە، ئەمەش تێگەیشتنی منداڵ بۆ سووڕە سروشتییەکان بەهێزتر دەکات.

.4.2خێزان و کۆمەڵگە: ناوکی یەکەمی ئینتیما

کتێبەکە خێزان وەک یەکەیەکی سەرەکی و ئارام وێنا دەکات، و هێڵکاریی پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتیی پێکەوەبەستراو دەکێشێت.

- **ڕۆڵە خێزانییەکان** :منداڵ بە ئەندامانی خێزانی ناوک ("دایە"، "بابە") و خێزانی فراوان ("مامە") ئاشنا دەکرێت، کە ئەمەش پێکهاتەی خێزانیی تەقلیدی دەچەسپێنێت.
- **بەرپرسیارێتیی هاوبەش** :کتێبەکە هانی منداڵان دەدات بۆ بەشداریکردن لە بەرپرسیارێتییەکانی ماڵەوە، وەک لە دەقی "کاری ناوماڵ"دا کە

یارمەتیدانی کچان بۆ دایکیان وێنا دەکات، ئەمەش بەهای هاوکاری و بەرپرسیارێتی لە منداڵییەوە دەچێنێت.

- **پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان :** وانەی "سەردان" تیشک دەخاتە سەر گرنگیی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و ئاڵوگۆڕی سەردانەکان، کە کارامەییەکانی کارلێکی کۆمەڵایەتی و بەهای میوانداری بەهێز دەکات.

.4.3یاری و فێربوون: تێکەڵکردنی خۆشی لەگەڵ فێربووندا

کتێبەکە یاری وەک ستراتیژییەتێکی پێداگۆجیی سەرەکی بەکار دەهێنێت، بەو تێگەیشتنەی کە زمانی سروشتیی منداڵ و باشترین هۆکارە بۆ فێربوون لەم قۆناغەدا.

- **یارییە جووڵەییەکان :** چالاکییەکانی وەک "یاریی تۆپ"، "یاریی ڕاکردن"، و "چاوشارکێ" هان دەدەن بۆ چالاکیی جەستەیی و یاریی بەکۆمەڵ.
- **یارییە داهێنەرانەکان :** چالاکییەکانی وەک دروستکردنی فڕۆکەی کاغەزی ("فرفڕۆکە") و دروستکردنی شێوە بە مورو ("ماتە") بەشدارن لە گەشەپێدانی کارامەییە جووڵەییە وردەکان و خەیاڵ.
- **فێربوونی کارلێکییانە :** چالاکییەکانی وەک "یاریی خوێندنەوە"، کە تێیدا منداڵان ڕۆڵی مامۆستا و قوتابی ئاڵوگۆڕ دەکەن، پرۆسەی فێربوون دەگۆڕن بۆ ئەزموونێکی خۆش و بەشداریکەرانە، کە ئەمەش ترسی خوێندنەوە لادەبات.

دوای چەسپاندنی ئەم جیهانە ئارام و ئاشنایە لە ڕێگەی سروشت، خێزان و یارییەوە، کتێبەکە ئەم بنەما پتەوە بەکاردەهێنێت بۆ پێشکەشکردنی چەمکی زیاتر ڕووت و بەهێز کە پەیوەستن بە ناسنامەی نیشتمانی و ڕەوشتی کۆمەڵایەتییەوە، و منداڵ لە ئینتیمای تاکەکەسییەوە دەگوازێتەوە بۆ ئینتیمای گشتی.

.5چاندنی ناسنامەی کولتووری و بەها کۆمەڵایەتییەکان

کتێبی "ئەلفبێی نوێ" بە شێوەیەکی هۆشیارانە و ئاراستەکراو کار لەسەر چاندنی چوار چێوەیەکی ڕەوشتیی دیاریکراو و چەسپاندنی ئینتیمای کولتووریی کوردی دەکات. زمانی فێرکراو وەک ئامرازێک بۆ بنیادنانی ناسنامەیەکی تاکەکەسی و گشتیی یەکگرتوو بەکار دەهێنێت، کە تێیدا وانەکان دەبنە هۆکارێک بۆ پەروەردەی کۆمەڵایەتیی سیستماتیک.

.5.1هێماکانی ناسنامەی نیشتمانی و کولتووری

شیعری "ئاڵای کوردستانەکەم" دیارترین نموونەی فێرکردنی نیشتمانیی ڕاستەوخۆیە، کە تێیدا ڕەمزییەتی ئاڵاکە بە شێوازێکی شیعریی سادەکراو هەڵدەوەشێندرێتەوە بۆ چەسپاندنی لە هۆشی منداڵدا:

- **ڕەنگی سوور :** هێمای خەبات و قوربانیدان.
- **ڕەنگی سپی :** هێمای ئاشتی و پاکی.
- **ڕەنگی سەوز :** هێمای بەهار و سروشتی بەپیتی کوردستان، کە ئەمەش هێما نیشتمانییەکە ڕاستەوخۆ بە بابەتی ژینگەیی باڵادەستی ناو کتێبەکەوە دەبەستێتەوە.
- **خۆرە زەردەکە و 21 تیشکەکەی :** هێمای خۆڕاگریی هەمیشەیی و پەیوەندییەکی کولتووریی قووڵ بە ئەفسانەی "کاوەی ئاسنگەر" و سەرکەوتنی بەسەر ستەمدا، کە هەستێکی قووڵایی مێژوویی بە ناسنامەکەی دەبەخشێت بە منداڵ.

شانبەشانی هێما نیشتمانییەکان، کتێبەکە ئاماژە بە توخمە کولتوورییە ژیارییەکانی تر دەکات وەک مۆسیقا ("بلوێر لێدان") و سەمای فۆلکلۆری ("هەڵپەڕین")، کە وێنەیەکی دەوڵەمەند و یەکپارچە بۆ کەلەپووری کولتووری پێشکەش دەکات.

.5.2سیستەمی بەها ڕەوشتی و کۆمەڵایەتییەکان

کتێبەکە کۆمەڵێک پەیامی ڕەوشتی بڵاو دەکاتەوە کە یاسایەکی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی پێکدەهێنن، و لە ڕێگەی هەڵوێستی کرداری و بەرجەستەوە پێشکەش دەکرێن کە تێگەیشتنیان مسۆگەر دەکات.

1. **نەرمونیانی لەگەڵ ئاژەڵان :** ئەم بەهایە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەچێنرێت کاتێک "ئازاد" لە ئازاردانی باڵندەکان قەدەغە دەکرێت، لەگەڵ بەهێزکردنی ئەو یاسا ڕەوشتییەی کە "مرۆڤ ئازاری بوونەوەرەکانی تر نادات."

2. **پاکوخاوێنیی تاکەکەسی و گشتی** :ڕێنمایی ڕەفتاریی ڕوون و ڕاستەوخۆ پێشکەش دەکرێن وەک یارینەکردن بە کەف یان تفنەکردنە سەر زەوی، کە بەشدارە لە بنیادنانی هۆشیارییەکی تەندروستی و کۆمەڵایەتیی زوودا.
3. **سوپاس و پێزانین :**لە ڕێگەی دووبارەکردنەوەی دەستەواژەی "سوپاست دەکەم"، کولتووری سوپاسگوزاری ئاسایی دەکرێتەوە. ئەم بەهایە لە کۆتایی کتێبەکەدا بە سوپاسکردنی قوتابییان لە مامۆستاکەیان دەگاتە لووتکە، کە ئەمەش ڕێزگرتن لە دەسەڵاتی پەروەردەیی و پێزانینی دەچەسپێنێت.

ئەم بەهایانە دابڕاو نین، بەڵکو بەشێکی دانەبڕاون لە ئەزموونێکی فێرکاریی یەکپارچە کە لەگەڵ کۆتایی ساڵی خوێندندا دەگاتە لووتکەی ڕەمزی و سۆزداریی خۆی.

6.کۆتایی: بەرهەمی ساڵی خوێندن و تاجەگوڵینەی ئەزموونەکە

دەقی "ساڵ تەواو بوو" کۆتاییەکی دەروونی و پەروەردەیی بۆ گەشتی فێرکاری پێشکەش دەکات، تەنها نوێنەرایەتیی وانەیەکی کۆتایی ناکات، بەڵکو ئاهەنگگێڕانە بە دەستکەوت و کورتکردنەوەی ئەو ئەزموونە ئەرێنییەیە کە منداڵ بە درێژایی ساڵێکی تەواو ژیاوە.

دەقەکە لە ڕێگەی کۆمەڵێک بیرەوەریی ئەرێنییەوە گوزارشت لە بەرهەمی ئەزموونەکە دەکات:

- بەدەستهێنانی زانیاریی بەسوود.
- چێژوەرگرتن لە یاری و پێکەنین و دروستکردنی هاوڕێیەتی.
- هەستکردن بە سوپاسگوزارییەکی قووڵ بۆ مامۆستا وەک ڕێبەر و چاودێر.

لە شیکاریی کۆتاییدا، دەردەکەوێت کە کتێبی "ئەلفبێی نوێ" لەوە تێدەپەڕێت کە تەنها ئامرازێک بێت بۆ فێرکردنی ئەلفبێ، و دەبێتە پرۆژەیەکی پەروەردەیی وردبینانە لە بنیادنانی ناسنامەدا. لێهاتووییەکەی لە توانای تێکەڵکردنی پرۆسەی بەدەستهێنانی کارامەییە سەرەکییەکانی خوێندنەوەدایە لەگەڵ داڕشتنی سیستماتیکی زاتێکی کولتووری و کۆمەڵایەتیی دیاریکراودا. لە ڕێگەی جیهانە چیرۆکییە ئارامەکەی، پێکهاتە پەروەردەییە لێکدراوەکەی، و هێما ڕوونەکانییەوە، کتێبەکە سەرکەوتوو دەبێت لەوەی وا بکات پرۆسەی بنیادنانی ناسنامەی نیشتمانی و بەها کۆمەڵایەتییەکان وەک بەشێکی سروشتی و ئاسایی لە فێربوونی خوێندنەوە دەربکەون، تا لە قۆناغێکی چارەنووسسازی پێکهاتنیدا، بنەماکانی ئینتیمای کولتووری و کۆمەڵایەتی لە منداڵی کورددا بچێنێت.

شیکاریی چیرۆکی "پێکەنینی گەدا" لە نووسینی حەسەن قزڵجی

.1پێشەکی: ناساندنی چیرۆک و گرنگییەکەی

چیرۆکی "پێکەنینی گەدا"ی حەسەن قزڵجی 1914 - 1985 وەک یەکێک لە شاکارەکانی ئەدەبی کوردی، بە شێوەیەکی ستراتیژی وەک ڕەخنەیەکی کۆمەڵایەتیی بەهێز کاردەکات. قزڵجی بە شێوازێکی ورد تیشک دەخاتە سەر کێشە بنەڕەتییەکانی هەژاری، نادادپەروەریی کۆمەڵایەتی، و خۆڕاگریی مرۆڤ لە بەرامبەر کارەساتەکاندا. چیرۆکەکە بەدواداچوون بۆ چارەنووسی "حەمە ڕەش" دەکات، جووتیارێکی خۆبژێو کە بەهۆی زنجیرەیەک بەڵای یەک لەدوای یەکەوە، لە شاری هەڵەبجە دەبێتە گەدایەکی دەستەپاچە و بێکەس. بەم شێوەیە، چیرۆکەکە گەشتی تاڵی حەمە ڕەش لە جووتیارێکی خاوەن شکۆوە بۆ سواڵکەرێکی سەرشەقام دەگێڕێتەوە. لێرەوە ور دەکارییەکانی ئەم رووخانە تراژیدیایەی پاڵەوانەکە دەخەینە ڕوو.

.2کارەکتەری سەرەکی: کارەساتی حەمە ڕەش

بۆ تێگەیشتن لە قووڵایی پەیامی چیرۆکەکە، شیکردنەوەی چیرۆکی ژیانی پاڵەوانی سەرەکی، حەمە ڕەش، کلیلی سەرەکییە. کارەساتی تاکەکەسیی حەمە ڕەش تەنها چیرۆکی پیاوێک نییە، بەڵکو ئاوێنەیەکی بچووککراوەی ئەو کێشە سیستەمی و کۆمەڵایەتییانەیە کە قزڵجی بە وردی ڕەخنەیان لێ دەگرێت. ژیانی ئەو نموونەیەکە بۆ نیشاندانی ئەوەی کە چۆن مرۆڤێکی بەرهەمهێنەر و بەکەرامەت دەتوانێت لەژێر باری بێباکی و نادادپەروەریدا وردوخاش بێت.

رووخانی ژیانی جووتیارێک

ژیانی حەمە ڕەش وەک جووتیارێک بەهۆی زنجیرەیەک کارەساتی سروشتی و مرۆییەوە بە تەواوی دادەڕمێت. ئەم ڕووداوانە هۆکاری سەرەکیی گۆڕانی چارەنووسی بوون:

- **زیانی کشتوکاڵی :** ئافاتەکانی وەک "سن و کوللە" هێرشیان کردە سەر بەروبوومەکەی و بە تەواوی لەناویان برد، کە ئەمەش یەکەم گورزی کوشندە بوو لە بژێوی ژیانی.
- **نەخۆشی و برسێتی :** خۆی و هاوسەرەکەی تووشی تایەکی توند (سێبەرۆ) بوون کە بۆ ماوەی سێ مانگی یەک لەدوای یەک بەردەوام بوو و هەموو توانایەکی جەستەیی و دارایی لێ بڕین.
- **لەدەستدانی کەسی :** منداڵەکەی بەهۆی نەخۆشیی "هاوڵە"وە گیانی لەدەست دا، و ماوەیەکی کەم دوای ئەوە، هاوسەرەکەشی بەهۆی خەم و برسێتییەوە کۆچی دوایی کرد.
- **قەرز و هەژاری :** حاجی ڕەشید، قەرزاری سلێمانی، هات و تاکە گایەکەی کە هەیبوو، لەبری قەرزەکەی لێی سەند و بەمەش دوا هیوای بۆ دەستپێکردنەوەی ژیانی لەناو برد.

لە جووتیاریی بەشان و شەوکەتەوە بۆ گەدای سەرشەقام

پێش ئەم کارەساتانە، حەمە ڕەش جووتیارێکی بەهێز و خاوەن شکۆ بوو ؛ بەڵام ئێستا بووەتە کەسێکی لاواز و بێچارە کە لە بازاڕی هەڵەبجەدا بەدوای کاردا دەگەڕێت. لێرەدا ڕووبەڕووی ڕەتکردنەوە و سووکایەتیی کۆمەڵگا دەبێتەوە ؛ خاوەنکارەکان لەبەرخۆیانەوە بە بێزارییەوە دەیانوت: "کرێکارێکی باش! ئایا نۆرەی من هاتووە لە کارەکەی مندا بمریت، تا ناچار بم باجی تێچووی کفن و دفنەکەشت بکەوێتە ئەستۆم!". ئەم ڕەتکردنەوە بێبەزەییانەیە دوا پاشماوەی کەرامەتی لێ دەسەنێتەوە و ناچاری دەکات دەست بۆ سواڵکردن درێژ بکات.

ڕووخانی کەسیی حەمە ڕەش تەنها پێشەکییەکی چیرۆکەکە نییە؛ بەڵکو ئەو بزوێنەرە گێڕانەوەییەیە کە قزڵجی لە ڕێگەیەوە بە شێوەیەکی میتۆدییانە نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکانی وەک بێباکی و شکستی سیستەمییانە ئاشکرا دەکات.

.3شیکاریی تێما سەرەکییەکان

چیرۆکی "پێکەنینی گەدا" لە تراژیدیای ژیانی تاکە کەسێک تێدەپەڕێت و ڕەخنەیەکی تیژ ئاراستەی ئەو کۆمەڵگایە دەکات کە حەمە ڕەش تێیدا دەژی. قزڵجی بە شێوەیەکی وەستایانە جیهانی دەوڵەمەندی و هەژاری دەکاتە بەرامبەر یەکتر بۆ ئەوەی ڕەخنە لە کاریگەرییە داڕزێنەرەکانی بێباکیی کۆمەڵایەتی بگرێت.

بێهیوایی و لەدەستدانی کەرامەتی مرۆڤ

قزڵجی چیرۆکەکە بە هێمایەکی بینراوی بەهێزی بێهیوایی دەست پێدەکات. حەمە ڕەش لە بەیانییەکی ساردی پاییزدا، خۆی گرمۆڵە کردووە و بە چیلکەیەکی باریک هێڵی بێمانا لەسەر زەوییە تەڕەکە دەکێشێت. ئەم جووڵە نائاگایانە ڕەنگدانەوەی باری دەروونیی شێواوی و ئەو بێئومێدییە قووڵەیە کە تووشی بووە. هەمان ئەو دەستانەی کە ڕۆژێک بە لێهاتووییەوە داسیان ڕادەوەشاند—کە ئامرازی بەرهەمهێنان و خۆبژێوی بوو—ئێستا بچووک بوونەتەوە بۆ کێشانی هێڵی بێمانا لەسەر خۆڵ، کە ئەمەش میتافۆرێکی بینراوی بەهێزە بۆ ڕووخانی لە ئەندامێکی بەرهەمهێنەری کۆمەڵگاوە بۆ پیاوێک کە هیچ شتێکی نەماوە بیچێنێت جگە لە بێهیواییەکەی خۆی.

جیاوازیی چینایەتی و بێباکیی کۆمەڵگا

قزڵجی بە شێوەیەکی زۆر کاریگەر جیاوازیی قووڵی نێوان جیهانی هەژاران و دەوڵەمەندان پیشان دەدات. ئەم خشتەیەی خوارەوە ئەو دوو جیهانە دژ بەیەکە ڕوون دەکاتەوە:

جیهانی هەژاران	جیهانی دەوڵەمەندان
سەرما و بەفری کوشندە : زریانێکی بەفراوی کە هیچ پەناگایەک نییە بۆ خۆپاراستن لە سەرماکەی.	**کۆشکێکی گەرم و ڕازاوە :** کۆشکێکی بەرز کە دووکەڵ لە چەندین دووکەڵکێشەوە بەرز دەبێتەوە، و گوڵ لە پشت پەنجەرەکانەوە دیارە سەرەڕای ئەوەی لە "چلەی زستان"دان.
گەدایەکی برسی و لاواز : حەمە ڕەش، بە جەستەیەکی لاوازەوە، کە دەستەکانی بەهۆی دووکەڵەوە ڕەش بوون.	**خزمەتکارێکی تێر و پۆشتە :** بە خزمەتکارێکی "گەورەسەر، پرچن" کە ئەوەندە تێرە "ئەگەر پارچە نانێک بە ملیدا بسرێت، چەور دەبێت".
دەرگایەکی کراوە بۆ سواڵ : کردەی دەرگاکوتان، کە ڕاستەوخۆ بە ڕەتکردنەوەیەکی توند وەلام دەدرێتەوە.	**دەرگایەکی جوان و داخراو :** دەروازەیەکی سەوزی جوان کە حەمە ڕەش دوودڵە دەستی لێ بدات نەوەک پیسی بکات.

کاتێک حەمە ڕەش چاوی بە کۆشکەکە دەکەوێت، بە گاڵتەجاڕییەوە لە دڵی خۆیدا دەڵێت کە ئەمانە هەر ئێستا لە بەهەشتی خۆیاندان. ئەم ڕستەیە ڕەخنەیەکی ڕاستەوخۆیە لە نایەکسانیی سەر زەوی و ئەو جیاوازییە گەورەیەی کە لە نێوان چینە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە.

خۆڕاگری لە بەرامبەر ئازارەکاندا

سەرەڕای هەموو ئەو ئازار و مەینەتییانەی کە بەسەری هاتووە، حەمە ڕەش ئیرادەی مانەوەی بە تەواوی لەدەست نەداوە. چیرۆکەکە ئاماژە بەوە دەکات کە وا دەرنەدەکەوت ورەی بەردابێت، چونکە دڵی هێشتا لە دەست و قاچەکانی بەهێزتر بوو. ئەو پلانێکی ڕوون و کرداریی بۆ مانەوە هەیە: دەبێت زستانە سەختەکە بە هەر نرخێک بێت تێپەڕێنێت. پەناگەیەکی گەرم لە ژووری کوورەی گەرماوی گشتیدا (توون) دەدۆزێتەوە و پلانی ئەوەیە بە سواڵکردن ئەوەندە خواردن پەیدا بکات تا بەهار دێت، بەو هیوایەی دووبارە کاری دەست بکەوێتەوە، جا "وەک شوانێک بێت یان کرێکارێکی کشتوکاڵی". ئەم هیوایە بچووکە گرنگە، چونکە نیشانی دەدات خۆڕاگرییەکەی لە ناسنامە بنەڕەتییەکەیدا وەک جووتیارێک ڕەگی داکوتاوە؛ ئەو تەنها بەدوای هەر کارێکدا ناگەڕێت، بەڵکو بەدوای گەڕانەوەدایە بۆ ئەو ژیانەی کە دەیناسێت.

لێرەوە، چیرۆکەکە بەرەو ترۆپکی خۆی هەنگاو دەنێت، کە لەوێدا ڕووبەڕووبوونەوەی کۆتایی واتایەکی قووڵتر بە چیرۆکەکە دەبەخشێت.

4.ترۆپکی چیرۆک: مانا شاراوەکەی "پێکەنینی گەدا"

ئەو ساتەی حەمە ڕەش لە بەردەم دەرگای کۆشکەکەدا ڕووبەڕووی خزمەتکارەکە دەبێتەوە، گرنگترین و کاریگەرترین دیمەنی چیرۆکەکەیە. ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە

کورتکراوەی ململانێی سەرەکیی نێوان دوو جیهانی دژبەیەکی هەژاری و دەوڵەمەندییە، و لە هەمان کاتدا مانای قووڵی ناونیشانی چیرۆکەکە ئاشکرا دەکات.

رووبەڕووبوونەوەی کۆتایی

کاتێک حەمە ڕەش داوای نان دەکات، خزمەتکارەکە، "سەعە"، بە هاوارەوە و بە بێباکییەوە پاساوێکی باو دێنێتەوە: "خانم لە ماڵەوە نییە، چووەتە گەرماو". لە وەڵامی ئەم قسەیەدا، لێوە قڵیشاوەکانی حەمە ڕەش تا گوێیەکانی کش دەبن، لە شێوەی زەردەخەنەیەکی گاڵتەجاڕانە یان پێکەنینێکی تاڵدا.

وەڵامە تەنزئامێزەکە

حەمە ڕەش لەبری ئەوەی بە دۆڕاوی بڕوات، بە وەڵامێکی تیژ و بەهێزەوە شکۆی خۆی دەپارێزێت و ئەو بۆشاییە گەورەیەی نێوان دوو جیهانەکەیان ئاشکرا دەکات. ئەو بە تەنزەوە دەڵێت:

-کوڕە جوان خاسەکە، خاسیان وتووە «هەر کەس گوێز لە هەمانەی خۆی ئەژمێرێ». تۆ گوێت پێوە نەبوو، من داوای نانم کرد. خانمی چی؟ من برسیمە، شتێکم گەرەکە بیخۆم، شتێکم گەرەک نییە گەمەی لە تەکا بکەم!

شیکردنەوەی "پێکەنینەکە"

ئەم "پێکەنینە" دەربڕینی خۆشی نییە، بەڵکو کاردانەوەیەکە کە لە هەستکردن بە بێمانایی و گاڵتەجاڕیی دۆخەکەوە سەرچاوە دەگرێت. حەمە ڕەش بە بەکارهێنانی پەندی "هەرکەس گوێز لەناو هەگبەی خۆیدا دەژمێرێت" دەستنیشانی سنووردارێی جیهانبینیی خزمەتکارەکە دەکات: خزمەتکارەکە تەنها دەتوانێت بیر لەو "گوێزانە" بکاتەوە کە لەناو "هەگبەکەی" خۆیدایە، واتە بیرکردنەوەی لە چوارچێوەی جیهانی تێری و گومانی خۆیدا قەتیس ماوە. ناتوانێت جیهانێک بهێنێتە بەرچاو کە تێیدا تاکە پاڵنەری مرۆڤێک پێویستییەکی سادە و بێگەردی وەک برسێتی بێت. ئەم ساتە سەرکەوتنێکی بچووکی مەعنەوییە بۆ حەمە ڕەش؛ ئەو ڕەتی دەکاتەوە وەک کەسێکی نەبینراو و بێدەنگ مامەڵەی لەگەڵ بکرێت و بە زۆر ڕاستی و ئازاری خۆی بەسەر جیهانی بێباکیدا دەسەپێنێت و مرۆڤایەتیی خۆی دووپات دەکاتەوە.

ئەم ساتە چارەنووسسازە، پەیامی هەمیشەیی چیرۆکەکە سەبارەت بە کەرامەتی مرۆڤ و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی جێگیر دەکات و کاریگەرییەکی قووڵ لەسەر خوێنەر بەجێ دەهێڵێت.

زمانی کوردی

پۆلێنکردن و شێوەزارەکان

1.پوختەیەک

ئەم بەڵگەنامەیە شیکارییەکی پوخت بۆ زمانی کوردی پێشکەش دەکات، تیشک دەخاتە سەر پێگەی سەربەخۆی لەناو خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکاندا، دابەشبوونە دیالێکتییە سەرەکییەکانی، و ئەو ئاڵنگارییە بنەڕەتییانەی کە لە پۆلێنکردنی ئەکادیمیدا دێنە پێش.

زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە لە چوارچێوەی خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکاندا و نزیکەی ٣٠ ملیۆن کەس لە ناوچەی کوردستان قسەی پێ دەکەن. ئەم زمانە لە زمانی "میدی"ی کۆن یان "کوردیی سەرەتایی"ەوە سەرچاوەی گرتووە و بە سیستمی ڕێزمانیی تایبەت بە خۆی، پەرەسەندنی مێژوویی و فەرهەنگی دەوڵەمەند جیادەکرێتەوە. شێوەزارە کوردییەکان بە شێوەیەکی بنەڕەتی دابەش دەبن بەسەر سێ کۆمەڵەی سەرەکیدا: باکووری (کرمانجی)، ناوەڕاست (سۆرانی)، و باشووری (پەهلەوانی). لە پاڵ ئەمانەشدا، دوو لقی سەرەکیی دیکە هەن کە بریتین لە دملی (زازا) و هەورامی (گۆرانی). یەکێک لە دیارترین ئاڵنگارییەکانی بەردەم لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی، نەبوونی زاراوەی ستانداردی پۆلێنکردنە، چ لە نێوان توێژەران و چ لە نێوان ئاخێوەرانی زمانەکە خۆیاندا، کە ئەمەش بووەتە هۆی جیاوازی لە ناوونان و پۆلێنکردنەکاندا. هەروەها، پەیوەندیی کۆمەڵەی "لوڕی" بە زمانی کوردییەوە هێشتا جێگەی پرسیار و لێکۆڵینەوەیە لە ناوەندە زمانەوانییەکاندا.

شیکارییەکی وردی زمانەوانانە، پێویستە لە پۆلێنکردنی فەرمیی زمانەکە و ڕیشە مێژووییەکانییەوە دەست پێ بکات بۆ بنیادنانی تێگەیشتنێکی پتەو.

2.پۆلێنکردنی زمانەوانی و ڕەچەڵەکەکان

پۆلێنکردنی دروستی زمانی کوردی لە چوارچێوەی خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکاندا تەنها پرسێکی ئەکادیمی نییە، بەڵکو کلیلێکە بۆ تێگەیشتن لە قۆناغەکانی پەرەسەندنی مێژوویی، شیکردنەوەی پێکهاتە ڕێزمانییە تایبەتمەندەکانی، و دیاریکردنی سنووری پەیوەندییەکەی لەگەڵ زمانە ئێرانییەکانی دیکەی ناوچەکە.

زمانی کوردی سەر بە خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکانە و بە دیاریکراوی لە چوارچێوەی دابەشکاریی باکووری ڕۆژئاوای لقی ئێرانیی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکاندا پۆلێن دەکرێت. وەک زمانێکی سەربەخۆ هەژمار دەکرێت، کە بە پەرەسەندنی مێژوویی بەردەوامی، سیستمی ڕێزمانیی تایبەت بە خۆی، و فەرهەنگی زیندوو و دەوڵەمەندی جیادەکرێتەوە. وا دادەنرێت کە ڕەچەڵەکی زمانی کوردی بگەڕێتەوە بۆ زمانی "میدی"ی کۆن یان ئەوەی پێی دەوترێت "کوردیی سەرەتایی". نزیکەی ٣٠ ملیۆن کەس کە لە ناوچە شاخاوییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ناسراو بە "کوردستان" نیشتەجێن، بەم زمانە قسە دەکەن.

سەرەڕای ئەم یەکێتییە لە ڕەچەڵەکدا، زمانەکە بۆ چەندین کۆمەڵەی دیالێکتیی جیاواز لقوپۆپی کردووە کە شایەنی لێکۆڵینەوەی وردترن.

3.کۆمەڵە شێوەزارییە سەرەکییەکان

تێگەیشتن لە دابەشکارییە دیالێکتییەکان پرسێکی بنچینەییە، چونکە ئەم گرووپانە نوێنەرایەتیی جیاوازییە زمانەوانی و کولتوورییە سەرەکییەکانی سەرانسەری کوردستان دەکەن و بنەمای هەر لێکۆڵینەوەیەکی جددین لەسەر فرەڕەنگیی دەوڵەمەندی زمانەکە. ئەم کۆمەڵانە لە

بنەڕەتدا خۆیان بۆ دەیان شێوەزار و بن-شێوەزاری تر دابەش دەبن.

شێوەزارە کوردییەکان دابەش دەبن بەسەر چەندین کۆمەڵ و لقدا، کە دەکرێت بەم شێوەیەی خوارەوە پوخت بکرێنەوە:

- **سێ کۆمەڵە بنەڕەتییەکە:**
  - کۆمەڵەی باکوور: ناسراو بە "کرمانجی (Kurmanjí)و "بادینانی (Badínaní).
  - کۆمەڵەی ناوەڕاست: ناسراو بە "سۆرانی (Soraní).
  - کۆمەڵەی باشوور: ناسراو بە "پەهلەوانی (Pehlewaní)یان. "Pahlawanik"
- **دوو لقە سەرەکییەکەی تر:**
  - کۆمەڵەی دملی :(Dimílí) ناسراو بە "زازا.(Zaza) "
  - کۆمەڵەی هەورامی :(Hewramí) ناسراو بە "گۆرانی (Goraní "یان.(Gúraní)

لەکاتێکدا ئەم لیستەیە چوارچێوەیەکی روون پێشکەش دەکات، خودی پرۆسەی ناوونان و پۆلێنکردنی ئەم کۆمەڵانە ئاڵۆز و جێی مشتومڕە.

4.کێشەکانی ناوونان و پۆلێنکردن

ئاڵنگارییەکانی بەردەم دیالێکتۆلۆژیی کوردی لەرادەبەدەر قووڵن. نەبوونی سیستمێکی ناوونانی ستاندارد و یەکگرتوو، ئاڵۆزییەکی زانستیی بەرچاوی دروست کردووە. ئەم ئاڵۆزییە تەنها لە چوارچێوەی تیۆریدا نامێنێتەوە، بەڵکو ڕاستەوخۆ کار دەکاتە سەر هەوڵەکانی ستانداردکردنی زمان، داڕشتنی پرۆگرامی خوێندن، و تەنانەت ناسنامەی سیاسیی گرووپە ئاخێوەرە جیاوازەکان.

- **نەبوونی زاراوەی ستاندارد :** هیچ کۆدەنگییەک لەسەر ناوونانی شێوەزارە کوردییەکان نییە، نە لە کارەکانی توێژەرانی رۆژئاواییدا و نە لە نێوان کوردەکانیشدا.
- **ناوونانە خۆجێییەکان :** ناوونانە خۆجێییەکان زۆرجار پشت بە تێڕوانینی دەنگیی کۆمەڵەیەک بۆ زمانی کۆمەڵەیەکی تر دەبەستن. بۆ نموونە:
  - ئاخێوەرانی "بادینانی" بە ئاخێوەرانی "دملی" دەڵێن "زازا (Zaza) "بەهۆی زۆریی بەکارهێنانی دەنگی /ز/ لە زمانەکەیاندا.
  - ئاخێوەرانی "دملی" بە شێوەزاری "بادینانی" و ئاخێوەرانی دەڵێن "خێرێوێرێ.(Xerewere) "
  - "گۆرانەکان" ئاماژە بە "سۆرانی" دەکەن بە ناوی "کورکورێ (Kurkure) "و "واوا (Wawa).
  - ئاخێوەرانی "سۆرانی" بە "گۆرانەکان" و شێوەزارەکەیان دەڵێن "مێچو مێچو (Mecú Mecú) "، و ئاماژە بە "بادینانی" دەکەن بە ناوی "ژی بابۆ.(Ji Babu) "
- **پۆلێنکردنی زمانی 'لوڕی '** : لە هەندێک سەرچاوەی زمانەوانیدا، کۆمەڵە زمانی "لوڕی(Lurrí) "، کە سەر بە لقی باشووری رۆژئاوای زمانە ئێرانییەکانە، وەک ژێرکۆمەڵەیەک لە زمانی کوردی پۆلێن کراوە. سەرەڕای ئەوەی "لوڕی" ژمارەیەکی زۆر وشەی کوردیی تێدایە، بەڵام پەیوەندیی نێوان ئەم زمانە و لقەکانی تری زمانی کوردی هێشتا ناڕوونە و چەندین پرسیار دەوروژێنێت.

ئەم کێشانەی پۆلێنکردن بە روونی لەو چوارچێوە جیاوازانەدا ڕەنگ دەدەنەوە کە لەلایەن زانا دیارەکانی ئەم بوارەوە پێشنیار کراون.

5.بەراوردی نێوان پۆلێنکردنی زانایان

شیکردنەوەی مۆدێلە جیاوازەکانی پۆلێنکردن نیشاندەری ڕاستەوخۆی ئەو مشتومڕە بەردەوامە و نەبوونی کۆدەنگییەکی کۆتاییە لەسەر پێکهاتەی ناوخۆیی خێزانی زمانی کوردی. خشتەی خوارەوە ئەم جیاوازییانە لە نێوان ژمارەیەک توێژەری دیاردا روون دەکاتەوە و ئاڵۆزیی بوارەکە دەخاتە روو.

زەبیحی (١٩٦٧)	ج. نەبەز (١٩٧٦)	ماکێنزی (١٩٨١)	ئ. حەسەنپوور (١٩٨٩)	م. ئازادی (١٩٩٢)
کۆمەڵەی باکوور	کرمانجیی باکووری	کۆمەڵەی باکوور	کرمانجی	کرمانجیی باکووری
کۆمەڵەی ناوەڕاست	کرمانجیی ناوەڕاست	کۆمەڵەی ناوەڕاست	سۆرانی	کرمانجیی باشووری
کۆمەڵەی باشوور	کرمانجیی باشووری	کۆمەڵەی باشوور	کرماشانی	کرماشانی
هەورامی /دملی -گۆرانی	گۆرانی /زازایی	نەکوردی	هەورامی	دملی

ئەو زانیارییانەی خراونەتە ڕوو لەم بەڵگەنامەیەدا، پشتیان بە سەرچاوە ئەکادیمییەکانی خوارەوە بەستووە.

6.سەرچاوەکان

1. Dr. A. Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan 1918 – 1985
2. Prof. M. Izady, The Kurds: A Concise Handbook, Dep. of Near Easter Languages and Civilization Harvard University, USA, 1992
3. Dr. Jemal Nebez, Towards a unified Kurdish language, 1976
4. Language Family, Wikipedia

سەرچاوە: kurdishacademy.org

زاری سۆرانی

زمانی کوردیی ئەدەبیی نوێ بە شێوەیەکی سەرەکی دابەش دەبێت بەسەر دوو لقی سەرەکیدا:

- **سۆرانی:** زمانی زۆرینەی کوردانی ئێراق و ئێرانە.
- **کرمانجی:** زمانی زۆرینەی کوردانی تورکیا، سووریا، ئەرمینیا و ئازەربایجانە.

سەرەڕای پەیوەندییە نزیکەکەیان، کرمانجی و سۆرانی بۆ یەکتر تێگەیشتنیان ئاسان نییە، ئەم دوو دیالێکتە لە ئاستی بنچینەیی و پێکهاتەییدا جیاوازیی قووڵیان هەیە، جگە لە جیاوازی لە وشە و زاراوەدا.

زاری سۆرانی خاوەنی مێژوویەکی ئەدەبیی درێژە و لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لەدوای جەنگی جیهانیی یەکەمەوە، وەک دووەم زمانی فەرمیی ئێراق ناسێنراوە. بەپێچەوانەوە، زمانی کوردی لە ئێراندا پێگەی فەرمی نییە، بەڵام چالاکیی بەرچاو لە بواری چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمی کوردیدا هەبووە، بەتایبەتی لەدوای شۆڕشی ئێرانەوە. ئەو زمانەی لە باشووری ناوچەی سۆرانی لە ئێران بەکاردێت، تا دەگاتە کرماشان و لە ڕۆژهەڵاتیشەوە تا بیجاڕ، بە "گۆرانی "یان سۆرانیی باشوور ناسراوە.

سیستەمی دەنگی (فۆنۆلۆجی) و سیستەمی نووسین (ئۆرتۆگرافی)ی هەر زمانێک، کۆڵەکە سەرەکییەکانی پەیوەندی و تێگەیشتنن. زاری سۆرانی خاوەنی سیستەمێکی دەنگیی دەوڵەمەند و ڕێنووسێکی تایبەت بە خۆیەتی و چەند دەنگێکی نەبزوێنی تایبەتی هەیە کە لە زمانی ئینگلیزیدا بوونیان نییە. شێوەزاری سۆرانی بە ئەلفوبێیەکی عەرەبیی دەستکاریکراو دەنووسرێت کە چەند پیتێکی زیادەی تێدایە بۆ نواندنی دەنگە تایبەتەکانی کوردی، وەک: (پ)، (چ)، (ژ)، (گ)، (ڤ).

لەڕووی ڕێزمانەوە، سیستەمی ناو لە زمانی سۆرانیدا بە بوونی دۆخی ناسراوی و نەناسراوی و ئامرازێکی ڕێزمانیی ناوازە بە ناوی "ئیزافە" دەناسرێتەوە، کە پەیوەندیی نێوان وشەکان ڕێکدەخات. شارەزابوون لەم چەمکانە بۆ دروستکردنی ڕستەی ڕاست و واتادار زۆر گرنگە. ئیزافە ئامرازێکی ڕێزمانیی بنەڕەتییە بۆ پێکەوەبەستنی وشەکان و دەربڕینی خاوەندارێتی و وەسفکردن. سیستەمی کردار (فعل) لە سۆرانیدا بە ئاڵۆزترین و جیاکەرەوەترین بەشی ڕێزمانەکەی دادەنرێت.

سەرچاوە: W. M. Thackston, Sorani Kurdish - A Reference Grammar with Selected Readings

موعجیزەی زمان: چۆن منداڵان فێری قسەکردن دەبن؟

تێڕوانینە هاوچەرخەکان و دیدگای مێژوویی

پرۆسەی فێربوونی قسەکردن لەلایەن منداڵەوە یەکێکە لەو دیاردە گەردوونیانەی کە وێڕای ئاساییبوونەوەی لەبەرچاوماندا، لە بنەڕەتدا "موعجیزە"یەکی زانستیی قووڵە. خێرایی سەرسوڕهێنەر و داهێنانە بێسنوورەکەی منداڵ لە بەکارهێنانی زماندا، زانایان و بیرمەندانی سەدان ساڵە سەرقاڵ کردووە. ئەم بەڵگەنامەیە هەوڵدەدات تیشک بخاتە سەر ئەم دیاردەیە لە ڕێگەی شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە لە سێ تیۆریی سەرەکیی زانستیی هاوچەرخ سەبارەت بە چۆنیەتیی فێربوونی زمان، و بەراوردکردنیان لەگەڵ دیدگا مێژووییە سەرسوڕهێنەرەکەی زانای گەورە، ئیبن خەلدون.

١ .کێشەی سەرەکیی فێربوونی زمان: مەتەڵێکی سەرسوڕهێنەر

پێش ئەوەی بچینە نێو وردەکاریی تیۆرییەکانەوە، گرنگە لەوە تێبگەین کە بۆچی زمانناسان و زانایان پرۆسەی فێربوونی زمان وەک مەتەڵێکی ئاڵۆز دەبینن. ئەو سادەییەی کە لە ڕواڵەتدا بەدی دەکرێت، لە پشتییەوە ئاڵۆزییەکی بێوێنەی شاردۆتەوە کە کێشە سەرەکییەکەی لە دوو ڕەهەندی جەوهەریدا خۆی دەبینێتەوە:

- **خێرایی سەرسوڕهێنەری گەشەکردن :** منداڵ لە ماوەیەکی زۆر کورتدا قۆناغەکانی گەشەی زمانی بە خێراییەکی باوەڕپێنەکراو دەبڕێت. بۆ نموونە، منداڵ لە کۆتایی ساڵی یەکەمدا یەکەم وشەی خۆی دەڵێت، لە کۆتایی ساڵی دووەمدا فەرهەنگی وشەکانی دەگاتە نزیکەی ٥٠ وشە، و لە کۆتایی ساڵی سێیەمدا ٢٠٠٠ وشە تێدەپەڕێنێت.
- **توانای داهێنەرانە :** گرنگترین لایەنی پرۆسەکە ئەوەیە کە منداڵ توانای بەرهەمهێنان و تێگەیشتنی ژمارەیەکی بێسنووری لەو ڕستانە هەیە کە پێشتر هەرگیز نەیبیستوون. ئەم توانا داهێنەرانەیە بە تەنها لاساییکردنەوەی سادە شیناکرێتەوە.

ئەم ئاڵنگارییانە وایانکردووە کە زانایانی وەک نعوم چۆمسکی دان بەوەدا بنێن کە "زانای زمانناسی نزیکە لەوەی بێتوانا بێت لە پەرەپێدانی زانستێکی زمان کە ڕکابەریی ئەوە بکات کە منداڵ بەدەستی دێنێت". ئەم دانپێدانانە قووڵە ڕێگە بۆ تیۆرییە زانستییە جیاوازەکان خۆش دەکات کە هەوڵدەدەن ئەم دیاردەیە ڕوون بکەنەوە.

٢ .دیدگا زانستییە هاوچەرخەکان بۆ فێربوونی زمان

زانستی هاوچەر خ چەندین چوارچێوەی تیۆریی ڕکابەری خستۆتەڕوو بۆ شیکردنەوەی مەتەڵی فێربوونی زمان. سێ ئاراستەی تیۆریی سەرەکی هەن کە لەم بەشەدا دەیانخەینەڕوو: ڕەفتارگەری، زاتی (چۆمسکی)، و مەعریفی (پیاجێ).

تیۆریی ڕەفتارگەری: زمان وەک خوویەکی فێرکراو

گریمانەی بنەڕەتی : بەپێی ئەم تیۆرییە، زمان لە ڕێگەی لاساییکردنەوەی گەورەکان، بەهێزکردنی دەنگە دروستەکان، و مەرجدارکردنەوە فێر دەبێت. منداڵ دەنگە هەڕەمەکییەکان بەرهەم دەهێنێت و کاتێک ئەم دەنگانە لەگەڵ قسەی دەوروبەریدا دەگونجێن، پاداشت وەردەگرێت و بەهێز دەکرێت.

ڕەخنە و هەڵسەنگاندن : سەرەکیترین لاوازیی ئەم تیۆرییە لەوەدایە کە ناتوانێت وەڵامی پرسیارە بنەڕەتییەکە بداتەوە: منداڵ چۆن دەتوانێت ڕستەگەلێک بەرهەم بهێنێت کە پێشتر نەیبیستوون؟ لاساییکردنەوە بە تەنها ناتوانێت لایەنی داهێنەرانەی زمان ڕوون بکاتەوە.

شۆڕشی زاتی (چۆمسکی): نەخشەیەکی زگماکی بۆ زمان

گریمانەی بنەڕەتی : نعوم چۆمسکی تیۆرییەکی شۆڕشگێڕانەی خستەڕوو کە بە "زاتی" ناسراوە. کرۆکی ئەم تیۆرییە ئەوەیە کە مرۆڤ بە شێوەیەکی بایۆلۆجی و زگماکی خاوەنی "ئامێری فێربوونی زمان"ە (Language Acquisition Device). واتە، مێشکی مرۆڤ "لاپەڕەیەکی سپی" نییە، بەڵکو پێشوەختە بۆ وەرگرتنی زمان پرۆگرام کراوە.

کاریگەری و دەرئەنجامەکان : خاڵی بەهێزی ئەم تیۆرییە ئەوەیە کە گریمانەی بوونی پێکهاتەی زگماکی بە سەرکەوتوویی هەم خێرایی سەرسوڕهێنەر و هەم لایەنی داهێنەرانەی فێربوونی زمان ڕوون دەکاتەوە. ئەم توانایە زگماکییانە ڕێگە بە منداڵ دەدەن کە ژمارەیەکی بێسنوور لە ڕستەی نوێ و دروست بەرهەم بهێنێت و لێیان تێبگات.

تیۆریی مەعریفی (پیاجێ): زمان وەک بەشێک لە پازڵێکی گەورەتر

گریمانەی بنەڕەتی :ئەم تیۆرییە، کە پەیوەستە بە دەروونناس جان پیاجێ، پێی وایە کە گەشەی زمانی پەیوەندییەکی دانەبڕاوی بە گەشەی گشتیی مەعریفی و هزریی منداڵەوە هەیە و پشتی پێ دەبەستێت.

بەراورد لەگەڵ چۆمسکی : جیاوازیی سەرەکی لێرەدایە: لە کاتێکدا هەردوو تیۆرییەکە دان بە بوونی لایەنێکی زگماکیدا دەنێن، دیدگای مەعریفی پێی وایە ئەوەی زگماکییە پێکهاتە مەعریفییە گشتییەکانن، بەڵام چۆمسکی جەخت لەسەر بوونی توانایەکی *تایبەت بە زمان* و سەربەخۆ دەکاتەوە.

سەدان ساڵ پێش ئەم مشتومڕە هاوچەرخانە، زانای گەورە ئیبن خەلدون چوارچێوەیەکی ناوازە و کردارییی بۆ تێگەیشتن لە شارەزایی زمانی خستبووەڕوو.

٣ .دیدگای ئیبن خەلدون: چەمکی "مەلەکە"ی زمانی

ئیبن خەلدون دیدگایەکی مێژوویی بەڵام زۆر گرنگی سەبارەت بە فێربوونی زمان هەیە. تیۆرییەکەی ئەو لەسەر چەمکی "مەلەکە" بنیات نراوە، کە زاراوەیەکە بۆ ئاماژەدان بە توانایەکی زمانیی چەسپاو یان لێهاتوورییەکی قووڵ. ئیبن خەلدون ئەم چەمکەی لە چوارچێوەی مێژوویی خۆیدا پەرەپێدا، کاتێک تێبینی کرد کە "مەلەکە"ی ڕەسەنی زمانی عەرەبی بەهۆی "تێکەڵاوبوون لەگەڵ غەیرە عەرەب" لاواز بووە، ئەمەش وای لێکرد کە جیاوازییەکی بنەڕەتی لە نێوان توانای سروشتی و زانستی فەرمیدا بکات.

قۆناغەکانی فێربوونی زمان لای ئیبن خەلدون

ئیبن خەلدون پرۆسەی فێربوونی زمان بۆ دوو قۆناغی یەک لە دوای یەک دابەش دەکات:

1. **قۆناغی یەکەم :** بریتییە لە بەدەستهێنانی وشەکان و زانینی ماناکانیان، کە بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێگەی گوێگرتنەوە (السماع) ئەنجام دەدرێت. ئەم جەختکردنەوەیە لەسەر گوێگرتن، هاوتەرییە لەگەڵ چەمکی هاوچەرخی "دەستکەوتی زمانی" (linguistic input)، کە بریتییە لەو داتا خاوەی کە "ئامێرەکەی" چۆمسکی پێویستی پێیەتی تا کارا بێت.
2. **قۆناغی دووەم :** بریتییە لە شارەزابوون لە پێکهاتەی ڕستەکان لە ڕێگەی دووبارەکردنەوەی گوێگرتن و پراکتیکەوە، تا ئەو کاتەی دەبێتە توانایەکی چەسپاو لە دەرووندا کە پێی دەوترێت "مەلەکە."

جەوهەری "مەلەکە": لێهاتوویی لە بەرامبەر ڕێسا

ئەمە گرنگترین بەشی تیۆرییەکەی ئیبن خەلدونە. ئەو بە ڕوونی جیاوازی لە نێوان دوو جۆر زانیاریی زمانیدا دەکات:

- **مەلەکە : (Malaka)** ئەمە لێهاتوورییەکی قووڵ و سروشتییە کە لە ڕێگەی نوقمبوونی کردارییەوە بەدەست دێت و دەبێتە بەشێک لە سروشتی مرۆڤ. "مەلەکە" بریتییە لە توانای بەکارهێنانی زمان بە ڕەوانی و دروستی بەبێ بیرکردنەوەی هۆشیارانە لە ڕێساکان.
- **صناعـة العربية : (San'at al-Arabiya)** ئەمە زانینی تیۆری و فەرمیی ڕێساکانی ڕێزمانە (نەحو و سەرف).

ئیبن خەلدون جەخت لەوە دەکاتەوە کە "الملكة مستغنية عن القواعد بالجملة"، واتە مەلەکە بە تەواوەتی سەربەخۆیە

و پێویستی بە ڕێساکان نییە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم جیاوازییە، پیاهەڵدانێکی بەهێز بەکاردەهێنێت: زانینی ڕێساکانی ڕێزمان ("صناعـة العربية") وەک خوێندنەوەی کتێبچەی ڕێنمایی ئۆتۆمبێل وایە، لە کاتێکدا خاوەنبوون و بەکارهێنانی "مەلەکە" وەک لێخوڕینی ئۆتۆمبێل بە لێهاتوویی لە شەقامێکی قەرەباڵغدا وایە.

چۆنیەتیی بەدەستهێنانی "مەلەکە"

بەپێی بۆچوونی ئیبن خەلدون، شارەزایی و "مەلەکە" لە ڕێگەی خوێندنی ڕێساکانەوە بەدەست نایەت، بەڵکو لە ڕێگەی:

- لەبەرکردنی قسەی پاراوی عەرەب (وەک قورئان و شیعر).
- تێکەڵاوبوون لەگەڵ خەڵکی ڕەسەنی زمانەکە و لاساییکردنەوەی شێواز و دەربڕینەکانیان.
- نوقمبوون لە شێوازە زمانییەکانیان تا ئەو کاتەی فێرخواز دەتوانێت "لەسەر هەمان شێوازی ئەوان بچنێت" (ينسج المتعلم على منوالهم).

سەرەڕای جیاوازییەکانیان، هەم دیدگا هاوچەرخەکان و هەم دیدگای مێژوویی ئاماژە بە پرۆسەیەک دەکەن کە زۆر لە فێربوونی سادە ئاڵۆزترە.

٤ .پوختەکردنەوە و دەرئەنجام: تەواوکەریی دیدگاکان

لە کۆتاییدا، کاتێک تێڕوانینە هاوچەرخەکان و دیدگای مێژوویی ئیبن خەلدون پێکەوە گرێ دەدەین، تێگەیشتنێکی قووڵترمان بۆ موعجیزەی زمان دەست دەکەوێت. ئەم دوو دیدگایە ڕکابەری یەکتر نین، بەڵکو تەواوکەری یەکترن و وەڵامی دوو پرسیاری جیاواز دەدەنەوە.

تیۆرییەکەی چۆمسکی وەسفی **"چی** "دەکات: ئەو ئامێرە بایۆلۆجی و زگماکییەی کە مرۆڤ لەگەڵیدا لەدایک دەبێت و وەک "ڕەقەکاڵا(hardware) "ی بنەڕەتی بۆ زمان کار دەکات. ئەمە ئەو توانایە شاراوەیە کە ڕێگە بە منداڵ دەدات نەخشەی زمانە مرۆییەکان هەڵبوەشێنێتەوە.

لە بەرامبەردا، دیدگاکەی ئیبن خەلدون وەسفی **"چۆن "** دەکات: ئەو پرۆسە کردارییەی کە ئەم توانایە زگماکییە کارا دەکات و دەیگەیەنێتە ئاستی شارەزایی. "مەلەکە" بریتییە لەو "نەرمەکاڵا(software) "یەی کە لە ڕێگەی نوقمبوون، گوێگرتن، و پراکتیکەوە دادەمەزرێت.

بەم شێوەیە، موعجیزەی زمان لە یەکگرتنی ئەم دوو ڕەهەندەدا خۆی دەبینێتەوە: توانایەکی زگماکیی بایۆلۆجی کە لە ڕێگەی پرۆسەیەکی فێرکاری-کەلتووریی قووڵەوە دەگاتە ئەوپەڕی گەشەی خۆی. ئەم تێگەیشتنە یەکگرتووە، سەرسامیی ئێمە بۆ ئەم دیاردە ڕۆژانەیە قووڵتر دەکاتەوە و دەری دەخات کە چۆن سروشت و پەروەردە پێکەوە کاردەکەن بۆ دروستکردنی ئاڵۆزترین و جوانترین توانا کە مرۆڤ خاوەنیەتی.

سەرچاوە:

د. عبدالمقصود عبدالكريم، گۆڤاری العربي - ژمارە ٣٦٥

دەوڵەمەندیی وشەیی لە جوزئی عەممەی قورئانی پیرۆز - پوختەیەکی شیکاری:

1.پوختەیەک

ئەم پوختەیە شیکارییەکی قووڵ پێشکەش دەکات بۆ دەوڵەمەندیی وشەیی لە جوزئی عەممەی قورئانی پیرۆز، بە پشتبەستن بە لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانیی پسپۆڕانە. سەرەڕای کورتیی سوورەتەکانی، جوزئی عەممە بە دەوڵەمەندییەکی وشەیی بێهاوتا جیادەکرێتەوە، کە وشەکانی بە هێز و ڕوونی و گونجاویی ورد لەگەڵ ئەو بابەتە عەقیدەییانەی کە باسیان دەکات، وەک بەدیهێنان، زیندووبوونەوە، لێپرسینەوە و پاداشت، دەناسرێنەوە. شیکارییەکە ئەم فەرهەنگە دەوڵەمەندە پۆلێن دەکات بۆ چەند تەوەرێکی بابەتیی سەرەکی، کە وشەکانی گەردوون و سروشت، مرۆڤ بە حاڵ و سیفەتەکانییەوە، قیامەت و ترسناکییەکانی، پاداشت کە لە بەهەشت و دۆزەخدا بەرجەستە دەبێت، وێڕای چەمکە موجەڕەدەکان (ئەبستراکت) لەخۆدەگرێت. هەروەها، شیکارییەکە تیشک دەخاتە سەر دیاردەی "غریب القران"، کە بریتییە لەو وشانەی واتای ورد و ناباو-یان هەیە و هێزی ڕەوانبێژیی دەقەکە بەهێزتر دەکەن و بانگهێشتی تێڕامان و وردبوونەوە دەکەن. لێکۆڵینەوەکە بەو ئەنجامە دەگات کە **"ئەم دەوڵەمەندی و هەمەچەشنی و وردییە وشەییە؛ یەکێک لە گرنگترین لایەنەکانی موعجیزەی زمانیی قورئانی پیرۆز پێکدەهێنێت".**

2.پێشەکی: تایبەتمەندییەکانی زمانی قورئانی لە جوزئی عەممە

زمانی قورئانی لە جوزئی عەممەدا، سەرەڕای کورتیی سوورەت و ئایەتەکانی، خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکی زمانەوانیی دیارە کە وای لێدەکەن ببێتە یەکەیەکی یەکگرتووی خاوەن کاریگەریی قووڵ. دیارترین ئەم تایبەتمەندییانە بریتین لە:

- **هێز و پتەوی:** بەکارهێنانی وشەی بەهێز و کاریگەر کە لەگەڵ شکۆمەندیی بابەتە باسکراوەکاندا دەگونجێت.
- **ڕوونی و ئاشکرایی:** هەڵبژاردنی وشەگەلێک کە واتایان ڕوونە و هیچ گومان و لێڵییەکیان تێدا نییە، بۆ گەیاندنی پەیامەکە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ.
- **گونجاوی لەگەڵ بابەتدا:** بوونی هاوئاهەنگییەکی تەواو لەنێوان وشە هەڵبژێردراوەکان و ئەو بابەتانەی کە سوورەتەکان باسیان دەکەن، جا چ لە وەسفکردنی دیمەنەکانی سروشتدا بێت، یان ترسناکییەکانی ڕۆژی قیامەت، یان ناز و نیعمەتەکانی بەهەشت و سزای دۆزەخ.
- **دەوڵەمەندیی وشەیی:** ئەم جوزئە سامانێکی وشەیی زەبەلاحی لەخۆگرتووە کە لایەنە جیاوازەکانی بوون دەگرێتەوە، ئەمەش ئاماژەیە بۆ توانای زمانی قورئانی لە دەربڕینی ورد و گشتگیر.

3.پۆلێنکردنی بابەتیانەی وشەکان

دەتوانرێت سامانی وشەیی لە جوزئی عەممەدا بۆ پێنج بواری سەرەکیی واتایی پۆلێن بکرێت، وێڕای دیاردەی وشە نامۆکان.

3.1.وشەکانی گەردوون و سروشت

جوزئی عەممە کۆمەڵەیەکی بەرفراوانی وشە لەخۆدەگرێت کە گەردوون و دیاردە سروشتییەکانی وەسف دەکەن، بە ئامانجی ڕاکێشانی سەرنج بۆ گەورەیی و توانای بەدیهێنەر. ئەمانەش لەخۆدەگرن:

- تەنە ئاسمانییەکان: السماء، الشمس، القمر، النجم، الكوكب، البروج، الطارق، الشهاب. (نموونە: "والسماء ذات البروج" - سوێند بەو ئاسمانەی خاوەنی بورجەکانە).
- کات و دیاردە گەردوونییەکان: الليل، النهار، الغسق، الفلق، النور، الظلمات. (نموونە: "والليل اذا يغشى والنهار اذا تجلى" - سوێند بە شەو کاتێک دادەپۆشێت و بە ڕۆژ کاتێک دەردەکەوێت).
- دیاردەکانی کەشوهەوا: الريح، العاصفات، الناشرات، الذاريات، المعصرات، السحاب، الماء. (نموونە:

"وانزلنا من المعصرات ماء ثجاجا" - و لە هەورە باراناوییەکانەوە ئاوێکی زۆرمان دابەزاند).

• زەوی و دیمەنەکانی : الارض (بە وەسفەکانی: مهادا، قرارا، كفاتا)، الجبال (بە وەسفەکانی: اوتادا)، و دیاردەکانی وەک الزلزلة و الرجفة. (نموونە: "الم نجعل الارض مهادا والجبال اوتادا" - ئایا ئێمە زەویمان نەکردۆتە لانک و کێوەکانیشمان بە میخ؟).

• رووەک : النبات، الجنة، الحدائق، الحب، النخل، الزيتون، الرمان، الاعناب، القضب، الاب. (نموونە: "فانبتنا فيها حبا وعنبا وقضبا" - جا تێیدا دانەوێڵە و ترێ و سەوزەمان رواند).

• ئاژەڵ : الابل، العشار، العاديات (الخيل)، الحمير، القسورة (الاسد)، الجراد، الفراش. (نموونە: "افلا ينظرون إلى الابل كيف خلقت" - ئایا ئەوان سەیری وشتر ناکەن چۆن دروستکراوە؟).

3.2.وشەکانی مرۆڤ

جوزئی عەممە گرنگییەکی تایبەت بە مرۆڤ دەدات، بۆیە وشەگەلێکی زۆر هەن کە دروستبوون، ئەندامەکان، قۆناغەکانی ژیان، پەیوەندییەکان، و سیفەتە ئەرێنی و نەرێنییەکانی وەسف دەکەن.

- **وشە گشتییەکان** : الانسان، البشر، الناس.
- **رەگەز و ئەندامەکانی جەستە** : الذكر، الانثى، الرجل، لمرا ة، الزوج، النفس، الروح، القلب، الفؤاد، الصدر، اليد، العين، الاذن، اللسان، الشفة، الناصية، البنان، الترائب.
- **قۆناغەکانی ژیان و پەیوەندییەکان** : الطفل، الشيخ، الاب، الوالد، الام، الولد، البنون، لا خ.
- **توێژە کۆمەڵایەتییەکان** : الملا، اليتيم، المسكين، السائل، المحروم.
- **سیفەتە ئەرێنییەکان** : المؤمن، المتقي، الصالح، الابرار، المصلي، الصابر، الشاكر، النفس المطمئنة.
- **سیفەتە نەرێنییەکان** : الكافر، الفاجر، الاثيم، الخاطئ، الظالم، الطاغي، المكذب، الخناس، الوسواس.

3.3.وشەکانی قیامەت و ترسناکییەکانی

قیامەت و رووداوەکانی رووبەرێکی فراوانیان لە جوزئی عەممەدا داگیرکردووە، و ناو و وەسفەکانیشی زۆرن بۆ جەختکردنەوە لەسەر گرنگی و سەختیی ترسناکییەکانی.

• ناوەکانی رۆژی دوایی: يوم الفصل، يوم الدين، اليوم الموعود، يوم الخروج، الساعة، الواقعة، الحاقة، القارعة، الغاشية، الطامة الكبرى، الصاخة. (نموونە: "القارعة * ما القارعة" - ئەو کارەساتەی دڵان دەهەژێنێت * چییە ئەو کارەساتە؟).

رووداوەکانی قیامەت

• فووکردن بە صوردا : بە دوو وشەی "الصور" و "الناقور" دەربڕدراوە.

• زیندووبوونەوە و کۆکردنەوە : البعث، النشور، الحشر، الجمع.

• ترسناکییە گەردوونییەکان: شکاونی ئاسمان و لەتبوونی، بڵاوبوونەوەی ئەستێرەکان، لابردن و وردکردنی چیاکان (نسف)، بەرێخستنیان (تسيير)، و تەختکردن و رووخاندنیان (دك).

• حاڵی خەڵک : وەک پەپوولەی پەرش و بڵاو دەبن، و روخساریان یان "درەوشاوە و پێکەنیناوی و مزگێنیپێدراو" (مسفرة ضاحكة مستبشرة) دەبێت یان "تۆزاوی دەبێت و رەشی دایدەپۆشێت" (عليها غبرة ترهقها قترة).

• لێپرسینەوە و شایەتیدان : الحساب، الميزان، الكتاب، الصحف. زەوی و ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ شایەتی لەسەر دەدەن. (نموونە: "فاما من اوتي كتابه بيمينه" - جا ئەوەی نامەی کردەوەکانی بە دەستی ڕاستی پێی دەدرێت).

3.4. وشەکانی پاداشت: بەهەشت و دۆزەخ

جوزئی عەممە بە وردی باسی چارەنووسی مرۆڤ دوای لێپرسینەوە دەکات، بە بەکارهێنانی وشەی دەوڵەمەند بۆ وەسفکردنی ماڵی ناز و نیعمەت و ماڵی سزا.

بەهەشت و ناز و نیعمەتەکانی

- ناوەکانی : الجنة ، جنات النعيم، جنات عدن ، جنة عالية ، الفردوس.

- دانیشتووان و پۆشاکیان : المتقون، الابرار ، جلوبەرگی ئاوریشمی تەنک و ئەستوور (سندس و استبرق) دەپۆشن و بازنی زێڕ و مرواریيان لەدەستدایە.

- خۆشییەکانی: شەرابی پاک، شەرابی مۆرکراو ، تسنيم ، سلسبيل ، میوە ، گۆشتی باڵندە ، و حۆرییەکانی چاوگەش (كواعب اترابا ، قاصرات الطرف).

دۆزەخ و سزاکەی

- ناوەکانی: النار ، جهنم ، الجحيم ، السعير ، سقر ، لظى ، الحطمة ، الهاوية.

- دانیشتووان و حاڵیان: الكافرون، الطاغون، المكذبون ، لە حاڵێکدان کە "نە دەمرن و نە دەژین تێیدا".

- خواردن و خواردنەوەیان: الزقوم، الضريع ، الغسلين ، و لە خواردنەوەش الحميم و الغساق و الصديد.

- جۆرەکانی سزا: ئاگری داگیرساوی خودا ، زنجیرەکان ، کۆت و بەندەکان ، و "الزبانية" (فریشتەی سزا) ئەرکی سزادانیان لە ئەستۆ دەگرن.

3.5. وشە خاوەن واتایە موجەڕەدەکان (ئەبستراکت)

لەتەنیشت وشە هەستپێکراوەکانەوە ، جوزئی عەممە پڕە لەو وشانەی کە ئاماژە بە چەمکی ئایینی و رەوشتیی موجەڕەد دەکەن.

- چەمکە ئایینییەکان : الدين ، الاسلام ، الايمان ، التقوى ، الصلاة ، الزكاة ، الوحي ، الكتاب ، القران ، الذكر ، الروح.

- چەمکە رەوشتییەکان (بەرامبەرەکان) : الحق والباطل ، الخير والشر ، العدل والظلم ، الصدق والكذب.

.4دیاردەی "غریب القران" لە جوزئی عەممە

دیاردەی "غریب القران" یەکێکە لە تایبەتمەندییە رەوانبێژییە دیارەکانی جوزئی عەممە. مەبەست لێی ئەو وشانەیە کە لە زمانی رۆژانەدا بەکارهێنانیان باو نییە و پێویستیان بە شیکردنەوە و لێکدانەوە هەیە بۆ دەرخستنی وردی واتاکەیان. ئەم وشانە دەقەکە دەوڵەمەندتر دەکەن ، هێزی ستایلیی بەهێزتر دەکەن، و هانی عەقڵ دەدەن بۆ گەڕان و تێڕامان لە قووڵایی واتاکانی قورئان.

لەم خشتەیەی خوارەوەدا چەند نموونەیەکی هەڵبژێردراو لە وشە نامۆکانی جوزئی عەممە لەگەڵ واتا ڕوونکراوەکانیاندا خراوەتەڕوو:

وشە نامۆکە/	سوورەت/	واتا ڕوونکراوەکە
سباتا	النبا	پشوودان بۆ لەش و وەستان لە جووڵە
المعصرات	النبا	ئەو هەورانەی کاتی بارانبارینیان هاتووە
ثجاجا	النبا	بە لێزمە و بە زۆری دەڕژێت
النازعات	النازعات	ئەو فریشتانەی رۆحی بێباوەڕان بە توندی و سەختی دەردەکێشن
الناشطات	النازعات	ئەو فریشتانەی رۆحی باوەڕداران بە نەرمی و چالاکییەوە دەردەکێشن
الراجفة	النازعات	فووکردنی یەکەم کە زەوی پێی دەلەرزێت
الرادفة	النازعات	فووکردنی دووەم کە بەدوای یەکەمدا دێت
عبس	عبس	ڕووی پیرۆزی گرژ کرد (صلى الله عليه وسلم)
تصدى	عبس	خۆتی بۆ ئامادە دەکەیت و بە بایەخەوە ڕووی تێدەکەیت
كورت	التكوير	پێچرایەوە و ڕووناکییەکەی نەما
انكدرت	التكوير	پەرش و بڵاو بوونەوە و کەوتنەخوارەوە
عطلت	التكوير	ئەو وشترە دووگیانانەی کە بەهۆی سەختیی ترسەوە پشتگوێ خران

5.کۆتایی: ئاماژەکانی دەوڵەمەندیی وشەیی

شیکارییە وردەکارییەکەی فەرهەنگی جوزئی عەممە، قووڵایی و دەوڵەمەندیی زمانی قورئانی ئاشکرا دەکات. وردی لە هەڵبژاردنی وشەکاندا، هەمەچەشنییەکەی بۆ داپۆشینی هەموو لایەنەکانی بوونی ماددی و موجەڕەد، و هێزی دەربڕینی، هەموویان توخمە سەرەکییەکانی موعجیزەی زمانیی قورئان پێکدەهێنن. ئەم دەوڵەمەندییە وشەییە تەنها کۆکردنەوەی وشە نەبووە، بەڵکو بەکارهێنانێکی هونەریی ورد بووە کە خزمەتی بە ئامانجە عەقیدەیی و پەروەردەییەکانی سوورەتەکان کردووە، بە جۆرێک کە کاریگەرییەکی ڕەوان لەسەر دەروونی وەرگر بەجێدەهێڵێت و بانگهێشتی دەکات بۆ بیرکردنەوە لە نیشانە گەردوونی و شەرعییەکانی خودا.

سەرچاوە:

محمود احمد نحلة ، لغة القران الكريم في جزء عم.

فەلسەفەی ئەدەبی منداڵان و رەخنە لە جیهانی گەوران:

پلانە بێگەردەکان بۆ رزگارکردنی جیهان ، تێڕوانینە فەلسەفییەکان لە ئەدەبی منداڵاندا

1.پێشەکی: جیهانەکانی منداڵی وەک ئاوێنەی راستی

لەنێو پانۆرامای ئەدەبی جیهانیدا ، سێ رۆمان وەک منارەی فەلسەفی دەدرەوشێنەوە کە جیهانی منداڵییان کردووەتە شانۆی خۆیان : **"شازادە بچکۆلەکە "**لە نووسینی نووسەری فەرەنسی ئەنتوان دۆ سانت ئێگزیۆپێری (١٩٤٣)، **"**مۆمۆ**"**ی نووسەری ئەڵمانی میشێل ئیندە (١٩٧٤)، و **"**کەس لەوێیە ؟**"**ی نووسەری نەرویجی یۆستاین گاردەر (١٩٩٦). گرنگیی ستراتیژیی ئەم کارانە لە شێوازی هاوبەشیانەوە سەرچاوە دەگرێت ، کە پاڵەوانی منداڵ بەکار دەهێنن بۆ گەڕان بەدوای پرسیارە بوونگەراییە قووڵەکاندا دەربارەی مرۆڤایەتی ، کات ، و قەیرانەکانی جیهانی مۆدێرن. ئامانجی ئەم شیکارییە ئەوەیە کە خوێندنەوەیەکی بەراوردکارییانە بۆ ئەوە بکات کە چۆن ئەم گێڕانەوانە رەخنە لە کۆمەڵگەی گەوران دەگرن و بانگەواز بۆ گەڕانەوە بۆ بەها مرۆییە بنەڕەتییەکان دەکەن ، لە رێگەی هاوێنەی منداڵیی "بێگەرد" و لە هەمان کاتدا بەهێزەوە. لە رێگەی ئەم هاوێنە ناوازەیەوە ، گەشتی ئێمە بۆ دۆزینەوەی جیهانە لەبیرکراوەکان دەست پێ دەکات.

2.نیگای منداڵ: هەوێنێک بۆ دەرخستنی جیهانێکی لەبیرکراو

هەڵبژاردنی گۆشەنیگای منداڵ لەم رۆمانانەدا تەنها ئامرازێکی گێڕانەوە نییە ، بەڵکو لە خودی خۆیدا هەڵوێستێکی فەلسەفیە. ئەم نیگایە سەرچاوەی رەسەنایەتی و تازەگەرییە ، و بە لێهاتووییەوە بەرەنگاری تێڕوانینی گەوران بۆ جیهان دەبێتەوە ، ئەو تێڕوانینەی کە زۆرجار رەق و ماددییە. کارەکتەری فرۆکەوانەکە لە "شازادە بچکۆلەکە"دا نموونەیەکی باڵای "ئەو منداڵەیە کە گەورە بووە". شکستخواردوویی خەیاڵی گەوران لە چیرۆکی وێنەکێشانی ماری بواکەیدا دەردەکەوێت کە فیلێک هەرس دەکات ، بەڵام گەوران تەنها وەک کڵاوێک دەیبینن. فرۆکەوانەکە بە تاڵی و گاڵتەجاڕییەوە نائومێدیی خۆی دەردەبڕێت و ئەو کەلێنە گەورەیە ئاشکرا دەکات کە لە نێوان جیهانی منداڵان و گەوراندایە: "ئەگەر بیوتایە 'ئەمە کڵاوێکە'، دەستم لە قسەکردن هەڵدەگرت دەربارەی مار و ئەستێرە و دارستانەکان و خۆم دادەبەزاندە ئاستی تێگەیشتنی ئەو ، باسی بریدج و گۆڵف و سیاسەتم بۆ دەکرد ، ئەویش بەمە زۆر دڵخۆش دەبوو".

بە هەمان شێوە ، کارەکتەری "میکا" لە رۆمانی "کەس لەوێیە ؟"دا سیحری جیهان بۆ چاوەکانی "جۆ" دەگەڕێنێتەوە و بەرەنگاری بیرۆکەی "ئاسایی بوون" دەبێتەوە کە بناغەی تێڕوانینی گەوران پێک دەهێنێت. لە رێگەی رووداوێکی سادەوە وەک هێلکەکردنی مریشکێک ، میکا شتی ئاشنا و ئاسایی دەگۆڕێت بۆ شتێکی نائاسایی ، و رەخنەیەکی قووڵ لە تەمبەڵی و تێنەگەیشتنی گەوران دەگرێت لە رروونکردنەوە فەلسەفیەکەیدا: "فێری کردم کە هیچ شتێکی ئاسایی لەم ژیانەدا بوونی نییە ، هەندێک جار خەڵکی باس لە رۆژێکی ئاسایی دەکەن و ئەمە شتێکە کە بێزارم دەکات ، چونکە لە ژیاندا دوو رۆژی وەک یەک بوونیان نییە... کەواتە چۆن رۆژێکی ئاسایی بوونی هەیە ؟". ئەم توانایە بۆ بینینی شتی نائاسایی لەنێو ئاساییدا ، ئەو شتەیە کە جیهانی گەوران نییەتی و ناتوانن لە خۆیانەوە لە شتەکان تێبگەن.

"ئەم گەورانە هیچیان لە خۆیانەوە تێناگەن ، بۆیە لەسەر منداڵانە کە بە درێژی و دووبارەیی شتەکانیان بۆ روون بکەنەوە".

ئەم تێڕوانینە نوێبووەوە ، کە شتی نائاسایی لەنێو ئاساییدا دەدۆزێتەوە ، حاڵەتێکی نەرێنی نییە ؛ بەڵکو حاڵەتێکە کە بە

شێوەیەکی چالاکانە لە ڕێگەی ئامرازی سەرەکیی دۆزینەوەی منداڵییەوە دەچێنرێت: هونەری پرسیارکردن.

.3هونەری پرسیارکردن: گەشتە دۆزەرەوەییەکان بەرەو زانین

پرسیارکردن ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕێت لە پاڵنانی گێڕانەوە لەم ڕۆمانانەدا، کە تێیاندا پرسیارەکان تەنها پرسیاری کاتی و ئاسایی نین، بەڵکو ئامرازی دۆزینەوەن و فەلسەفەی قووڵ ئاشکرا دەکەن. لەگەڵ ئەوەشدا، سروشت و شێوازی پرسیارکردن لە نێوان شازادە بچکۆلەکە و میکادا جیاوازە، کە ئەمەش ڕەنگدانەوەی جیاوازیی تێڕوانینی هەریەکەیانە بۆ جیهان و پەیوەندیی مرۆیی.

میکا و جۆ	شازادە بچکۆلەکە
گفتوگۆی نێوانیان پرۆسەیەکی دوولایەنەیە؛ میکا تەنها پرسیار ناکات، بەڵکو هانی جۆش دەدات کە پرسیار بکات، تەنانەت ئەگەر وەڵامی خێرای ئامادەکراویشیان نەبێت.	شێوازەکەی وەک لێپرسینەوەیەکی یەکلایەنەیە؛ پرسیاری بێشومار دەکات بەبێ ئەوەی هەرگیز گوێ لەو پرسیارانە بگرێت کە لێی دەکرێن. "ئەم شازادە بچکۆلەیە پرسیاری زۆری دەکرد و گوێی لەو پرسیارانە نەدەگرت کە من لێم دەکرد".

ئەم جیاوازییە لە شێوازی مامەڵەکردندا ڕەگی لە فەلسەفەیەکی قووڵدایە کە میکا جەستەی دەکات، فەلسەفەیەک کە بەهای گەشتی گەڕان لە ئامانجی وەڵام زیاتر دەکات. ئەو پێی وایە پرسیارێکی وروژێنەر شایەنی چەمانەوەیەکی قووڵە، لە کاتێکدا وەڵام شایەنی هیچ چەمانەوەیەک نییە، هەرچەندە زیرەکانەش بێت. پرسیارە کە ئاسۆکان دەکاتەوە، بەڵام وەڵام دایاندەخات.

"وەڵام ئەو ڕێگایەیە کە لە پاشت بەجێماوە، بەڵام پرسیار ئەو ڕێگایەیە کە لە بەردەمتە".

بەم شێوەیە، پاڵەوانەکان لە گەڕانی فیکرییەوە لە ڕێگەی پرسیارکردنەوە، دەچنە ناو جەنگێکی بوونگەراییەوە دژی دوژمنێکی ئەبستراکتر و مەترسیدارتر: کات خۆی، کە ململانێی سەرەکیی ڕۆمانی "مۆمۆ"یە.

.4ستەمکاریی کات و جەنگ لەپێناو ئێستادا

کات گۆڕەپانی سەرەکیی ململانێیە لە ڕۆمانی "مۆمۆ"دا، لە کاتێکدا وەک هۆکارێکی فشارخەر لە پاشبنەمای دوو ڕۆمانەکەی تردا دەردەکەوێت. لە "مۆمۆ"دا، "پیاوە خۆڵەمێشییەکان" ئایدیۆلۆژیایەکی فێڵبازانە پەیڕەو دەکەن کە لەسەر بنەمای "پاشەکەوتکردنی کات" دامەزراوە. ئەم فەلسەفەیە ژیان دەگۆڕێت بۆ پێشبڕکێیەکی شێتانە و لە هەموو چێژێک دایدەماڵێت، و دەبێتە "هەناسەبڕکێیەکی بەردەوام."

بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم ستەمکارییە، هێزی ناوازەی مۆمۆ وەک چارەسەرێکی ڕاستەوخۆ دەردەکەوێت. بەهرەکەی ئەو لە قسەکردندا نییە، بەڵکو لە "گوێگرتنی" ڕاستەقینەدایە. ئەم گوێگرتنە فەزایەکی ئارام دروست دەکات کە ڕێگە بە خەڵک دەدات خۆیان بدۆزنەوە و بە ڕاستگۆییەوە پەیوەندی دروست بکەن، و بەمەش مانای لەدەستچووی کات دەگەڕێنێتەوە. ڕۆمانەکە پێناسەی کات دەکاتەوە و جەخت لەوە دەکاتەوە کە تەنها یەکەیەکی پێوانەکردن نییە، بەڵکو تێگەیشتنێکە کە بە دڵ دەزانرێت.

"چونکە هەروەک چۆن چاوتان هەیە بۆ بینینی ڕووناکی، و گوێتان هەیە بۆ بیستنی زیکە... دڵێکیشتان هەیە بۆ تێگەیشتن لە کات، و هەموو ئەو کاتەی دڵەکان لێی تێناگەن، کاتێکی لەدەستچووە".

سەرەڕای ئەوەی کە ململانێی کات تەوەرەی سەرەکی و ئاشکرای "مۆمۆ"یە، بەڵام سێبەری خۆی بەسەر چیرۆکەکانی تریشدا دادەکێشێت:

- **شازادە بچکۆلەکە :** فڕۆکەوانەکە ڕووبەڕووی چوارچێوەیەکی کاتیی دیاریکراو دەبێتەوە بۆ مانەوە لە ژیاندا، چونکە تەنها ئاوی پێویستی بۆ هەشت ڕۆژ هەیە.
- **کەس لەوێیە؟ :** هەموو ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە لە یەک شەودا چڕ دەبنەوە، ئەو شەوەی کە پێش لەدایکبوونی برا نوێیەکەی جۆیە.

بەم شێوەیە، ململانێ لەگەڵ کاتدا بەرەو تاکە ڕێگای ڕزگاربوونمان دەبات لە ستەمکارییەکەی: دۆزینەوەی بەها لەو ساتانەدا کە پەیوەندیی ڕاستەقینەی مرۆیی دروست دەکەن، چونکە تەنها ئەو پەیوەندییانەن کە دەتوانن مرۆڤ لە کۆتی کاتی 'پاشەکەوتکراو' ئازاد بکەن.

.5چنینی پەیوەندییەکان: مانای "ئۆگر بوون" و هاوڕێیەتیی ڕاستەقینە

لەنێو دڵی ئەم سێ ڕۆمانەدا، بانگەوازێکی ڕاشکاوانە هەیە بۆ گەڕانەوە بۆ جەوهەری پەیوەندییە مرۆییەکان. "شازادە بچکۆلەکە" زاراوەیەکی سەرەکی پێشکەش دەکات کە بریتییە لە "ئۆگر بوون"، کە ڕێوییەکە بە پرۆسەیەک پێناسەی دەکات کە بوونەوەرێکی ئاسایی دەگۆڕێت بۆ بوونەوەرێکی ناوازە و تایبەت لە جیهاندا. لە ڕێگەی ئەم پەیوەندییەوە، ڕێوییەکە دوو نهێنیی گەورە بۆ شازادەکە ئاشکرا دەکات:

- مرۆڤ تەنها بە دڵی دەتوانێت بە دروستی ببینێت؛ جەوهەری شتەکان بە چاو نابینرێن.
- تۆ بۆ هەمیشە بەرپرسیاریت لەوەی کە ئۆگری خۆتت کردووە.

ئەم تێگەیشتنە قووڵە بۆ "ئۆگر بوون" هەمان ئەو پاڵنەرەیە کە وای لە "مۆمۆ" کرد بچێتە ناو سەرکێشییە مەترسیدارەکەیەوە. ئەو لەپێناو بنەمایەکی ئەبستراکتدا شەڕی لەگەڵ پیاوە خۆڵەمێشییەکاندا نەدەکرد، بەڵکو لەپێناو گەڕاندنەوەی هاوڕێکانی کە چەرخی کات لێی سەندبوون، وەک چیرۆکخوان "جیجی" و گسکدەرە پیرەکە "بێپۆ". پەیوەندییەکەی لەگەڵ ئەواندا پاڵنەری ڕاستەقینەی خەباتەکەی بوو.

بە پێچەوانەی ئەم پەیوەندییە بەرجەستانەوە، پەیوەندیی نێوان "جۆ" و "میکا" زیاتر لە خەون دەچێت، کە تێیدا سنوورەکانی نێوان واقیع و خەیاڵ نامێنن. وەک لە دەقەکەدا هاتووە: "گەشتەکان بە دەوری جیهاندا دەتسوورێننەوە، بەڵام خەونەکان دەتخەنە ناو جیهانەوە." سروشتی ئەفسووناوی و پارادۆکسی پەیوەندییەکەیان لەو ساتەدا دەردەکەوێت کە دوو جیهانە پێچەوانەکەیان بەیەک دەگەن: "جۆ دەڵێت کاتی نووستنم هاتووە و میکا دەڵێت کاتی هەستانم هاتووە." لەم پەیوەندییە تاکەکەسییانەوە، تێڕوانینەکە فراوانتر دەبێت و ڕەخنەیەکی کۆمەڵایەتیی بەرفراوانتر لەخۆ دەگرێت.

.6ڕەخنە لە جیهانی مۆدێرن: لە هەسارە بەتاڵەکانەوە بۆ شارە خۆڵەمێشییەکان

جگە لە سروشتە خەیاڵییەکەیان، ئەم ڕۆمانانە وەک ئاوێنەیەکی ڕەخنەیی تیژ کار دەکەن بۆ کۆمەڵگەی مۆدێرن و بەها ساختەکانی. لە گەشتەکەیدا بەنێو هەسارەکاندا، شازادە بچکۆلەکە شتێک پێشکەش دەکات کە لە نوکتەی سویفتی دەچێت، و کۆمەڵێک خولیا و وەسوەسەی گەوران نمایش دەکات، کە هەریەکەیان لە زیندانی هەسارەیی تایبەتی خۆیدا گۆشەگیر بووە. ئەم کارەکتەرانە هێمای نەخۆشییەکانی سەردەمی مۆدێرنن:

1. **پاشا :** نوێنەرایەتیی دەسەڵاتی بۆش و بەتاڵ دەکات کە هیچ توانایەکی کرداریی حوکمڕانیی نییە.
2. **خۆبەزلزان :** جەستەی لووتبەرزی و خۆپەرستی و داخران بەسەر خوددا دەکات.
3. **سەرخۆشەکە :** هێمایە بۆ ڕاکردن لە واقیع و ئەو نائومێدییەی کە لە بازنەیەکی داخراودا خۆی بەخێو دەکات.
4. **بازرگانەکە (بیزنسمان):** نوێنەرایەتیی ماددەپەرستیی توندڕەوانە و کورتکردنەوەی بەهای هەموو شتێک لە ژمارەدا دەکات.
5. **داگیرسێنەری گڵۆپەکان :** جەستەی گوێڕایەڵیی کوێرانە و کاری بێ ئامانج دەکات، کە لە دووبارەبوونەوەیەکی بێ مانادا ون بووە.
6. **جوگرافیناس :** نوێنەرایەتیی زانستی تیۆریی دابڕاو لە ئەزموونی زیندوو دەکات.

"پیاوە خۆڵەمێشییەکان" لە ڕۆمانی "مۆمۆ"دا هیچی تر نین جگە لە جەستەبوونی سیستماتیکی ئەم گەمژەییە تاکەکەسییانە. ئەوان تەنها کۆکراوەی ئەم خەسڵەتانە نین، بەڵکو دەرەنجامی حەتمی و کۆمپانیاسالارانەی ئەو شکستە تاکەکەسییانەن؛ کاتێک پووچیی تاکەکەسی دەگۆڕێت بۆ گەندەڵیی سیستەماتیک. ئەوان نوێنەرایەتیی سیستمێکی تەواو دەکەن کە لەسەر هەمان بەهاکان بنیات نراوە: ماددەپەرستی، وەسوەسەی کارامەیی، و ئەو نامۆبوونە مرۆییەی کە لێیانەوە سەرچاوە دەگرێت. شایەنی سەرنجە کە تێڕوانینی داهاتووبینانەی ڕۆمانی "مۆمۆ"، کە لە ساڵی ١٩٧٤ نووسراوە، جێگای تێڕامانە. خەیاڵی ڕۆمانەکە بووەتە واقیعێک کە ئەمڕۆ تێیدا دەژین، کە کات بووەتە کاڵایەک و "کۆمپانیاکان بازرگانی پێوە دەکەن و بە داتای بەکارهێنەرەکانیشیانەوە"، و دروشمەکانی "پەیوەندی،

پشتڕاستکردنەوە، و بەدەستهێنان" جێگەی پەیوەندییە ڕاستەقینەکانیان گرتووەتەوە. ئەم ڕەخنە قووڵە بەرەو پەیامی کۆتایی هاوبەشی ئەم کارە نەمرانەمان دەبات.

7.کۆتایی: دانایی نەمری لە چاوانی منداڵیدا

لەکۆتاییدا، دەردەکەوێت کە ئەم سێ ڕۆمانە زۆر لەوە زیاترن کە تەنها چیرۆکی منداڵان بن؛ ئەوان ڕێبەری فەلسەفیی قووڵن کە "پلانە بێگەردەکان بۆ ڕزگارکردنی جیهان" پێشکەش دەکەن. لە ڕێگەی شیکارییە بەراوردکارییەکەیانەوە، وانەی بنەڕەتی فێر دەبین: دانایی تێڕوانینی منداڵانە کە ئەوە دەبینێت گەوران نایبینن، هێزی پرسیار وەک ئامرازێک بۆ زانین، گرنگیی ژیانکردن لەناو کاتدا لەبری "پاشەکەوتکردنی"، و بەهای بێ هاوتای پەیوەندییە مرۆییە ڕاستگۆکان یان "ئۆگر بوون". ئەمە بانگەوازێکە بۆ گەڕانەوە بۆ جەوهەر، کە میشێل ئیندە بە لێهاتوویییەوە لە کۆتایی ڕۆمانەکەیدا کورتی کردووەتەوە، بۆ ئەوەی جەخت لەوە بکاتەوە کە ئەم ڕاستییانە نەمرن و سنوورەکانی کات و شوێن تێدەپەڕێنن.

"هەموو ئەمانەم بۆ گێڕایەوە وەک ئەوەی پێشتر ڕووی دابێت، و دەشتوانرا بە شێوازێک بیگێڕمەوە وەک ئەوەی لە داهاتوودا ڕوو بدات، و ئەمە لای من جیاوازییەکی گەورە دروست ناکات".

سەرچاوە: رحاب إبراهيم، گۆڤاری الجسرة الثقافية، العدد (٦٨) يوليو ٢٠٢٥م

کورتەچیرۆک:

گەشتێک بەرەو باشوور

لە نووسینی: ئەلموختار محەممەد یەحزییە

لەسەر کورسییە دارینەکەی بەتەنیا دانیشتبوو، دەیڕوانییە ئاسۆی دوور. ئاسمان ساماڵ بوو، و نەورەسەکان لە شێوەی پۆلدا دەفڕین و خۆیان بۆ کۆچکردن بەرەو باشوور ئامادە دەکرد، وەک بڵێی بێ دوودڵی ڕێگەی خۆیان دەزانن. بە وردییەوە چاودێریی دەکردن، وەک ئەوەی هەر یەکێکیان پارچەیەک لە یادەوەرییەکانی، بارێک لەو ژیانەی کە ساڵانێکی دوورودرێژە لەدوای خۆی بەجێی هێشتووە، لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتووە.

تەمەنی شەست و پێنج ساڵ بوو، بەڵام ساڵانی ڕابردوو وایان لێکردبوو کە زۆر لەوە گەورەتر دەربکەوێت. قژە سپییە شپرزەکەی، چاوە بەقووڵداچووەکانی، و جەستە لاوازەکەی، هەموویان شایەتحاڵی گەشتێکی درێژی خەبات و ناخۆشی بوون. پاڵتۆیەکی کۆنی لەبەردا بوو کە بەزەحمەت لە سەرما بڕندەکەی زستان دەیپاراست، بەڵام چیتر وەک جاران هەستی بە سەرما نەدەکرد. ئەو سەرمایەی کە ئێستا هەستی پێ دەکرد جیاواز بوو، سەرمایەکی ناوەکی بوو، ساردیی ئەو ڕۆحەی کە دووری و دابڕان ماندووی کردبوو.

بەرەو خۆرئاوا دانیشت، دەستەکانی لەسەر ئەژنۆی دانا و سەیری دەریای کرد. شەپۆلەکان بەنەرمی دەستیان بە بەردەکاندا دەهێنا، وەک ئەوەی نهێنییەکیان بە چرپە پێ بڵێن کە تێی ناگات. هەمیشە دەریا سەرچاوەی ئاسوودەیی بوو بۆی، شوێنێک بوو کە کاتێک هەستی بە تەنهایی یان بیری نیشتمانی دەکرد رووی تێ دەکرد. بەڵام ئەمڕۆ دەریا جیاواز بوو. ئەمڕۆ، هەموو ئەو شتانەی بیر دەخستەوە کە لەدوای خۆی بەجێی هێشتبوون. یادەوەرییەکان وەک شەپۆلەکان کە دەگەنە کەنار، دەستیان کرد بە خزەکردنە ناو خەیاڵی.

ئەو ڕۆژەی بیرکەوتەوە، ئەو ڕۆژەی کە بڕیاری ڕۆیشتنی دا. ئەو کاتە گەنجێک بوو، پڕ لە خەون و ئاوات. لە گوندێکی بچووکدا دەژیا و خێزان و هاوڕێکانی دەوریان دابوو؛ بەڵام ژیان لەوێ سەخت بوو و بێبەهاکردن خەونەکانی دەخنکاند، بۆیە بڕیاری دا بەدوای دەرفەتێکدا بگەڕێت لە شوێنێکی تر، لە شوێنێک کە بتوانێت خۆی تێدا بدۆزێتەوە.

دوا ماڵئاوایی بیرکەوتەوە؛ دایکی، باوکی، برا و خوشکەکانی لە دوورەوە دەستیان بۆ ڕادەوەشاند. هەوڵی دەدا خۆی بەهێز نیشان بدات، بەڵام دڵی خوێنی لێ دەچۆڕا. دەیزانی کە ڕەنگە ئەم ماڵئاواییە دواهەمین بێت، بەڵام هەوڵی دا خۆی قایل بکات کە دەگەڕێتەوە، کاتێک ئەوەی دەیەوێت بەدەستی دەهێنێت دەگەڕێتەوە. ڕۆژەکان بوون بە مانگ، مانگەکان بوون بە ساڵ، و گەڕانەوە بوو بە خەونێکی دوورەدەست.

کارەکە قورس و ژیان سەخت بوو. لە ژوورێکی بچووکدا دەژیا کە بەزەحمەت جێگەی دەبووەوە، بەڵام هەر سوور بوو لەسەر بەردەوامبوون. لەگەڵ تێپەڕبوونی ساڵەکاندا، دەستی کرد بە هەستکردن بە ماندوێتی؛ ماندوێتیی جەستەیی شتێک بوو کە دەیانتوانی بەرگەی بگرێت، بەڵام ماندوێتیی دەروونی لەو بەهێزتر بوو.

دەستی کرد بە هەستکردن بە تەنهایی، بە بیری نیشتمان، بۆ ئەو ڕۆژانەی کە هەموو خۆشەویستانی لە دەور بوون. گرنگیپێدانیان پێی کەم بووەوە، دووری و کات پەیوەندییەکانیان قورس کردبوو، نامەکان درەنگ دەگەیشتن، و هەندێک جار هەر نەدەگەیشتن. ئێستا، دوای هەموو ئەم ساڵانە، خۆی بەتەنیا دانیشتوو بینییەوە، چاودێریی ئارامیی دەریا دەکات و سەیری ئەو نەورەسانە دەکات کە خەریکی کۆچکردنن.

هەستی کرد وەک ئەوەی سەیری ژیانی خۆی بکات کە لەبەرچاوی تێدەپەڕێت. هەموو ئەو ساڵانەی خەبات، تەنهایی، و یادکردنەوە، هەموویان لە مێشکیدا تێکەڵ

ببوون. هەستی بە ماندوێتی کرد، ماندوێتیی ئەو ڕۆحەی کە چیتر توانای بەرگەگرتنی زیاتری نەمابوو.

قاچەکانی لەسەر کورسییەکە درێژ کرد و چاوەکانی داخست. هەناسەیەکی قووڵی هەڵکێشا، وەک ئەوەی بیەوێت دوا هەناسەی لە هەوای دەریاکە هەڵبمژێت. ئارامی دەستی کرد بە باڵکێشان بەسەریدا، وەک ئەوەی دەریاکە بە چرپەوە پێی وتبێت کە کاتی پشوودان هاتووە. خەونە کۆنەکانی بیرکەوتەوە، خەونەکانی گەڕانەوە بۆ نیشتمان، بەڵام دەیزانی ئەو خەونانە چیتر مومکین نین. زانی کە جەستەی چیتر توانای بەرگەگرتنی گەشتی گەڕانەوەی نییە و ڕۆحی هەموو وزەی لێ بڕابوو.

بۆ دواجار چاوەکانی کردەوە و سەیری ئاسۆی کرد. نەورەسەکان دوورکەوتبوونەوە، چیتر جگە لە دەریای بێپایان هیچی تری نەدەبینی. هەستی کرد ئاشتییەک دایدەگرێت، وەک ئەوەی خۆی بۆ گەشتی کۆتایی ئامادە بکات. پشوویەکی سواری دا و دوا هەناسەی هەڵکێشا، چاوەکانی داخست و بە ئارامی ماڵئاوایی لە جیهان کرد.

لەو ساتەدا، زانی کە ڕەنگە بە جەستە نەگەڕێتەوە بۆ نیشتمان، بەڵام ڕۆحی ڕێگەی خۆی بۆ ئەوێ دەدۆزێتەوە، بۆ ئەو شوێنەی کە هەمیشە هی ئەو بووە. زانی کە ئەو ڕۆحە ئەو ئارامییە دەدۆزێتەوە کە بە درێژایی ئەو ساڵانە بەدوایدا دەگەڕا.

سەرچاوە:

گۆڤاری الشارقة الثقافیة، العدد ١٠٨،، کتوبر ٢٠٢٥م

نازک مەلائیکە: پێشەنگی شۆڕشی شیعری ئازاد و شاعیری خەمی مرۆیی

پێشەکی: ناساندنی دیاردەیەکی ئەدەبیی بێهاوتا

نووسین و قسەکردن لەسەر کەسایەتییەکی ئەدەبیی گەورە و کاریگەر وەک نازک مەلائیکە ، نووسەر و توێژەر ڕووبەڕووی ئەرکێکی ورد و هەستیار دەکاتەوە. هەر جۆرە هەڵەیەک یان غەفڵەتێک دەکرێت مرۆڤ لە جەوهەری داهێنانی ئەو کەسایەتییە دووربخاتەوە. نازک مەلائیکە ، ئەو شاعیرە عێراقییەی کە ناوبانگی سنوورەکانی نەتەوەی عەرەبی بڕی و لە ڕێگەی وەرگێڕانەکانەوە گەیشتە جیهان ، دیاردەیەکی ئەدەبیی بێوێنەیە. ئەم بەڵگەنامەیە تیشک دەخاتە سەر ڕۆڵی پێشەنگانەی لە شۆڕشی شیعری ئازاددا و قووڵ دەبێتەوە لە دیاردەی خەم و ئازاری مرۆیی کە وەک تەوەرەیەکی سەرەکی لە بەرهەمەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە.

لەم نووسینەدا ، گەشتێک بە وێستگە سەرەکییەکانی ژیان و داهێنانی نازک مەلائیکەدا دەکەین؛ لە سەرەتای ژیانی و گەشەی هزرییەوە ، تا دەگەینە ڕۆڵی شۆڕشگێڕانەی لە نوێکردنەوەی شیعری عەرەبیدا ، و لەوێشەوە قووڵ دەبینەوە لە ڕەهەندە مرۆییەکانی شیعرەکانی و لە کۆتاییدا میراتە ئەبەدییەکەی هەڵدەسەنگێنین.

١ .سەرەتای ژیان و گەشەی شاعیرێک

تێگەیشتن لە قووڵایی بەرهەمە ئەدەبییەکانی نازک مەلائیکە بەبێ ناسینی ژینگەی سەرەتایی ژیانی و ئەو بنەماڵە ڕۆشنبیرەی تێیدا گەورە بوو ، کارێکی ئەستەمە. ئەو خێزانە بە ڕەوشتە بەرز و مامەڵە ڕاستگۆیانەیان ناسرابوون ، ئەمەش کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی لەسەر دارشتنی کەسایەتیی ئەو هەبوو.

- **لەدایکبوون و بنەماڵە :** نازک لە ٢٣ی ئابی ١٩٢٣ لە گەڕەکی (العاقولة) لە بەغدا لەدایکبوو. خێزانەکەی بەهۆی ڕەوشتی بەرز و مامەڵەی پاکیانەوە لەلایەن دراوسێکانەوە نازناوی "مەلائیکە" (فریشتەکان)یان لێنرابوو. ماڵەکەیان بە لەدایکبوونی پڕ بوو لە خۆشی و باپیرەی ناوی "نازک"ی لێنا.
- **پەرۆشی بۆ خوێندنەوە :** وەک خۆی ئاماژەی پێکردووە ، ڕۆژانە هەشت کاتژمێر خەریکی خوێندنەوە بووە ، ئەمەش جیاواز بووە لە پرۆگرامی خوێندنی قوتابخانە. ئەم پەرۆشییە بناغەی کەسایەتییە ڕۆشنبیرییەکەی دارشت.
- **سەرەتای بەهرەی شیعری :** کانی شیعری لە پۆلی پێنجەمی سەرەتاییدا تەقییەوە. یەکێک لە مامۆستاکانی بە ناوی "ماری عەجەمی" هانی دا و پێی وت" :**داهاتوویەکی بێوێنە چاوەڕێت دەکات ".** ئەم قسەیە بووە ڕاستی و نازک بووە یەکێک لە دیارترین شاعیرەکانی سەردەمی خۆی.

ئەم سەرەتا بەهێزە و ئەم ژینگە ڕۆشنبیرییە بوونە هۆی ئەوەی نازک مەلائیکە ببێتە پێشەنگی شۆڕشێکی گەورە لە جیهانی شیعری عەرەبیدا و بناغەی قۆناغێکی نوێ دابڕێژێت.

٢ .شۆڕشی شیعری ئازاد: داهێنان و کاریگەری

نازک مەلائیکە تەنها شاعیرێک نەبوو، بەڵکو پێشەنگی شۆڕشێک بوو دژی شیعری ستوونی (العمودي) کە بۆ سەدەهایەک باڵی بەسەر ئەدەبیاتی عەرەبیدا کێشابوو. ئەمە تەنها گۆڕانکارییەکی شێوەیی نەبوو ، بەڵکو شۆڕشێکی فیکری و هونەریی قووڵ بوو کە ڕێگەی بۆ دەربڕینی نوێ و ناوەڕۆکی هاوچەرخ خۆشکرد.

- **بانگەواز بۆ داهێنان :** نازک وەک **"پێشەنگی شۆڕش دژی شیعری ستوونی و بانگەوازکار بۆ شیعری ئازاد / شیعری تەفعیلە "**دادەنرێت. ئەو بە بوێرییەوە داوای لە شاعیران کرد کە لە قاڵبە کۆنەکان دەربچن و فۆرمێکی نوێ بۆ دەربڕینی هەست و بیری نوێ بدۆزنەوە.
- **شیعری "شظایا ورماد :"**لە ڕێگەی قەسیدەی بەناوابانگی "شظایا ورماد" (پارچە و خۆڵەمێش)، بانگەوازی لە شاعیران کرد واز لە شیعری ستوونی

بهێنن و پەیڕەوی لە ڕێبازی شیعری ئازاد بکەن، کە تێیدا کێش و سەروای شیعری لە ژێر کاریگەریی هەستی شاعیردایە نەک بە پێچەوانەوە.

تایبەتمەندییە هونەرییەکانی نازک وایانکردووە کە لەلایەن ئەدیب و شاعیرانەوە وەک دیاردەیەکی بێهاوتا وەسف بکرێت. وەک ژمارەیەک لە ئەدیب و شاعیران وەسفی دەکەن:

ئەو دیاردەیەکی هونەرییە کە نزیکە لەوەی بێهاوتا بێت بە زۆرێک لە تایبەتمەندییە هونەرییەکانی، کە لەوانەیە لە کەسایەتییەکی هاوشێوەیدا بەدی نەکرێن، لە ڕووی شێواز و هەڵبژاردنی وشە و داڕشتنی ڕستەی شیعری و وێنەی هونەریی پڕ دەربڕینەوە!

ئەم فۆرمە شیعرییە نوێیە تەنها هەڵبژاردنێکی جوانیناسانە نەبوو؛ بەڵکو بۆ نازک، دەفرێکی پێویست بوو بۆ هەڵگرتنی ئەو خەمە قووڵ و بەربڵاوەی کە لە جیهانی دەوروبەریدا بەدی دەکرد.

٣ .دیاردەی خەم: ڕەنگدانەوەی ئازارەکانی مرۆڤ

خەم لە شیعری نازک مەلائیکەدا تەنها هەستێکی تاکەکەسی و ڕۆمانسی نییە، بەڵکو ئاوێنەی ئازار و نەهامەتییەکانی کۆمەڵگایە. ئەو بە هەستیارییەکی زۆرەوە سەیری دەوروبەری دەکرد و ئازاری خەڵکی دەبووە ئازاری ئەو. ئەم بابەتە کلیلی تێگەیشتنە لە جیهانبینی و فەلسەفەی شاعیر.

هۆکارەکانی خەم لە شیعرەکانیدا:

- **هەستیاری بەرامبەر بە ئازار** : نازک **"تا ڕادەی خەمێکی دڵتەزێن ئازاری دەچەشت لە دیمەنەکانی ئازار و هەژاری و زوڵم و نەخۆشی "**. ئەو نەیدەتوانی بەرامبەر بەو دیمەنە تراژیدیانە بێدەنگ بێت کە لە ژیانی ڕۆژانەدا دەیبینین.
- **کاریگەریی جەنگ و قەیرانە کۆمەڵایەتییەکان :** ئەو کارەساتانەی بەسەر خەڵکدا دەهاتن، بەتایبەتی لە چینە هەژارەکاندا، کاریگەرییەکی قووڵیان لەسەر شیعری هەبوو. ئەم دۆخە نالەبارە وای لێکرد بڕیاری کۆچکردن بۆ قاهیرە بدات، بەڵکو ئارامییەک بدۆزێتەوە.

شیکردنەوەی نموونەیی شیعرەکان:

- **قەسیدەی "النائمة في الشارع" (نووستووەکەی سەر شەقام):** لەم قەسیدەیەدا، نازک وێنەی کچێکی بێلانەی سەر شەقام دەکێشێت کە لە شەوێکی باراناوی و سارددا لەسەر شەقام خەوتووە.
- لێرەدا شاعیر بە وشە و وێنەی هونەریی کاریگەر، هەستی خەم و هاوسۆزی لەلای خوێنەر دەوروژێنێت، **"وەک ئەوەی وێنەگرێک بە کامێراکەی ڕاستی ئەم واقیعەمان بۆ بگوازێتەوە"**.
- **قەسیدەی "مرثية امرا ، ة لا قيمة لها" (شیوەننامەی ژنێکی بێبایەخ):** ئەم قەسیدەیە گوزارشتە لە بێبایەخبوونی ژیانی مرۆڤی پەراوێزخراو و بێباکیی کۆمەڵگا بەرامبەر بە مەرگیان.
- قەسیدەکە وێنەی مەرگێکی بێدەنگ و فەرامۆشکراو دەکێشێت، کە تەنانەت هەواڵی مردنەکەش هیچ کاریگەرییەکی نییە و لەناو بێدەنگیدا ون دەبێت، تەنها مانگ وەک شایەتحاڵێکی گەردوونی شیوەنی بۆ دەگێڕێت.

سەرەڕای ئەم خەمە قووڵە، نازک مەلائیکە لایەنێکی تری هونەریی جوانی و خەیاڵی هەبوو کە لە هەندێک لە بەرهەمەکانیدا بە ڕوونی دەردەکەوێت و تێیدا پەنای بۆ جوانیی سروشت بردووە.

جوانیناسی و تامەزرۆیی: قەسیدەی "ا ، غنية للقمر"

لەناو ئەم جیهانە پڕ لە خەمەدا، نازک هەندێک جار پەنای بۆ جوانیی سروشت دەبرد، وەک هەوڵێک بۆ دۆزینەوەی ساتێکی ئارامی و هەڵاتنێکی کاتی لەو ئازارە بەردەوامەی کە بەشێکی زۆری بەرهەمەکانی داگیرکردبوو. قەسیدەی "ا ، غنية للقمر" (گۆرانییەک بۆ مانگ) یەکێکە لە **"جوانترین بەخششە فیکرییەکانی "**کە تێیدا جوانیی سروشت و هەستی خۆشەویستی تێکەڵ دەکات.

- **وێنە هونەرییەکان :** لەم قەسیدەیەدا، شاعیر **"فیستیڤاڵێک لە جووڵە و زیندوویی "** بە شێوازێکی ناسک و نەرم خوڵقاندووە. وێنە هونەرییەکان **"جووڵەی هەست و سۆزەکانی لە ڕێگەی ئاوێنە فیکرییەکەیەوە "**دەردەخەن و

تابلۆیەکی زیندوو لە جوانیی مانگ دەخەنە بەرچاو.

- **بەکارهێنانی زمان :** نازک بە شێوەیەکی هونەری سوود لە دووبارەکردنەوەی وشەی(م) (یان) وەردەگرێت بۆ دەربڕینی سەرسامی و کارلێکی لەگەڵ جوانیی مانگدا. پاشان لە کۆتا دێڕدا ئامرازی بانگکردن (یا) (ئەی) بەکاردەهێنێت بۆ گەیشتن بە لوتکەی دەربڕینی خۆشەویستی:
- **لێکدانەوەی سیمبولی :**لێرەدا مانگ تەنها تەنێکی ئاسمانی نییە ، بەڵکو هێمایە بۆ **"خۆشەویست "** و **"ڕەنگی ڕوخساری کۆنی "** کە تێکەڵ بە ڕەنگی شەفەقی ڕووناک بووە.

سەرەڕای ئەم هەوڵانە بۆ پەنابردن بۆ جوانی ، سێبەری خەم و یادەوەرییە تاڵەکان هەرگیز وازیان لێ نەهێناوە ، بەتایبەتی دوای کۆچکردنی بۆ قاهیرە کە قۆناغێکی نوێی لە ژیانیدا دەستپێکرد.

٥ .کۆچ ، یادەوەری و میراتی ئەبەدی

کۆچکردنی نازک بۆ قاهیرە هەوڵێک بوو بۆ دۆزینەوەی ئارامی و دوورکەوتنەوە لەو دۆخە پڕ لە ئازارەی کە وڵاتەکەی پێدا تێدەپەڕی. بەڵام ئەم کۆچە خۆی بووە سەرچاوەیەکی نوێ بۆ ئازاری دووری ، نامۆیی و هەستکردن بە بێبەشبوون.

- **هەوڵێکی بێئەنجام بۆ ئارامی :**هەرچەندە بە هیوای دۆزینەوەی "گۆشەیەکی ئارام و دڵنیاکەرەوە" ڕووی لە قاهیرە کرد ، بەڵام زۆری نەخایاند **"هێرشی یادەوەرییە بەئازارەکان "**دەستیان پێکردەوە و **"جامی دووری و بێبەشبوونیان لە نیشانەکانی منداڵی و گەنجی پێ دەنۆشی ".**هەستی نامۆیی و دووری لە نیشتمان بووە خەمێکی نوێ کە بەسەر خەمە کۆنەکانیدا زیاد بوو.

دێڕە کۆتاییەکان :لە کۆتاییەکانی ژیانیدا ، بە چەند دێڕێکی پڕ لە ئازار ماڵئاوایی لە ژیان دەکات ، کە گوزارشتە لە هەستی نامۆیی و تەمەنێکی لەدەستچوو:

"تەمەنم لە تاریکییەکانی ژیاندا ون بوو و خەونەکانی دڵم شێت بوون / ئەوە منم بە تەنها لە کەناری مەرگدا / زریانەکان بانگی بەلەمەکەم دەکەن / لە گوێمدا هیچی تر نییە جگە لە فرمێسک / سێبەرە ڕەشەکان نێوچەوانم دەپارێزن / لە گوێمدا هیچی تر نییە جگە لە هاوار / داخ بۆ تەمەن ، چی لێ ماوەتەوە ؟ / ساڵانی تەمەن بە خێرایی بەسەرمدا تێپەڕین / و لە تاریکیی ڕابردووی دووردا ون بوون / تەنیاییم دەمکوژێت و تەمەن لەدەستچوو / و خەم هیچ خەونێکی نوێی بۆ نەهێشتمەوە"..

ئەم دێڕانە پڕن لە هەستی نامۆیی و گوزارشت لە تەمەنێکی بەفیڕۆچوو لەناو گێژاوەکانی ژیاندا دەکەن و ماڵئاوایەکی تراژیدی لە جیهانی زەمینی دەکات. سەرەڕای ئەم کۆتاییە پڕ لە خەمە ، میراتە ئەدەبییەکەی وەک بۆنێکی هەمیشەیی مایەوە. وەک لە وەسفیدا هاتووە" :**لە دوای خۆی بۆنی داهێنانەکانی بەجێهێشت کە لە بوتڵی زەماندا پارێزراون ، هەر کاتێک ئەو بوتڵانە دەلەرنەوە ، شوێن و کات بە بۆنی داهێنانە فریشتەییەکەی تەڕ دەبن".**

دەرەنجام: پوختەی کاریگەریی نازک مەلائیکە

نازک مەلائیکە ، بە ڕۆڵی پێشەنگانەی لە شۆڕشی شیعری ئازاددا ، قووڵیی مامەڵەکردنی لەگەڵ خەمی مرۆییدا ، و توانای هونەریی بێوێنەی ، شوێنپەنجەیەکی نەمر و نەسڕاوەی لەسەر ئەدەبیاتی عەرەبی بەجێهێشت. ئەو تەنها شاعیرێک نەبوو ، بەڵکو **"باخێکی فیکریی داهێنەر و جیهانێکی فرەچەشنی خەون و قووڵی بینین بوو".**

میراتەکەی تەنها لە چەند دیوانە شیعرێکدا کۆناکرێتەوە ، بەڵکو لەو کاریگەرییە قووڵەدایە کە لەسەر نەوەکانی دوای خۆی و لەسەر ئاراستەی شیعری هاوچەرخی عەرەبی بەجێیهێشت. نازک مەلائیکە وەک دیاردەیەکی ئەدەبیی زیندوو لە مێژووی ئەدەبیاتی عەرەبیدا دەمێنێتەوە و بەرهەمەکانی هەمیشە سەرچاوەی ئیلهام و لێکۆڵینەوە دەبن.

سەرچاوە:

یونس محمد إبراهیم ، گۆڤاری الشارقة الثقافیة ، العدد ١٠٨ ، اکتوبر ٢٠٢٥م

هەزار و یەک شەو: شیکارییەکی مێژوویی و ئەدەبی

١.٠ پێشەکی: میراتێک کە سنووری زەمان دەبەزێنێت

کۆمەڵەچیرۆکی "هەزار و یەک شەو"، کە لە ڕۆژئاواشدا بە "شەوە عەرەبییەکان (The Arabian Nights) "ناسراوە، بەردی بناغەی بینای ئەدەبی جیهانییە. ئامانجی ئەم شیکارییە هەڵوەشاندنەوەی ناسنامە فرەڕەهەندەکەی ئەم کۆمەڵەچیرۆکە نەمرەیە لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە لە چیرۆکی چوارچێوەی بنەڕەتییەکەی، شوێنپێهەڵگرتنی ڕەچەڵەکە هەمەجۆرەکانی، ڕێڕەوی پەرەسەندنی مێژوویی و گەشتەکەی بەرەو هۆشیاریی جیهانی. هەرچەندە چیرۆکە بەناوبانگەکان وەک "عەلادین"، "عەلی بابا" و "سندبادی دەریاوان" بوونەتە بەشێکی دانەبڕاو لە خەیاڵی ڕۆژئاوایی، بەڵام بەپێی بەڵگە دەقییەکان، ئەم چیرۆکانە تا سەدەی هەژدەهەم نەخراونەتە ناو کۆمەڵەچیرۆکەکەوە، ئەویش لە چوارچێوەی وەرگێراوە ئەوروپییەکاندا، کە ئەمەش پێگەیەکی ناوازەی لە مێژووی دەقەکەدا پێدەبەخشێت. تێگەیشتن لەم شاکارە ئەدەبییە لە تێگەیشتنی میکانیزمی گێڕانەوە بلیمەتانەکەیەوە دەست پێدەکات کە چیرۆکەکانی پێکەوە گرێ دەدات.

٢.٠ چیرۆکی چوارچێوە: بلیمەتیی گێڕانەوەی شەهرەزاد

بەکارهێنانی چیرۆکی چوارچێوە شێوازێکی باو بووە لە ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناوەڕاستدا، کە پەیکەرێک دابین دەکات بۆ لەخۆگرتنی کۆمەڵێک چیرۆکی جۆراوجۆر لەناو یەک گێڕانەوەی پێکەوەبەستراودا. لە "هەزار و یەک شەو"دا، ئەم چیرۆکە تەنها وەک چوارچێوەیەک کار ناکات، بەڵکو ناوکی ئەو پەیامە پێکدەهێنێت کە تەواوی کۆمەڵەچیرۆکەکە هەڵیگرتووە، ئەویش ئەوەیە کە هونەری چیرۆکگێڕانەوە توانای ڕزگارکردنی گیانی هەیە.

ڕووداوەکانی چیرۆکی چوارچێوەکە، وەک لە سەرچاوەکەدا باسکراوە، لە ڕێگەی زنجیرەیەک ڕووداوی تراژیدییەوە دەکرێنەوە کە دەگەنە لوتکە لە ستراتیژییەتێکی گێڕانەوەی کارامەدا:

- **شا شەهریار :** دوای ئاشکراکردنی ناپاکیی ژنەکەی، دەیکوژێت و لە ڕقی هەموو ژناندا بڕیار دەدات هەموو شەوێک کچێکی پاکیزە مارە بکات و لە بەیانیی ڕۆژی دواتردا بیکوژێت. ئەم بڕیارە دڕندانەیە شانشینەکەی نوقمی قەیران و ترس دەکات.
- **شەهرەزاد و دنیازاد :** کچانی وەزیرن. خوشکە گەورەکە، شەهرەزاد، خۆی پێشکەش دەکات بۆ شووکردن بە شا، ئەمەش بە پاڵنەری پلانێکی ئازایانە بۆ ڕزگارکردنی خۆی و ژنانی شانشین لەم چارەنووسە ڕەشە.
- **ستراتیژیی مانەوە :** هەموو شەوێک، شەهرەزاد دەست بە گێڕانەوەی چیرۆکێک بۆ شا دەکات، بەڵام بە ئەنقەست لە خاڵێکی سەرنجڕاکێشدا لەگەڵ بەرەبەیاندا ڕایدەگرێت و بەڵێنی تەواوکردنی لە شەوی دواتردا دەدات. بەهۆی تامەزرۆیی شا بۆ زانینی کۆتایی چیرۆکەکان، لەسێدارەدانی شەهرەزاد ڕۆژ لە دوای ڕۆژ دوادەخات، تا لە کۆتاییدا بە تەواوی واز لە پلانە دڵڕەقانەکەی دەهێنێت.

ئەم چوارچێوە گێڕانەوەیە تەنها دەفرێک نییە بۆ هەڵگرتنی چیرۆکەکان؛ بەڵکو شایەتحاڵێکی بەهێزە لەسەر ئەوەی کە "**وشە و چیرۆکگێڕانەوە دەکرێت ببنە ئامرازێک بۆ ڕزگاری و ژیان**". هێزی ژیانبەخشی چیرۆکی چوارچێوەی شەهرەزاد ڕەنگدانەوەیەکی ڕاستەوخۆی ئەو تانوپۆ کولتوورییە هەمەجۆرەیە کە چیرۆکەکانی چنیوە، ئەمەش وامان لێدەکات بەرەو لێکۆڵینەوە لە ڕەچەڵەکە ئاوێتەکانی بچین.

٣.٠ تانوپۆی ڕەچەڵەکەکان: شاکارێکی هونەریی ئاوێتە

"هەزار و یەک شەو" بەرهەمی یەک نووسەر یان یەک کولتوور نییە، بەڵکو کارێکی ئاوێتەیە کە دەوڵەمەندی و هەمەجۆرییەکەی لەوەوە وەرگرتووە کە تانوپۆیەکی تێکچڕژاوی کولتووره جیاوازەکانە. بەڵگە مێژوویی و دەقییەکان جەخت لەوە دەکەنەوە کە ئەم کۆمەڵەچیرۆکە بۆتەیەکە توخمەکانی شارستانیەتە جیاوازەکانی ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی تێدا تواوەتەوە.

شیکردنەوەی پێکهاتەی کۆمەڵەچیرۆکەکە بەڵگەی ڕوون لەسەر ڕەچەڵەکە فرەکولتوورییەکانی دەخاتە ڕوو، وەک لەم خشتەیەی خوارەوەدا دیارە کە لە سەرچاوەکەوە وەرگیراوە:

ڕەچەڵەکی ئەگەری (Probable Origin)	توخم(Element)
ئێرانی	ناوەکانی کەسایەتییە سەرەکییەکان
هیندی	چیرۆکی چوارچێوە
عەرەبی	زۆرینەی ناوەکان
هیند، ئێران، عێراق، میسر، تورکیا و لەوانەیە یۆنانیش	هەمەجۆریی چیرۆکەکان و مەودای جوگرافییان

جگە لەم دابەشبوونە جوگرافییە، شێوازی زمانیی کۆمەڵەچیرۆکەکە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە پێشکەش دەکات کە پشتگیریی تیۆریی ڕەچەڵەکە میللییە هەمەجۆرەکان دەکات. دەقەکە، وەک سەرچاوەکە وەسفی دەکات، بە شێوازێکی "نائامادەکراو و سادە" جیا دەکرێتەوە و "دەربڕینی زارەکی و تەنانەت هەڵەی ڕێزمانیشی" تێدایە. ئەم تایبەتمەندییانە، کە لەوانەیە وەک کەمایەسی دەربکەون، لە ڕاستیدا شوێنپێی زارەکیی ئەو چیرۆکبێژە میللیانەی هیند و فارس و میسرە کە چیرۆکەکانیان بە شێوەی زارەکی گواستراوەتەوە. ئەم شێوازیە کە ڕێگە بە توێژەران دەدات مێژووی زارەکی و میللیی کۆمەڵەچیرۆکەکە دابڕێژنەوە و لەو ئەدەبە فەرمییە پوختەی کە لەلایەن نوخبە ڕۆشنبیرییەکانی ئەو سەردەمەوە بەرهەم هاتووە، جیای دەکاتەوە، و جەخت لەوە دەکاتەوە کە چیرۆکەکان لەناو خەڵکی ئاساییدا پەرەیان سەندووە پێش ئەوەی بنووسرێنەوە.

٤.٠ پەرەسەندنی مێژوویی کۆمەڵەچیرۆکەکە: دەقگەلێکی زیندوو بە درێژایی سەدەکان

توێژەرانی هاوچەرخ سەیری "هەزار و یەک شەو" ناکەن وەک کتێبێکی جێگیر، بەڵکو وەک بەرهەمێک کە بە درێژایی چەندین سەدە لە ڕێگەی قۆناغی جیاوازەوە گەشەی کردووە و پەرەی سەندووە. ئەم بەشە ڕێڕەوی مێژوویی کۆمەڵەچیرۆکەکە دەخاتە ڕوو، بە پشتبەستن بەو بەڵگە دەقییانەی کە گەشتە درێژەکەیان تۆمار کردووە.

دەکرێت شوێنپێی پەرەسەندنی کۆمەڵەچیرۆکەکە لە ڕێگەی ئەم وێستگە مێژووییانەی خوارەوەوە هەڵبگیرێت:

- **سەدەی هەشتەمی زایینی :** ئەم سەدەیە شایەتحاڵی دەرکەوتنی دوو وەرگێڕانی عەرەبی بوو بۆ کۆمەڵەچیرۆکی فارسیی "هەزار ئەفسان" (هەزار خورافات)، کە یەکێکیان بە ناوی "هەزار خورافات" و ئەوی تریان بە ناوی "هەزار شەو" ناسرا.
- **سەدەی نۆیەمی زایینی :** یەکەم ئاماژەی ناسراو بۆ کۆمەڵەچیرۆکەکە لە دەستنووسێکی پارچەپارچەدا لەم سەدەیەدا دەرکەوت، لەگەڵ نوسخەیەکدا کە پشتی بە "هەزار شەو"ی بەستبوو و چیرۆکی دیکەی ئەو کاتە باوەکانی بۆ زیاد کرابوو.
- **سەدەی دەیەمی زایینی :** هەریەک لە مەسعوودی (لە ساڵی ٩٤٧) و ئیبن ئەلنەدیم (لە ساڵی ٩٨٧) بوونی کۆمەڵەچیرۆکەکەیان تۆمار کردووە. ئیبن ئەلنەدیم باس لە هەوڵی نووسەر جەهشیاری دەکات بۆ کۆکردنەوەی هەزار چیرۆکی میللی لە سەرچاوە عەرەبی و ئێرانی و یۆنانی و سەرچاوەکانی ترەوە، بەڵام (لە ساڵی ٩٤٢) کۆچی دوایی کرد دوای ئەوەی تەنها ٤٨٠ چیرۆکی کۆکردەوە.
- **لە سەدەی دوازدەوە تا شازدە :** لە قۆناغەکانی دواتردا، کۆمەڵەچیرۆکەکە بە زیادکردنی چیرۆکی میسری، چیرۆکەکانی سەردەمی جەنگە خاچهەڵگرییەکان و بەرپەرچدانەوە ئیسلامییەکان، و ئەو چیرۆکانەی کە مەغۆلەکان هێنابوویانە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، دەوڵەمەندتر کرا، کە لە کۆتاییدا بووە هۆی پێکهێنانی نوسخەی کۆتایی کۆمەڵەچیرۆکەکە.

گرنگیی ئەم پەرەسەندنە لەوەدایە کە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کۆمەڵەچیرۆکەکە وەک کۆگایەکی کولتووریی زیندوو وابووە،

کە گۆڕانکارییە مێژووییە گەورەکانی سەردەمی خۆی هەڵمژیوە و ڕەنگدانەوەی بووە. زیادکردنی چیرۆکەکانی جەنگە خاچهەڵگرییەکان و مەغۆلەکان تەنها زیادکردنی ژمارە نییە، بەڵکو ڕەنگدانەوەی چۆنیەتیی کارلێکی خەیاڵی میللییە لەگەڵ دڵەڕاوکێ و سەرکەوتنەکانی ئەو سەردەمانەدا. ئەم گەشە بەردەوامە ئەوەش ڕوون دەکاتەوە کە بۆچی بەناوبانگترین چیرۆکە ناسراوەکانی ئەمڕۆ لە ڕۆژئاوا، لە ڕاستیدا، زیادکراوی زۆر درەنگ بوون بۆ سەر دەقەکە، ئەمەش ڕێگە خۆش دەکات بۆ گەشتە وەرچەرخێنەرەکەی بەرەو ڕۆژئاوا لە ڕێگەی دەروازەی وەرگێڕانەوە.

٥.٠ گەشت بەرەو ڕۆژاوا و ناوبانگی جیهانی

وەرگێڕانی ئەوروپی ڕۆڵێکی سەرەکی گێڕا لە دارشتنی ناسنامەی جیهانیی کۆمەڵەچیرۆکی "هەزار و یەک شەو" و پێبەخشینی ئەو ناوبانگە بەرینەی کە ئەمڕۆ هەیەتی. لە ڕێگەی وەرگێڕانەوە، چیرۆکەکان نەک هەر بۆ زمانە نوێیەکان گوازرانەوە، بەڵکو کەوتنە ژێر پرۆسەیەکی هەڵبژاردن و دەستکاری و زیادکردنەوە کە پێکهاتە و ناوەڕۆکی بە شێوەیەکی ڕیشەیی دووبارە دارشتەوە.

ئەم بڵاوکراوە و وەرگێڕانانەی خوارەوە وێستگە سەرەکییەکان بوون کە کۆمەڵەچیرۆکەکەیان پاڵنا بەرەو گۆڕەپانی جیهانی:

- **وەرگێڕانی ئەنتوان گالان (Antoine Galland) :** وەرگێڕانە فەرەنسییەکەی بە ناونیشانی Les Mille et Une Nuits(١٧٠٤—١٧١٧) بە یەکەم وەرگێڕانی ئەوروپی و یەکەم نوسخەی چاپکراوی کۆمەڵەچیرۆکەکە دادەنرێت. گالان پشتی بە دەستنووسێکی سوری بەستبوو، بەڵام چەندین چیرۆکی زیاد کرد کە لە سەرچاوەی زارەکییەوە بیستبوونی و لە دەقە ڕەسەنەکەیدا نەبوون. وەرگێڕانەکەی بۆ ماوەی زیاتر لە سەدەیەک بووە نوسخە باوەڕپێکراوەکە، و کاریگەرییەکەی ئەوەندە گەورە بوو کە بەشێکی دووبارە وەرگێڕدرایەوە سەر زمانی عەرەبی.
- **دەقە عەرەبییە بڵاوکراوەکان :** دەقی تەواوی عەرەبی یەکەم جار لە کەلکەتای هیندستان (١٨٣٩-١٨٤٢) بڵاوکرایەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو نوسخە میسرییەی کە لە بولاقی قاهیرە لە ساڵی ١٨٣٥ بڵاوکرایەوە، و بە دەقی باو Vulgate text ناسراوە، بووە سەرچاوە بۆ زۆربەی وەرگێڕانەکانی دواتر.
- **وەرگێڕانی سێر ڕیچارد بێرتن (Sir Richard Burton) :** بێرتن وەرگێڕانە ئینگلیزییە تەواو و سانسۆرنەکراوەکەی خۆی بە ناونیشانی The Thousand Nights and a Night(١٨٨٥-١٨٨٨) بڵاوکردەوە، کە پشتی بە وەرگێڕانە ئینگلیزییە پێشووەکەی جۆن پاین وەک بناغەی کارەکەی بەستبوو.

ئەم پرۆسەی گواستنەوەیە ئەوە ئاشکرا دەکات کە ئەو "شەوە عەرەبییانە"ی ڕۆژئاوا دەیناسێت، تا ڕادەیەکی زۆر، داهێنانێکی ئەوروپیی سەدەی هەژدەهەمە و لەلایەن وەرگێڕانی وەک گالانەوە دارێژراوە. هەڵبژاردن و زیادکراوەکانی ئەو (بە چیرۆکەکانی عەلادین و سندبادیشەوە) ئەوانە بوون کە نوسخە کەنۆنییە ڕۆژئاواییەکەی کۆمەڵەچیرۆکەکەیان پێکهێنا. وەرگێڕان تەنها گواستنەوەی دەق نەبوو، بەڵکو پرۆسەی بنیادنانی ناسنامەیەکی نوێی ڕۆژئاوایی بوو بۆ بەرهەمەکە، و چەسپاندنی بوو لە شێوەی کتێبێکی کەنۆنیدا کە لە جەوهەردا جیاوازە لە سروشتە شل و گۆڕاوەکەی لە نەریتە ڕۆژهەڵاتییەکاندا.

٦.٠ کۆتایی: میراتێکی نەمری گێڕانەوە

لە کۆتاییدا، دەردەکەوێت کە "هەزار و یەک شەو" کتێبێکی وشک و خاوەن یەک نووسەر نییە، بەڵکو کۆمەڵەیەکی ئەدەبیی دینامیکی، فرەکولتووری، و بەردەوام لە پەرەسەندندایە. ئەم شیکارییە گەشتە سەرسوڕهێنەرەکەی کورت کردەوە کە وەک نەریتی زارەکیی پەرشوبڵاو لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیادا دەستی پێکرد، پاشان لە شێوەی دەقێکی گۆڕاودا کۆبووەوە، تا لە کۆتاییدا گەیشتە پێگەی خۆی وەک دیاردەیەکی ئەدەبیی جیهانی کە لە ڕێگەی وەرگێڕانی ئەوروپییەوە دووبارە دارێژرایەوە. بۆیە "هەزار و یەک شەو" تەنها وەک کۆمەڵەچیرۆکێک نامێنێتەوە، بەڵکو وەک ئەرشیفێکی زیندووی یادەوەریی کولتووریی مرۆڤایەتی، و شایەتحاڵێک لەسەر ئەوەی کە گەورەترین هونەری مانەوە، هونەری چیرۆکگێڕانەوە خۆیەتی. سەرچاوە: britannica.com

بەسەرکردنەوەی ئەدەبیاتی گەلان

ئەدەبی فارسی: ڕەگ و ڕیشە ، مێژوو ، قۆناغ ، جۆر ، ناوداران و هونەرەکانی

ڕێبەرێکی گشتگیر بۆ تێگەیشتن لە ئەدەبی فارسی لە ڕەگە دێرینەکانیەوە تا سەردەمی نوێ

.1پێشەکی

ئەدەبی فارسی بە یەکێک لە دەوڵەمەندترین و هەمەجۆرترین ئەدەبیاتەکانی مێژووی مرۆڤایەتی دادەنرێت ، کە قووڵایی فەلسەفی ، جوانیی هونەری و ڕەهەندی ڕۆحیی تێدا کۆبووەتەوە. هەر لە سەردەمە دێرینەکانەوە ، ئەدەبی فارسی بە داهێنانی نەمر کە وەرگێڕدراون بۆ زۆربەی زمانەکانی جیهان ، بەشداریی لە دەوڵەمەندکردنی شارستانییەتی مرۆڤایەتیدا کردووە. ئەم ئەدەبە بە توانای بێهاوتای لە تێکەڵکردنی واقیع بە خەیاڵ ، ڕاستی بە هێما ، و دنیایی بە ڕۆحانییەت ناسراوە ، کە وایکردووە ببێتە جێی سەرنجی لێکۆڵەران و توێژەران بە درێژایی سەردەمەکان.

ئەدەبی فارسی لە باوەشی شارستانییەتە دێرینەکاندا سەریهەڵداوە ، کە لە بانی ئێرانەوە تا ئاسیای ناوەڕاست و نیمچەکیشوەری هیندستان درێژ بووەتەوە ، و توانیویەتی سەرەڕای گۆڕانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییە گەورەکان ، ناسنامەی تایبەتی خۆی بپارێزێت. لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەم ئەدەبەوە ، دەتوانین لە ڕۆحی گەلێکی تەواو و مێژوو و ئاواتەکانی تێبگەین ، هەروەها دەردەکەوێت کە چۆن زمانی فارسی بەشداریی لە گواستنەوەی زانست و کولتووردا کردووە بەسەر کیشوەرەکاندا. چوونە ناو قووڵایی ئەم کەلەپوورە ، سامانێکی مەعریفیی گەورەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە شایەنی لێکۆڵینەوە و وردبوونەوەیە. بۆ تێگەیشتن لەم کەلەپوورە دەوڵەمەندە ، پێویستە گەشتەکەمان لە ڕەگ و ڕیشە دێرینەکانیەوە دەست پێبکەین.

.2ڕەگ و ریشە و مێژووی دێرینی ئەدەبی فارسی

بۆ تێگەیشتن لە گەورەیی ئەدەبی فارسی ، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ ڕەگ و ریشە مێژووییە قووڵەکانی. ئەم ئەدەبە لە بۆشاییەوە دروست نەبووە ، بەڵکو بەرهەمی هەزاران ساڵ گەشەی کولتووری و هزرییە کە لە قووڵایی مێژووەوە سەرچاوەی گرتووە.

ڕەگ و ڕیشەی ئەدەبی فارسی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمە زۆر کۆنەکان ، کە تێیدا نووسینە ئاڤێستاییەکان یەکەمین سەرەتاکانی دەربڕینی ئەدەبییان بە زمانی فارسیی کۆن پێکدەهێنا. "ئاڤێستا (Avesta) "دەقە پیرۆزەکانی ئایینی زەردەشتییە و کۆنترین دەقە ناسراوەکانی فارسی لەخۆدەگرێت کە مێژووەکەیان بۆ هەزارەی دووەمی پێش زایین دەگەڕێتەوە. ئەم دەقانە تەنیا نووسینی ئایینی نەبوون ، بەڵکو بەهای ئەدەبی و شیعریی بەرزیان هەڵگرتبوو ، کە وایان لێدەکات ببنە ئەو بنچینەیەی کە ئەدەبی فارسیی دواتر لەسەری بنیاد نرا.

لە سەردەمی ساسانیدا (٢٢٤-٦٥١ی زایینی)، ئەدەبی فارسی گەشەسەندنێکی گەورەی بەخۆیەوە بینی ، کە تێیدا چەندین بەرهەمی مێژوویی و داستانئامێز بە فارسیی ناوەڕاست یان پەهلەوی (Pahlavi) نووسران. ئەم قۆناغە لە داڕشتنی ناسنامەی ئەدەبیی فارسیدا یەکلاکەرەوە بوو ، چونکە چەندین چیرۆک و ئەفسانە تۆمار کران کە دواتر بوونە بەشێک لە شانامە. دوای فەتحی ئیسلامی بۆ ئێران ، ئەدەبی فارسی چووە قۆناغێکی نوێی گۆڕانکارییەوە ، کە تێیدا کەوتە ژێر کاریگەریی زمانی عەرەبی و کولتووری ئیسلامی ، بەڵام تایبەتمەندی و جیاوازیی بێهاوتای خۆی پاراست.

سەردەمی زێڕینی ئەدەبی فارسی لە سەدەی هەشتەمی زایینیدا بە دەرکەوتنی فارسیی دەریی نوێ (Modern

(Persianدەستی پێکرد، کە هەمان ئەو زمانەیە کە تا ئەمڕۆش لە ئێران و ئەفغانستان و تاجیکستان بەکاردێت. لەم قۆناغەدا، ناوە گەورەکان دەرکەوتن کە ئاسمانی ئەدەبی فارسییان ڕووناک کردەوە و بوونە هێمای نەمر لە مێژووی ئەدەبیی جیهاندا. کۆشکی پاشایەتی و پشتیوانیی سیاسی ڕۆڵێکی گەورەیان لە پاڵپشتیکردنی شاعیران و ئەدیباندا هەبوو، کە یارمەتیدەر بوو بۆ گەشەسەندنی بەرهەمی ئەدەبی بە شێوەیەکی بێوێنە. ئەم مێژووە دێرینە بناغەی بۆ قۆناغە ئەدەبییە دیاریکراوەکانی دواتر دانا، کە هەر یەکەیان تایبەتمەندیی خۆی هەبوو.

.3قۆناغە سەرەکییەکانی ئەدەبی فارسی

دابەشکردنی مێژووی ئەدەبی فارسی بۆ قۆناغە جیاوازەکان یارمەتیدەرە بۆ تێگەیشتن لە ڕەوتی گەشەسەندن و گۆڕانکارییەکانی. هەر قۆناغێک تایبەتمەندیی خۆی هەیە کە ڕەنگدانەوەی بارودۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی و فیکریی سەردەمەکەیەتی.

قۆناغی کلاسیکیی سەرەتا (٨٠٠-١٠٠٠ی زایینی): ئەم قۆناغە شایەتی دەرکەوتنی یەکەمین بەرهەمە شیعرییە گەورەکانی بە فارسیی دەری بوو. شاعیرانێک وەک ڕوودەکیی سەمەرقەندی ڕۆڵێکی پێشەنگیان لە دامەزراندنی نەریتە شیعرییەکانی فارسیدا هەبوو. لەم ماوەیەدا، ئەدەبی فارسی دەستی کرد بە پەرەپێدانی شێواز و داڕشتنە تایبەتەکانی خۆی، بە سوودوەرگرتن لە کەلەپووری فارسیی کۆن و کاریگەرییە نوێیەکانی ئیسلام.

قۆناغی کلاسیکیی زێڕین (١٠٠٠-١٥٠٠ی زایینی): ئەم قۆناغە بە گەشاوەترین سەردەمی ئەدەبی فارسی دادەنرێت. لەم سەردەمەدا، ناوە گەورەکان دەرکەوتن کە تا ئەمڕۆش لە زانکۆکانی جیهاندا دەخوێندرێن: فیردەوسی، خەییام، سەعدی، ڕوومی، حافز و نیزامی. ئەم قۆناغە شاکاری ئەدەبیی لە جۆرە جیاوازەکاندا بەرهەمهێنا، لە داستانەوە تا غەزەل و شیعری سۆفیگەری. ئەدەبی فارسی لەم ماوەیەدا کاریگەرییەکی زۆری لەسەر ئەدەبیاتە دراوسێکانی وەک ئەدەبی کوردی، عەرەبی، تورکی و ئوردو هەبوو.

قۆناغی نوێ (لە سەدەی ١٩ تا ئەمڕۆ): ئەم قۆناغە شایەتی گۆڕانکاریی ڕیشەیی بوو لە ئەدەبی فارسیدا لەژێر کاریگەریی مۆدێرنە و بەریەککەوتن لەگەڵ کولتووری ڕۆژئاوادا. شێوازی ئەدەبیی نوێ وەک ڕۆمان، کورتەچیرۆک و شیعری ئازاد دەرکەوتن، لەگەڵ پاراستنی ڕەگە کەلەپوورییەکانی ئەدەبی فارسی. ئەم قۆناغە ئەدیبانی هاوچەرخی وەک سادق هیدایەت، فرووغ فەڕوخزاد و ئەحمەد شاملووی بەرهەمهێنا، کە توانییان بە شێوازێکی داهێنەرانەی ناوازە، نەریت و مۆدێرنە تێکەڵ بکەن. لەناو ئەم قۆناغە مێژووییانەدا، چەندین جۆری ئەدەبیی جیاواز گەشەیان کرد و گەیشتنە لوتکە، کە هەر یەکەیان ئاوێنەی لایەنێکی تایبەتی داهێنانی فارسی بوو.

.4جۆرە ئەدەبییەکان لە ئەدەبی فارسیدا

ئەدەبی فارسی بە هەمەجۆریی شێواز و قاڵبە هونەرییەکانی دەناسرێتەوە. ئەم فرەچەشنییە ڕەنگدانەوەی دەوڵەمەندیی ئەم کەلەپوورە و توانای لەخۆگرتنی شێوازە جیاوازەکانی دەربڕینی مرۆییە. هەر جۆرێکی ئەدەبی وەک ئاوێنەیەک وایە کە لایەنێکی جیاوازی ڕۆح و هزری ئێرانی نیشان دەدات. جۆرە ئەدەبییە سەرەکییەکان لە ئەدەبی فارسیدا بریتین لە:

1. **شیعری داستانئامێز (داستانی):** ئەم جۆرە نوێنەرایەتیی لوتکەی داهێنان دەکات لە ئەدەبی فارسیدا، و گەورەترین نموونەی "شانامە"ی فیردەوسییە، کە مێژووی ئەفسانەیی و پاڵەوانێتیی ئێران لە زیاتر لە ٦٠,٠٠٠ دێڕی شیعردا دەگێڕێتەوە. داستانە فارسییەکان گێڕانەوەی مێژوویی، چیرۆکی پاڵەوانێتی و حیکمەتی ئەخلاقی تێکەڵ دەکەن.
2. **شیعری غینایی (لیریک):** ئەم جۆرە غەزەل (عاشقانە) و قەسیدە سۆزدارییەکان لەخۆدەگرێت و یەکێکە لە باوترین جۆرەکان لە ئەدەبی فارسیدا. ئەم جۆرە باس لە بابەتەکانی خۆشەویستی، جوانی و دووری دەکات، و شاعیرانێک وەک حافزی شیرازی و سەعدی تێیدا لێهاتوو بوون.
3. **شیعری تەسەوفی و فەلسەفی :** دەربڕی ئەزموونی ڕۆحی و گەڕانە بەدوای حەقیقەتی خوداییدا، و بەرهەمی گەورەی وەک "مەسنەویی مەعنەوی"ی جەلالەدینی ڕوومی و "مەنتقولتەیر" (منطق الطیر)ی فەریدەدین عەتاری بەرهەمهێناوە.
4. **شیعری فێرکاری و حیکمەتئامێز :** ئامانجی گواستنەوەی زانست و حیکمەتە، وەک "کەلیلە و

دیمنە" لە وەشانی فارسیدا، و "بوستان"ی سەعدی.

5. **پەخشانی ئەدەبی:** نامە، مەقامە، چیرۆک و ژیاننامە لەخۆدەگرێت. ئەم جۆرە بەتایبەتی لە سەردەمی نوێدا لەگەڵ دەرکەوتنی ڕۆمان و کورتەچیرۆکدا گەشەی کرد.
6. **ئەدەبی درامی:** یەکێکە لە شێوازە تا ڕادەیەک نوێیەکان لە ئەدەبی فارسیدا، بەڵام لە سەدەی بیستەمدا پێشکەوتنێکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینی.

ئەم جۆرە ئەدەبییە دەوڵەمەندانە لە ڕێگەی کۆمەڵێک ئەدیبی بلیمەتەوە گەیشتنە کامڵبوون، کە بوونە ئەستێرەی درەوشاوەی ئاسمانی ئەدەبی فارسی.

.5ناودارانی ئەدەبی فارسی کلاسیک

قسەکردن لەسەر ئەدەبی فارسی بەبێ وەستان لەسەر ناودارە گەورەکانی، کە شوێنپەنجەی نەمریان لە مێژووی ئەدەبیی مرۆڤایەتیدا جێهێشتووە، ناکرێت. ئەم ئەدیبانە تەنیا شاعیر و نووسەر نەبوون، بەڵکو فەیلەسووف، بیرمەند و حەکیم بوون کە بەشدارییان لە داڕشتنی هۆشیاریی کولتووریی نەوە لەدوای نەوەکاندا کردووە. لە دیارترین ئەم ناودارانە:

1. **ئەبوالقاسم فیردەوسی (٩٤٠-١٠٢٠ز):** خاوەنی شانامە، ئەو داستانە نەمرەی کە نووسینەکەی زیاتر لە سی ساڵی خایاند. فیردەوسی زمانی فارسیی زیندوو کردەوە و مێژووی ئێرانی لە لەبیرچوونەوە پاراست. شانامە بە یەکێک لە گەورەترین داستانە ئەدەبییەکانی مێژووی مرۆڤایەتی دادەنرێت.
2. **عومەری خەییام (١٠٤٨-١١٣١ز):** شاعیر، فەیلەسووف، بیرکار و گەردووناس. بە چوارینەکانی (ڕوباعیات) ناسراوە کە باس لە ژیان، مردن و بوون دەکات بە فەلسەفەیەکی قووڵ و شێوازێکی سادە و کاریگەر.
3. **فەریدەدین عەتاری نیشابووری (١١٤٥-١٢٢١ز):** شاعیری گەورەی سۆفی، خاوەنی "مەنتقولتەیر"، کە گەشتێکی سۆفیگەریی هێمایە و هەوڵی ڕۆح بۆ گەیشتن بە حەقیقەتی خودایی وێنا دەکات.
4. **جەلالەدینی ڕوومی (١٢٠٧-١٢٧٣ز):** یەکێک لە گەورەترین شاعیرانی سۆفی لە مێژوودا، خاوەنی "مەسنەویی مەعنەوی" کە بە ئینسایکلۆپیدیایەکی ڕۆحی و فەلسەفی دادەنرێت، و دیوانی "شەمسی تەبریزی."
5. **سەعدیی شیرازی (١٢١٠-١٢٩١ز):** خاوەنی "گوڵستان" و "بوستان". بە حیکمەتە قووڵەکەی و شێوازە ساکار و سەرنجڕاکێشەکەی ناسراوە.
6. **حافزی شیرازی (١٣٢٥-١٣٩٠ز):** مامۆستای غەزەلی فارسی. دیوانەکەی تا ئەمڕۆ یەکێکە لە پڕخوێنەرترین کتێبەکان لە ئێران، و بە مامۆستای بێ ڕکابەری شیعری غینایی دادەنرێت.
7. **نیزامیی گەنجەوی (١١٤١-١٢٠٩ز):** خاوەنی "پەنج گەنج" (پێنج گەنجینە)، کە کۆمەڵێکە لە پێنج قەسیدەی داستانیی ڕۆمانسی، بەناوبانگترینیان "لەیلا و مەجنوون" و "خوسرەو و شیرین"ە.

زۆربەی ئەم ناودارانە گەورەیی خۆیان لە ڕێگەی شیعرەوە سەلماند، کە بە دڵی لێدەری ئەدەبی فارسی دادەنرێت و خاوەنی تایبەتمەندیی هونەریی ناوازەیە.

.6شیعری فارسی و تایبەتمەندییە دیارەکانی

شیعر دڵی لێدەری ئەدەبی فارسی پێکدەهێنێت، چونکە پەرەسەندووترین و بڵاوترین شێوازی ئەدەبییە بە درێژایی مێژوو. ئەم پێگەیە تەنیا لەبەر زۆریی بەرهەمەکان نییە، بەڵکو لەبەر ئەو ڕۆڵە ناوەندییەیە کە شیعر لە کولتوور، فەلسەفە و ژیانی ڕۆژانەی ئێرانییەکاندا دەیگێڕێت.

شیعری فارسی بە سیستەمێکی تایبەتی کێش (عەرووز) ناسراوە کە وەک شیعری عەرەبی پشت بە چەندێتی (درێژیی بڕگە دەنگییەکان) دەبەستێت، بەڵام بەحر و کێشی تایبەت بە خۆی هەیە. لە بەناوبانگترین کێشە شیعرییە فارسییەکان: موتەقاریب، ڕەمەل، هەزەج، و ڕەجەز. ئەم سیستەمە ئاڵۆزە کێشییە، ئاوازێکی مۆسیقیی تایبەت بە شیعری فارسی دەبەخشێت کە وای لێدەکات بە ئاسانی لەبەر بکرێت و بوترێتەوە.

قافیە لە شیعری فارسیدا گرنگییەکی زۆری هەیە. شێوازەکانی قافیە جۆراوجۆرن، لە قەسیدەی یەک سەروا (غەزەل) کە دێڕی یەکەم لە هەردوو نیوەکەیدا و دێڕەکانی دواتر لە نیوەی دووەمیاندا یەک قافیەیان هەیە، تا دەگاتە چوارینە کە

سیستەمێکی قافیەی تایبەتی هەیە (ا ، ا ، با ،). بەکارهێنانی "ڕەدیف" (وشەیەکی دووبارەبووەوە لە دوای سەروا) ڕەهەندێکی دیکە بۆ بنیاتی مۆسیقیی قەسیدەکە زیاد دەکات.

وێنەی شیعری لە ئەدەبی فارسیدا بە دەوڵەمەندی و ئاڵۆزییەکەی ناسراوە، کە تێیدا شاعیران خوازە و چواندنی وەرگیراو لە سروشت، ژیانی ڕۆژانە و کەلەپووری کولتووری بەکاردەهێنن. بولبول و گوڵ، مانگ و خۆر، نێرگز و یاسەمین، شەراب و ساقی، هەموویان هێمای دووبارەن لە شیعری فارسیدا کە ماناگەلێکی فرەچینیان هەڵگرتووە. ئەم دەوڵەمەندییە هێمایە وای لە قەسیدەی فارسی کردووە ببێتە دەقێکی کراوە بۆ لێکدانەوەی جۆراوجۆر، بەتایبەتی لە شیعری سۆفیگەریدا کە هێما دنیاییەکان مانای ڕۆحیی قووڵ هەڵدەگرن. بەڵام ئەدەبی فارسی تەنها لە شیعردا کورت نابێتەوە؛ پەخشانیش، هەرچەندە لە سێبەری شیعردا بووبێت، بەڵام مێژوویەکی دەوڵەمەند و پڕ لە گەشەسەندنی هەیە.

.7پەخشانی فارسی و قۆناغەکانی گەشەکردنی

هەرچەندە شیعر هەمیشە لە لووتکەی ئەدەبی فارسیدا بووە، بەڵام پەخشانیش بە بێدەنگی بەڵام بە شێوەیەکی بەردەوام ڕۆڵێکی گرنگی لە داڕشتنی ئەم کەلەپوورەدا گێڕاوە. مێژووی پەخشانی فارسی مێژووی گەشەسەندنی هزر و گێڕانەوەیە لە دەرەوەی قاڵبە شیعرییەکان.

لە سەرەتاکاندا، پەخشانی فارسی بە شێوەیەکی سەرەکی لە نووسینە مێژوویی، زانستی و کارگێڕییەکاندا بەکاردەهێنرا، لە کاتێکدا شیعر وەک شێوازی پەسەندکراوی دەربڕینی ئەدەبی مابووەوە. یەکێک لە کۆنترین بەرهەمە پەخشانییە گرنگەکان کتێبی "تاریخی بەلعەمی"یە کە لە سەدەی دەیەمی زایینیدا نووسراوە و وەرگێڕان و فراوانکردنی مێژووی تەبەرییە. ئەم بەرهەمە ڕەنگدانەوەی پەخشانی فارسیی سەرەتاییە بە شێوازە سادە و ڕاستەوخۆکەی.

پەخشانی هونەری یان ئەدەبی لە ئەدەبی فارسیدا لە سەدەی یازدە و دوازدەی زایینیدا دەستی بە گەشەکردن کرد. لە دیارترین بەرهەمە پەخشانییەکانی ئەم قۆناغە "قابووسنامە"ی کەیکاووس کوڕی ئیسکەندەرە، کە کتێبێکی ئامۆژگاری و حیکمەتە، و "سیاسەتنامە"ی نیز امولمولک. هەروەها پەخشانی سۆفیگەریش بە بەرهەمەکانی وەک "کشف المحجوب"ی هوجویری و "تذکرة الا ، ولیاء"ی عەتار دەرکەوت.

لە سەردەمی نوێدا، پەخشانی فارسی شۆڕشێکی ڕاستەقینەی بەخۆیەوە بینی. لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا، یەکەمین ڕۆمانە فارسییە نوێیەکان دەرکەوتن، وەک "سیاحەتنامەی ئیبراهیم بەگ" لە نووسینی زەینولعابدینی مەراغەیی. بەڵام ڕۆمانی فارسیی نوێ دەنگی ڕاستەقینەی خۆی لەگەڵ سادق هیدایەتدا دۆزییەوە، بەتایبەتی لە ڕۆمانە بەناوبانگەکەیدا "کوندەپەپووی کوێر" (بوف کور) کە لە ساڵی ١٩٣٧دا نووسرا. ئەم بەرهەمە بە شێوازە سوریالییەکەی و بابەتە بوونگەراییەکانی، وەرچەرخانێکی گرنگە لە پەخشانی فارسیی نوێدا. گەشەسەندنی پەخشان، بەتایبەتی لە بواری مێژوونووسیدا، ڕێگەی خۆش کرد بۆ گێڕانەوەی ئەو داستان و ئەفسانە مەزنانەی کە بناغەی ناسنامەی کولتووریی ئێرانیان داڕشتووە.

.8داستان و ئەفسانەکان لە ناخی ئەدەبی فارسیدا

داستانەکان پێگەیەکی زۆر تایبەتیان لە ئەدەبی فارسیدا هەیە و وەک پردێک ڕابردووی ئەفسانەیی بە ئێستای کولتوورییەوە دەبەستنەوە. ئەم بەرهەمانە تەنیا چیرۆکی پاڵەوانێتی نین، بەڵکو گەنجینەی یادەوەریی بەکۆمەڵی گەلێکن کە ناسنامە و بەهاکانیان دەپارێزن.

"شانامە"ی فیردەوسی بێ گومان گەورەترین داستانە لە ئەدەبی فارسیدا و یەکێکە لە درێژترین قەسیدە داستانییەکانی کە لەلایەن یەک شاعیرەوە لە مێژوودا نووسرابێت. شانامە تەنیا بەرهەمێکی ئەدەبی نییە، بەڵکو گەنجینەیەکی کولتوورییە کە ئەفسانە، مێژوو و بەها ئەخلاقییەکانی گەلی ئێرانی دەپارێزێت. شانامە بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەش دەبێت: بەشی ئەفسانەیی، بەشی پاڵەوانێتی کە لەسەر پاڵەوان ڕۆستەم چڕبووەتەوە، و بەشی مێژوویی. هێڵی سەرەکیی تەواوی شانامە ململانێی نێوان چاکە و خراپەیە.

جگە لە شانامە، داستانە گرنگەکانی دیکەش لە ئەدەبی فارسیدا هەن، وەک "کوشنامە" و "بەرزونامە" کە درێژەپێدەری چیرۆکەکانی شانامەن. هەروەها داستانە ڕۆمانسییەکانی نیزامیش هەن کە عەشق و پاڵەوانێتی تێکەڵ دەکەن، وەک "خوسرەو و شیرین" و "لەیلا و مەجنوون".

ئەم داستانانە خۆشەویستیی پاک، حیکمەتی فەلسەفی و سەرکێشیی ورووژێنەر تێکەڵ دەکەن و ئیلهامیان بەخشیوە بە نەوەکانی هونەرمەندان. لەکەنار پاڵەوانێتییە زەمینییەکانەوە، ئەدەبی فارسی ڕەهەندێکی دیکەی قووڵی لەخۆگرتووە کە گەشتی ڕۆحە بەرەو حەقیقەت، ئەویش لە ڕێگەی ئەدەبی سۆفیگەرییەوە.

.9تەسەوف و ڕۆحانییەت لە ئەدەبی فارسیدا

تەسەوف یەکێک لە گرنگترین سەرچاوە فیکری و ڕۆحییەکانی ئەدەبی فارسی پێکدەهێنێت، و هەندێک لە قووڵترین و جوانترین دەقە ئەدەبییەکانی مێژووی بەرهەمهێناوە. ئەدەبی سۆفیگەریی فارسی دەربڕی ئەزموونی ڕۆحیی سالیکە لە ڕێگاکەیدا بەرەو حەقیقەتی خودایی، بە بەکارهێنانی زمانێکی هێمایی دەوڵەمەند کە خۆشەویستیی زەمینی و خۆشەویستیی خودایی تێکەڵ دەکات.

لە گرنگترین بەرهەمە سۆفیگەرییەکان لە ئەدەبی فارسیدا "مەسنەویی مەعنەوی"ی جەلالەدینی ڕوومییە، کە هەندێک کەس بە قورئانی زمانی فارسی وەسفیان کردووە. ڕوومی چیرۆک و حیکایەت بەکاردەهێنێت بۆ شیکردنەوەی چەمکە سۆفیگەرییە ئاڵۆزەکان. "مەنتقولتەیر"ی عەتاریش بەرهەمێکی سۆفیگەریی دیکەی زۆر گرنگە، کە گەشتی باڵندەکان بۆ دۆزینەوەی پاشاکەیان "سیمورغ" دەگێڕێتەوە، کە خوازەیەکە بۆ گەشتی ڕۆحی.

شیعری سۆفیگەری لە ئەدەبی فارسیدا هێمای تایبەت وەک شەراب، ساقی و مەیخانە بەکاردەهێنێت بۆ ئاماژەدان بە سەرخۆشیی ڕۆحی و زانینی خودایی. خۆشەویست یان مەعشووق هێمایە بۆ زاتی خودایی، و عەشق ڕێگای مەعریفەیە. حافزی شیرازی مامۆستای ئەم شێوازەیە، کە غەزەلەکانی چینەها مانای جیاواز هەڵدەگرن. ئەم نەریتە ڕۆحییە قووڵە، لەگەڵ هاتنی سەدەی بیستەمدا، ڕووبەڕووی شەپۆلێکی گەورەی گۆڕانکاری بووەوە کە بناغەکانی ئەدەبی فارسیی هەژاند و ڕەهەندی نوێی پێبەخشی.

.10ئەدەبی فارسی لە سەردەمی نوێ و هاوچەرخدا

سەدەی بیستەم قۆناغی وەرچەرخانێکی گەورە بوو بۆ ئەدەبی فارسی. بەریەککەوتن لەگەڵ مۆدێرنەی ڕۆژئاوایی و گۆڕانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییە ناوخۆییەکان، بووە هۆی دروستبوونی گرژییەکی داهێنەرانە لە نێوان پاراستنی کەلەپوور و وەرگرتنی شێوازی نوێدا.

گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی فارسیی نوێ بریتی بوون لە:

1. **نوێکردنەوەی شیعر :** دەرکەوتنی شیعری ئازاد (شعر نو) لەسەر دەستی شاعیرانێک وەک نیما یوشیج، کە بە باوکی شیعری نوێی فارسی دادەنرێت. ئەم شیعرە لە کۆت و بەندی کێش و قافیەی نەریتی ڕزگاری بوو.
2. **دەرکەوتنی ڕۆمان و کورتەچیرۆک :** ئەم دوو ڕەگەزە ئەدەبییە بە شێوەیەکی بەرچاو گەشەیان کرد، لەگەڵ نووسەرانێک وەک سادق هیدایەت، جەلال ئال ئەحمەد، مەحموود دەوڵەتئابادی، و لە دەیەکانی دواییدا شەهرنووش پارسیپوور و ئەوانی تر.
3. **ئەدەبی ژنانە (فێمینیستی):** دەنگی ژنانەی بەهێز لە ئەدەبی فارسیدا دەرکەوتن، وەک فرووغ فەرڕوخزاد لە شیعردا و سیمین دانشوەر لە ڕۆماندا، کە دەربڕی ئەزموون و خەمەکانی ژنی ئێرانی بوون.
4. **ریالیزمی کۆمەڵایەتی :** زۆرێک لە ئەدیبان ڕوویان کردە وێناکردنی واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕەخنەگرتن لە کێشە کۆمەڵایەتییەکان.
5. **تاقیکاری :** تاقیکردنەوەی شێواز و تەکنیکی نوێ کە لە ئەدەبی جیهانییەوە وەرگیرابوون، لەگەڵ هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی دەنگێکی ناوخۆیی ڕەسەن.
6. **ئەدەبی تاراوگە :** دوای شۆڕشی ئیسلامی، ئەدەبێکی بەهێز دەرکەوت کە لەلایەن ئێرانییەکانی تاراوگەوە دەنووسرا و ڕەنگدانەوەی ئەزموونی نامۆبوون و حەسرەت بوو.

ئەم گۆڕانکاری و نوێگەریانە تەنیا لە چوارچێوەی ئێراندا نەمایەوە، بەڵکو دەنگدانەوەی لەسەر ئاستی جیهان هەبوو و کاریگەریی ئەدەبی فارسیی لەسەر ئەدەبیاتی جیهان زیاتر کرد.

.11کاریگەریی ئەدەبی فارسی لەسەر ئەدەبیاتی جیهان

ئەدەبی فارسی هەرگیز نەریتێکی گۆشەگیر نەبووە، بەڵکو هەمیشە هەناردەکارێکی کولتووریی گەورە بووە کە کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر گەلانی دیکە بەجێهێشتووە. ئەم کاریگەرییە لە سنوورە جوگرافییەکان تێپەڕیوە و بۆتە بەشێک لە کەلەپووری هاوبەشی مرۆڤایەتی.

لە جیهانی ئیسلامیدا، کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر ئەدەبی کوردی، عەرەبی، تورکی، ئوردو و پەشتۆ و زمانەکانی دیکە هەبوو. "کەلیلە و دیمنە"، بۆ نموونە، لە سانسکریتییەوە بۆ فارسی و پاشان بۆ عەرەبی گواسترایەوە و لەوێشەوە بۆ چەندین زمانی دیکە.

لە نیمچەکیشوەری هیندستاندا، ئەدەبی فارسی بۆ چەندین سەدە زمانی کۆشک و کولتووری باڵا بوو لەژێر دەسەڵاتی موغوڵەکاندا. ئەمەش بووە هۆی سەرهەڵدانی نەریتێکی ئەدەبیی فارسی-هیندیی بەهێز و کاریگەرییەکی قووڵ لەسەر داڕشتنی ئەدەبی ئوردو.

لە ڕۆژئاوادا، گرنگیدان بە ئەدەبی فارسی لە سەدەی هەژدەمەوە دەستی پێکرد و لە سەدەی نۆزدەمدا زیادی کرد لەگەڵ وەرگێڕانی بەرهەمە گەورەکانی وەک چوارینەکانی خەییام کە لەلایەن ئێدوارد فیتزجیرالدەوە وەرگێڕدرایە سەر زمانی ئینگلیزی. بەرهەمەکانی حافز، ڕوومی و سەعدی وەرگێڕدرانە سەر زۆربەی زمانە ئەوروپییەکان و کاریگەریان لەسەر شاعیرانی گەورەی ڕۆژئاوایی وەک گۆتە هەبوو، کە لەژێر کاریگەریی حافزدا دیوانی "دیوانی ڕۆژهەڵاتی بۆ نووسەری ڕۆژئاوایی" نووسی. ئەم کاریگەرییە بەرفراوانە بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێگەی پرۆسەیەکی گرنگی کولتوورییەوە بەدی هات، ئەویش وەرگێڕان بوو کە دەروازەی ئەم ئەدەبەی بە ڕووی جیهاندا کردەوە.

12.وەرگێڕان و ڕۆڵی لە بڵاوکردنەوەی ئەدەبی فارسیدا

وەرگێڕان ڕۆڵێکی سەرەکیی لە گواستنەوەی ئەدەبی فارسی بۆ جیهان و هەروەها لە دەوڵەمەندکردنی خودی ئەدەبی فارسیدا بە کاریگەرییە دەرەکییەکان گێڕاوە. وەرگێڕان ئەو پردەیە کە کەلتوورەکانی پێکەوە گرێداوە و ڕێگەی بە دیالۆگێکی شارستانی داوە.

هەر لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە، جووڵەیەکی وەرگێڕانی چالاک لە فارسییەوە و بۆ فارسی هەبوو. لە هەمان کاتدا، بەرهەمە گەورەکانی فارسی وەرگێڕدرانە سەر زمانە جیاوازەکان، کە ڕێگەی خۆش کرد بۆ بڵاوبوونەوەی کولتووری فارسی بە شێوەیەکی بەرفراوان.

لە سەردەمی نوێدا، خێرایی وەرگێڕانی ئەدەبی فارسی بۆ زمانە جیهانییەکان زیادی کرد. وەرگێڕی پسپۆڕ وەک ئەی. جەی. ئاربێری (A.J. Arberry) و ڕوبن لیڤی (Reuben Levy) دەرکەوتن کە شاکارەکانی ئەدەبی فارسیی کلاسیکیان بە وردی و لێهاتووییەوە گواستەوە بۆ ئینگلیزی. هەروەها وەرگێڕانی شیعریی ئازاد دەرکەوتن کە هەوڵیان دەدا ڕۆحی دەقە ڕەسەنەکە بگوازنەوە، وەک وەرگێڕانەکانی کۆڵمان بارکس (Coleman Barks) بۆ بەرهەمەکانی ڕوومی.

وەرگێڕان لە زمانەکانی دیکەوە بۆ فارسی گرنگ بوو لە پەرەپێدانی ئەدەبی فارسیی نوێدا. وەرگێڕانی ڕۆمان و شانۆنامە ڕۆژئاواییەکان یارمەتیی ئەدیبانی ئێرانی دا بۆ ناسینی شێوازە ئەدەبییە نوێیەکان و لەخۆگرتنیان. بێگومان، هەم ئەم بڵاوبوونەوە جیهانییە و هەم خودی داهێنانە ئەدەبییەکە، پشتیان بە توخمێکی بنەڕەتی بەستووە، ئەویش زمانی فارسی بوو کە وەک هەڵگری ئەم کەلەپوورە مەزنە ڕۆڵی گێڕاوە.

13.زمانی فارسی و ڕۆڵی لە پاراستنی ناسنامەی ئەدەبیدا

زمانی فارسی بڕبڕەی پشتی ئەدەبی فارسی و هەڵگری ناسنامە کولتوورییەکەیەتی. ئەم زمانە تەنیا ئامرازێکی گەیاندن نییە، بەڵکو جیهانبینی و یادەوەری و هەستی گەلێکی لەخۆگرتووە.

زمانی فارسی سەر بە خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکانە و بە چەندین قۆناغی گەشەسەندندا تێپەڕیوە. زمانی فارسیی نوێ هەمان ئەو زمانەیە کە زۆربەی ئەو بەرهەمە گەورە ئەدەبییە فارسییانەی پێ نووسراوە کە دەیناسین. سەرەڕای فەتحی ئیسلامی و وەرگرتنی خەتی عەرەبی و وەرگرتنی وشەی زۆر لە عەرەبییەوە، زمانی فارسی پارێزگاریی لە پێکهاتەی ڕێزمانی و وشەسازیی تایبەتی خۆی کرد. ئەم تێکەڵاوییە، زمانێکی ئەدەبیی دەوڵەمەند و نەرمی بەرهەمهێنا.

زمانی فارسی تەنیا لە ئێراندا بەکارناهێنرێت. لە ئەفغانستان بە "دەری (Dari) "ناسراوە و لە تاجیکستان بە "تاجیکی " (Tajiki)ناسراوە و بە پیتی سیریلیک دەنووسرێت. سەرەڕای جیاوازییە بچووکەکان، ئەدەبی فارسیی کلاسیک لە هەموو

ئەم ناوچانەدا دەخوێنرێتەوە و ڕێزی لێ دەگیرێت، کە وای لێدەکات ببێتە بەستەرێکی کولتووریی بەهێز. ئەم زمانە دەوڵەمەندە بووەتە هەڵگری کۆمەڵێک بابەتی بنەڕەتی و هەمەلایەنە کە خەمە گشتییەکانی مرۆڤایەتی و تایبەتمەندییە کولتوورییەکانی ئێرانی تێدا ڕەنگی داوەتەوە.

.14بابەتە سەرەکییەکان لە ئەدەبی فارسیدا

ئەدەبی فارسی بە قووڵی و هەمەچەشنیی بابەتەکانی ناسراوە، کە ڕەنگدانەوەی ئەزموونی مرۆیی لە گشت ڕەهەندەکانیدا. ئەم بابەتانە لە نێوان خۆشەویستیی زەمینی و عیرفانی، پاڵەوانێتیی داستانئامێز و تێڕامانی فەلسەفیدا دەخولێنەوە.

لە دیارترین ئەم بابەتانە: عەشق و جوانی، پاڵەوانێتی و ئازایەتی، دادپەروەری و حوکمڕانیی باش، حیکمەت و مەعریفە. گەڕان بەدوای حەقیقەت و زانیندا پاڵنەری زۆرێک لە کەسایەتییەکانی ناو ئەدەبی فارسییە. بابەتەکانی وەک زوهد و لەخواترسی، کات و فەنابوون، و بیرکردنەوە لە کورتیی ژیان و حەتمیبوونی مردن، بەتایبەتی لای عومەری خەییام، بابەتێکی فەلسەفی قووڵە. قەدەر و چارەنووس، و پرسیارکردن لەبارەی ئازادیی مرۆڤ، بابەتێکی مشتومڕاوی فەلسەفە و ئایینییە. لە ئەدەبی نوێدا، بابەتی نوێ وەک داگیرکاری، مۆدێرنە، ململانێی نێوان نەریت و نوێگەری، مافی ژنان و کێشە کۆمەڵایەتییە هاوچەرخەکان زیاد بوون. لەنێو ئەم بابەتە هەمەچەشنانەدا، پەیوەندییەکی مێژوویی و کولتووریی ئاڵۆز لەگەڵ ئەدەبیاتی عەرەبیدا سەرنجڕاکێشە، کە بووەتە هۆی کاریگەریی هاوبەش و دەوڵەمەندکردنی یەکتر.

.15کاریگەرییە هاوبەشەکان لە نێوان ئەدەبی فارسی و عەرەبیدا

پەیوەندیی نێوان ئەدەبی فارسی و عەرەبی پەیوەندییەکی کۆن و ئاڵۆزە کە بە کاریگەریی دوولایەنە و دەوڵەمەندکردنی هاوبەش ناسراوە. ئەم کارلێکە لە ماوەی زیاتر لە هەزار ساڵدا بەردەوام بووە و نموونەیەکی دیاری دیالۆگی شارستانییە.

دوای فەتحی ئیسلامی بۆ ئێران، زمانی عەرەبی وەک زمانی ئایین و زانست و کارگێڕی هاتە ناوەوە. زۆرێک لە زانایان و ئەدیبانی فارس زمانی عەرەبییان بە باشی دەزانی و بەرهەمی گرنگیان پێ نووسی. لەلایەکی دیکەوە، ئەدەبی فارسی کەوتە ژێر کاریگەریی زمانی عەرەبی و کولتووری ئیسلامی. لە بەرامبەردا، ئەدەبی فارسیش کاریگەریی لەسەر ئەدەبی عەرەبی هەبوو لە چەندین بواردا: بابەتی و وێنەی شیعری، بەتایبەتی لە شیعری غەزەل و شەرابدا. هەروەها ئەدەبی فارسی ئەدەبی عەرەبیی بە وەرگێڕان و گواستنەوەی چیرۆکەکانی وەک هەندێک لە چیرۆکەکانی "هەزار و یەک شەوە" دەوڵەمەند کرد.

ئەم کارلێکە درێژخایەنە ڕەنگدانەوەی پەیوەندییە مێژوویی و کولتوورییە قووڵەکانی نێوان هەردوو گەلە. ئەم کارلێکە ئەدەبییە تەنیا لە چوارچێوەی دەقدا قەتیس نەما، بەڵکو ئەدەبی فارسی پەیوەندییەکی پتەوی لەگەڵ هونەرە بینراوەکانیشدا دروست کرد، کە جوانیی وشەیان بە جوانیی وێنە تێکەڵ کرد.

.16هونەرە بینراوەکان و ئەدەبی فارسی

ئەدەبی فارسی پەیوەندییەکی نزیک و ئۆرگانیکی لەگەڵ هونەرە بینراوەکاندا هەبووە، بەتایبەتی هونەری مینیاتۆری فارسی و خۆشنووسیی فارسی. ئەم تێکەڵاوییە وایکردووە کە دەستنووسە فارسییەکان تەنیا دەقی خوێندنەوە نەبن، بەڵکو ببنە شاکاری هونەریی تەواو.

دەستنووسە گرانبەها فارسییەکان بە تابلۆی بچووکی نایاب دەرازێنرانەوە کە دیمەنەکانی ناو دەقە ئەدەبییەکانیان وێنا دەکرد. بەناوبانگترین بەرهەمە وێنەکێشراوەکان نوسخەکانی شانامەن. هەروەها بەرهەمەکانی نیزامی، بەتایبەتی "پەنج گەنج"ەکەی، لە دەستنووسی جواندا وێنا کراون. خۆشنووسیی فارسی، بەتایبەتی خەتی نەستەعلیق، گەیشتە لوتکەی جوانی و ناسکی، و نووسینی شیعر بە خەتێکی جوان هونەرێک بوو لەخۆییدا.

ئەم تێکەڵاوییەی نێوان ئەدەب و هونەری بینراو کەلەپوورێکی کولتووریی بێهاوتای بەرهەمهێنا. لە سەردەمی نوێدا، کارلێکی نێوان ئەدەبی فارسی و هونەرە بینراوەکان بەردەوام بوو، کە تێیدا بەرهەمە ئەدەبییەکان ئیلهامیان بە هونەرمەندانی هاوچەرخ و سینەماکاران بەخشی. جگە لە ڕەهەندی بینراو، ئەدەبی فارسی پەیوەندییەکی ڕۆحیی لەگەڵ هونەری مۆسیقادا هەیە، کە تێیدا شیعر و ئاواز یەک دەگرن و ئەزموونێکی بیستنیی ناوازە دەخوڵقێنن.

.17ئەدەبی فارسی و مۆسیقا

پەیوەندیی نێوان ئەدەبی فارسی و مۆسیقای فارسی پەیوەندییەکی ئەندامیی لێکنەبڕاوە. شیعری فارسی بۆ ئەوە نووسراوە کە بگوترێتەوە و بە ئاواز بخوێنرێتەوە، نەک تەنیا بخوێنرێتەوە. ئەم تێکەڵبوونە ئەوەندە قووڵە کە جیا کردنەوەیان لە یەکتر ئەستەمە.

غەزەل و چوارینەکان بە یاوەریی مۆسیقا لە مەجلیسەکان و خانەقا سۆفییەکاندا پێشکەش دەکران. مۆسیقای کلاسیکی فارسی (دەستگا) دەقی شیعریی شاعیرە گەورەکانی وەک حافز، سەعدی و ڕوومی بەکاردەهێنێت. کێشی شیعری لە ئەدەبی فارسیدا لەگەڵ ئاوازە مۆسیقییەکاندا هاوئاهەنگە. ئەم هاوئاهەنگییەی نێوان شیعر و مۆسیقا ڕەهەندێکی ڕۆحی و جوانیی قووڵ بە پێشکەشکردنە هونەرییەکە دەبەخشێت.

لە سەردەمی نوێدا، پەیوەندییەکە بەردەوام بوو، کە تێیدا مۆسیقارە هاوچەرخەکان ئاوازیان بۆ قەسیدە نوێیەکان دانا و وشەی شیعری لە گۆرانیی پۆپ و ڕۆکی ئێرانیدا بەکارهێنران. ئەم تێکەڵاوییە قووڵەی ئەدەب لەگەڵ هونەرەکانی دیکەدا وایکردووە کە ببێتە بابەتی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمیی بەرفراوان لە زانکۆکانی جیهاندا.

.18خوێندنی ئەدەبی فارسی لە زانکۆ جیهانییەکاندا

ئەدەبی فارسی بەهۆی قووڵایی مێژوویی و دەوڵەمەندیی کولتوورییەوە، بووەتە بوارێکی گرنگی خوێندن و لێکۆڵینەوە لە زانکۆکانی سەرانسەری جیهاندا. ئەم گرنگییە ئەکادیمییە شاهیدی زیندوویی و بەهای جیهانیی ئەم کەلەپوورەیە.

ئەدەبی فارسی ئەمڕۆ لە زۆرێک لە زانکۆ گەورەکانی جیهاندا دەخوێندرێت، کە تێیدا بەشی تایبەتمەند بە خوێندنی فارسی یان ئێرانی هەیە. لە ڕۆژئاوادا، زانکۆکانی وەک ئۆکسفۆرد، کامبریج، سۆربۆن، و زۆربەی زانکۆ گەورەکانی ئەمریکا بەرنامەیان بۆ خوێندنی زمان و ئەدەبی فارسی هەیە. لێکۆڵینەوە ئەکادیمییەکانی ئەدەبی فارسی لایەنە جیاوازەکان دەگرنەوە: شیکاریی ئەدەبیی دەقە کلاسیکییەکان، چوارچێوەی مێژوویی و کولتووری، بەراوردکاری لەگەڵ ئەدەبیاتەکانی دیکە، و وەرگێڕان. ساڵانە سەدان توێژینەوە و کتێبی ئەکادیمی لەسەر لایەنە جیاوازەکانی ئەدەبی فارسی بڵاودەکرێنەوە.

ئەم بڵاوبوونەوە ئەکادیمییە جیهانییە دڵنیایی دەدات لە بەردەوامیی خوێندنەوە و ڕێزگرتن لە ئەدەبی فارسی بۆ نەوەکانی داهاتوو. ئەم گرنگییە ئەکادیمییە جیهانییە، گرنگیی کۆکردنەوە و پوختەکردنی ئەم گەشتە دوورودرێژە لە دەرئەنجامێکی گشتگیردا دەردەخات.

.19کۆتایی

ئەدەبی فارسی گەنجینەیەکی کولتووری و مرۆیی بە نرخە. تەنیا کەلەپوورێکی ئەدەبیی یەک گەل نییە، بەڵکو بەشدارییەکی شارستانییە لە کولتووری مرۆڤایەتیی جیهاندا. لە داستانە ئەفسانەییەکانی شانامەوە تا غەزەلە ناسکەکانی حافز، و لە حیکمەتە قووڵەکەی سەعدییەوە تا ڕۆحانییەتی بەرزی ڕوومی، ئەدەبی فارسی ئەزموونی مرۆیی هەمەجۆر پێشکەش دەکات کە دەچێتە دڵی مرۆڤەکانەوە بە درێژایی کولتوور و سەردەمەکان.

خوێندنەوەی ئەدەبی فارسی تەنیا بۆ تێگەیشتن لە دەقە جوانەکان نییە، بەڵکو دەروازەیەکە بۆ تێگەیشتن لە شارستانییەتێکی تەواو بە مێژوو، فەلسەفە و ڕۆحانییەتەکەیەوە. ئەدەبی فارسی، بە هەمەجۆری، قووڵی و جوانییەکەی، وەک سەرچاوەیەکی ئیلهام و زانین بۆ هەر کەسێک دەمێنێتەوە کە هەوڵ دەدات لە ئەزموونی مرۆڤایەتی لە ڕەهەندە جیاوازەکانیدا تێبگات. بەردەوامیی خوێندنەوە، لێکۆڵینەوە و وەرگێڕانی ئەم ئەدەبە لە سەردەمی ئێمەدا، زیندوویی و گرنگیی بەردەوامی لە جیهانێکی گۆڕاودا دووپات دەکاتەوە.

ئەدەبی فارسی شایەنی ئەوەیە لەلایەن هەمووانەوە بخوێندرێتەوە و ڕێزی لێ بگیرێت، چونکە پردێکە کە ڕابردوو بە ئێستا، ڕۆژهەڵات بە ڕۆژئاوا، و ماددی بە ڕۆحی دەبەستێتەوە. لە جیهانی ئەمڕۆدا کە پێویستی بە دیالۆگی کولتووری و لێکتێگەیشتنی دوولایەنە زیاد دەکات، ئەدەبی فارسی نموونەیەکی دەوڵەمەندیی کولتووری و ئاڵوگۆڕی شارستانی پێشکەش دەکات.

سەرچاوە: ماڵپەڕەکان

زیرەکیی دەستکرد AI چییە؟

کورتکراوەی AI واتە هۆشمەندیی یان زیرەکیی دەستکرد بە زمانی ئینگلیزی Artificial Intelligence

پێناسەی زیرەکیی یان هۆشمەندیی دەستکرد

هۆشمەندیی دەستکرد بوارێکە لە زانستی کۆمپیوتەردا کە ئامانجی دروستکردنی ئامێر و پرۆگرامەکانە بە شێوەیەک بتوانن لاسایی ئەو توانا مەعریفی و هۆشمەندییانە بکەنەوە کە مرۆڤی پێ جیا دەکرێتەوە. گرنگترین ئەم تواناییانەش بریتین لە:

- **فێربوون :** وەرگرتنی زانیاری و یاساکان لە داتاوە.
- **شیکارکردنی کێشەکان :** دۆزینەوەی چارەسەر بۆ ئاڵنگارییە ئاڵۆزەکان.
- **بڕیاردان :** هەڵبژاردنی باشترین ڕێگا بۆ کارکردن.
- **تێگەیشتن :** تێگەیشتن لە ژینگەی دەوروبەر (بۆ نموونە ، پرۆسێسکردنی زمان و وێنە).

پوختە

بە پوختی ، هۆشمەندیی دەستکرد جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئامێرەکان وا لێبکات "بیربکەنەوە" و بڕیار بدەن بە شێوەیەک کە لە مێشکی مرۆڤ بچێت یان پێشی بکەوێتەوە.

لە نێوان ڕەسەنایەتی و هاوبەشی:

ئایا زیرەکیی دەستکرد هەڕەشەیە بۆ "هالەی" ئەدەب و هونەر؟

پێشەکی: داهێنەری دڵەڕاوکێ لە سەردەمی زیرەکیی دەستکرددا

لەنێو گەرمەی ئەو شۆڕشە تەکنەلۆژییەی کە زیرەکیی دەستکردی بەرهەمهێنەر (Generative AI) دروستی کردووە، داهێنەران، لە نووسەر و هونەرمەندان، لە دۆخێکی دڵەڕاوکێی ڕەوادا دەژین. دوای ساڵانێکی دوورودرێژ لە خۆتەرخانکردن لە میحرابی داهێناندا، ئێستا بە کرتەیەکی دوگمەیەک دەکرێت کاری هاوشێوە بەرهەم بهێنرێت، و زیرەکیی دەستکرد ژەمێکی "داهێنەرانە"ی خێرا-ئامادەکراو پێشکەش بکات. ئەم وتارە لە پەیوەندییە ئاڵۆزەکەی نێوان **زیرەکیی دەستکرد و داهێنانی مرۆیی** دەکۆڵێتەوە، و نیگەرانییە ڕووکەشییەکانی جێگرتنەوە تێدەپەڕێنێت بۆ گفتوگۆیەکی فەلسەفیی قووڵتر دەربارەی چییەتیی هونەر و ئەدەب لە سەردەمی دیجیتاڵیی ئێمەدا.

یەکەمین شێوەکانی دڵنیایی لەلایەن شارەزایانی وەک جەیسن هامڵتن، نووسەر و شارەزا لە ئامرازە دیجیتاڵییەکان، دێت، کە جەخت لەوە دەکاتەوە هێشتا زۆرمان ماوە بگەینە ئەو قۆناغەی کە زیرەکیی دەستکرد بتوانێت بەرهەمێکی ئەدەبیی خاوەن بەهای داهێنەرانەی ڕاستەقینە بەرهەم بهێنێت، و ئەمەش ئەگەرێکی لاوازە کە لانی کەم لە ماوەی دەیەی داهاتوودا ڕوو بدات.

بەڵام ئەم دڵنیاییە، سەرەڕای پێویستییەکەی، دیدگایەکی سنووورداری هەیە. هەرچەندە ئارامییەکی کاتی دەبەخشێت، بەڵام سروشتی چاوەڕواننەکراوی پەرەسەندنی تەکنەلۆژی فەرامۆش دەکات. ئەی چی ڕوو دەدات دوای ئەم دەیە؟ چارەنووسی داهێنانی مرۆیی ئەو کاتە چی دەبێت؟ ئایا لەبەردەم زۆرداریی داهێنانی ئامێریدا کاڵ دەبێتەوە، یان ڕێگایەک بۆ پێکەوەژیان لەگەڵیدا دەدۆزێتەوە؟ ئەم پرسیارە قووڵانە ناچارمان دەکەن شیکارییە کورتخایەنەکان تێپەڕێنین و بەدوای چوارچێوەیەکی فیکریی فراوانتردا بگەڕێین بۆ تێگەیشتن لەم ساتە مێژووییە، ئەمەش بەرەو بەرهەمەکانی فەیلەسووف ڤاڵتەر بنیامین ڕێنماییمان دەکات.

چوارچێوەی فەلسەفی: خوێندنەوەی دووبارەی چەمکی "هالە" لای ڤاڵتەر بنیامین

بۆ تێگەیشتن لە کاریگەرییە ڕیشەییەکانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر هونەر، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ دیدگایەکی فەلسەفیی مێژوویی. بیرمەندی ئەڵمانی ڤاڵتەر بنیامین، لە لێکۆڵینەوە دامەزرێنەرەکەیدا بە ناوی "کاری هونەری لە سەردەمی کۆپیکردنی میکانیکیدا"، باشترین چوارچێوەی تیۆری بۆ شیکردنەوەی ئەم دیاردەیە پێشکەش دەکات. بنیامین تاوتوێی ئەوەی کرد کە چۆن تەکنیکەکانی سەردەمی خۆی، وەک فۆتۆگرافی و سینەما، چەمکەکانی ڕەسەنایەتی و تاکایەتییان لە هونەردا داڕشتەوە.

شیکارییەکەی بنیامین پشت بە چەمکی "هالە (Aura) " دەبەستێت، کە وەسفی ئەو ئامادەبوونە جوانیناسییە ناوازەکەی کاری هونەریی ڕەسەن دەکات. ئەم ئامادەبوونە قووڵاییی ڕەگی لە نەریتە مێژوویی و ئایینییەکانیدایە، و لەسەر بنەمای پەیوەندیی بە کات و شوێنێکی دیاریکراوەوە دامەزراوە. بۆ نموونە:

- تابلۆیەکی مایکل ئەنجیلۆ لەسەر سەقفی کەنیسەیەک لە ڤاتیکان: تاکایەتییەکەی تەنها لە بلیمەتیی هونەرمەندەکەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکو لە بوونی ماددیی لەو شوێنە پیرۆزە و لەو ساتە مێژووییەی کە تێیدا کێشراوە.
- نەخشە خەتاتییە عەرەبییەکان لە کۆشکی ئەلحەمرا: ڕەسەنایەتیی خۆیان لە پەیوەندییان بە

چوارچێوەی مێژوویی و تەلارسازییەکەیانەوە، و لە پیرۆزیی ئەو شوێنەی کە لەخۆیانی گرتووە، وەردەگرن.

ئەم "هالەیە" ئەوەیە کە پاڵمان پێوە دەنێت هەزاران میل ببڕین بۆ بینینی کاری هونەری لە شوێنە ڕەسەنەکەیدا، کاتێک هەوڵ دەدەین "ڕووداوە مێژووییەکان، و ڕێوڕەسمە ئایینی و تایبەتەکان کە هاوڕێی دروستبوونی کارەکە بوون، زیندوو بکەینەوە". بنیامین پێی وایە تەکنیکە نوێیەکانی کۆپیکردن، وەک فۆتۆگرافی، کار لەسەر "شلکردنەوەی" ئەم بەها نەریتییەی کەلەپووری کولتووری دەکەن، لە ڕێگەی جیاکردنەوەی کاری هونەری لە بواری نەریتی و چوارچێوەی مێژوویی و ڕێوڕەسمییەکەی، کە دەبێتە هۆی کاڵبوونەوەی هالەکەی.

سەرەڕای ئەوەی بنیامین تیۆرییەکەی لەسەر بنەمای تەکنیکەکانی سەدەی بیستەم بنیات نا، بەڵام دیدگاکەی بەهێزییەوە لەگەڵ ساتەوەختی ئێستادا دەگونجێت. زیرەکیی دەستکردی بەرهەمهێنەر نوێترین و پێشکەوتووترین شێوەی کۆپیکردنە، ئەمەش شیکارییەکانی بنیامین دەکاتە ئامرازێکی ژیانی بۆ تێگەیشتن لەو مشتومڕەی ئەمڕۆ دەربارەی داهاتووی داهێنان لە ئارادایە.

زیرەکیی دەستکرد وەک ئامرازێکی نوێی کۆپیکردن: دیموکراتیزەکردنی هونەر بەرامبەر بە کاڵبوونەوەی ڕەسەنایەتی

دەکرێت زیرەکیی دەستکردی بەرهەمهێنەر وەک درێژکراوەیەکی لۆژیکیی ئەو تەکنیکانەی کۆپیکردنی میکانیکی سەیر بکرێت کە بنیامین شیکاریی بۆ کردن، بەڵام درێژکراوەیەک کە توانای بێوێنەی هەیە. ئەم پەرەسەندنە ڕێگە خۆش دەکات بۆ جێبەجێکردنی چوارچێوەکەی بنیامین بۆ تێگەیشتن لە دەرئەنجامە دوولایەنەکانی ئەم تەکنیکە لەسەر دیمەنی داهێنەرانە.

مۆدێلە زمانییە گەورەکان ڕێگەیان بە هەر بەکارهێنەرێک داوە، بەبێ گوێدانە توانای داهێنەرانەی، ژمارەیەکی بێسنوور لە دەقی ئەدەبی لە ژانرە جیاوازەکاندا بەرهەم بهێنێت و لاسایی شێوازی نووسەرە گەورەکان بکاتەوە، هەموو ئەمانەش لە کاتێکی کەمدا و بەبێ هیچ ماندووبوونێکی بەرچاو. ئەم پەرەسەندنە فراوانبوونێکی ڕیشەیی چەمکی کۆپیکردنە کە بنیامین باسی کرد، چونکە چیتر بابەتەکە تەنها لە کۆپیکردنی کارێکی هەبوودا قەتیس نامێنێت، بەڵکو درێژ دەبێتەوە بۆ بەرهەمهێنانی کاری نوێ لەسەر بنەمای ئەو نەخشانەی کە لە کارە هەبووەکانەوە وەرگیراون.

لێرەدایە کە بەڵگە سەرەکییەکەی بنیامین دەربارەی گۆڕانی ئەرکی هونەر دەردەکەوێت. ئەو پێی وابوو هەرچەندە هونەر "هالە" و سروشتە ڕێوڕەسمییەکەی لەدەست بدات، ئەوەندە ئەرکێکی سیاسی وەردەگرێت و دیموکراتیتر دەبێت. هۆکاری ئەم گۆڕانکارییەش ئەوەیە کاتێک "هونەر لە ڕێوڕەسمە کلاسیکییەکانی جیا بووەوە، بووە نێوەندێکی سیاسی". وەک بنیامین ڕوونی دەکاتەوە:

ئەرکی هونەر بە تەواوی پێچەوانە بووەتەوە، چیتر پشتی بە ڕێوڕەسمەکان نەبەستووە، بەڵکو لەسەر پراکتیکێکی تر دامەزراوە - سیاسەت.

ئەم شیکارییە بە وردی ئەوەی ئەمڕۆ دەیبینین ڕەنگ دەداتەوە. زیرەکیی دەستکرد بووەتە هۆی "دیموکراتیزەکردنی" بەرهەمی ئەدەبی، وای لێکردووە لەبەردەستی هەموواندا بێت، بەڵام لە بەرامبەردا هەڕەشەی ئەوە دەکات کە لە ڕەسەنایەتی و تاکایەتیی ئەو ئەزموونە مرۆیییەی کە لە ناوەکیدا بوو، دایبماڵێت. ئەم گرژییەی نێوان بڵاوبوونەوەی دیموکراتی و لەدەستدانی هالە، وامان لێ دەکات ناچار بین ئەو پرسیارانەی دەربارەی پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و ئامێر لە بواری داهێناندا دەیانکەین، سەرلەنوێ دابڕێژینەوە.

گۆڕینی پرسیارەکە: لە جێگرتنەوەوە بۆ پێناسەکردنەوە

ئەو مشتومڕەی دەربارەی توانای زیرەکیی دەستکرد لەسەر داهێنان لە ئارادایە، زۆربەی کات دەکەوێتە داوی وروژاندنی پرسیاری هەڵەوە. کێشە بنەڕەتییەکە ئەوە نییە کە ئایا ئامێر دەتوانێت وەک مرۆڤ "داهێنەر" بێت، بەڵکو ئەوەیە کە چۆن ئەم تەکنەلۆژیا نوێیە پێناسەی ئێمە بۆ داهێنان، هونەر، و تەواوی پرۆسەی ئەدەبی سەرلەنوێ دادەڕێژێتەوە.

ئەم دۆخە ئەو مشتومڕە مێژووییانەمان بیر دەخاتەوە کە بنیامین ئاماژەی پێ کردن دەربارەی فۆتۆگرافی و سینەما لە سەدەی نۆزدەهەمدا. هەڵەکە لەو کاتەدا ئەوە بوو کە پرسیار دەکرا ئایا ئەم شێوە نوێیانە دەکرێت بە "هونەر" دابنرێن،

لەبری ئەوەی هەوڵ بدرێت تێبگەین کە چۆن ئەم تەکنیکانە سروشتی هونەر خۆی و پەیوەندیی بە کۆمەڵگاوە داپڕشتەوە. ئەم تەکنیکانە بوونە هۆی سەرهەڵدانی شێوازی هونەریی نوێ و پەیوەندیی نێوان هونەر و بینەریان سەرلەنوێ داڕشتەوە.

بە هەمان شێوە، ئێمەش ئەمڕۆ هەمان هەڵە دووبارە دەکەینەوە کاتێک ئەم پرسیارە دەکەین: "کامیان داهێنەرترە: ئەو ئەدەبەی مرۆڤ دەینووسێت یان ئەوەی ئامێر دەینووسێت؟" ئەم پرسیارە دەمانخاتە چوارچێوەیەکی کێبڕکێی بێهوودەوە، چونکە پێناسەیەکی جێگیر بۆ داهێنان دادەنێت و ڕۆڵی مێژوویی تەکنەلۆژی لە داڕشتنەوەی هونەر خۆیدا پشتگوێ دەخات. ئەو پرسیارەی شایستەترە بکرێت، و لە دیدگای بنیامینەوە وەرگیراوە، ئەمەیە:

چۆن ئەم تەکنەلۆژیا نوێیە — زیرەکیی دەستکرد — چەمکی ئێمە بۆ ئەدەب، چییەتییەکەی، و پرۆسەی داهێنەرانە بە گشتی، دادەڕێژێتەوە؟

کاتێک ڕوو لەم پرسیارە دەکەین، لە لۆژیکی جێگرتنەوە و کێبڕکێوە دەگوازینەوە بۆ لۆژیکی هاوبەشی و هاوکاری، ئەمەش دەرگا لەسەر مۆدێلێکی نوێی داهێنانی هاوبەش لە نێوان مرۆڤ و ئامێردا دەکاتەوە.

سەرهەڵدانی داهێنانی هاوژیانی: هاوبەشیی نێوان مرۆڤ و ئامێر

وەرگرتنی پرسیارە نوێیەکە دەربارەی چۆنیەتیی پێناسەکردنەوەی داهێنان، ڕێنماییمان دەکات بەرەو مۆدێلێک کە دووانەیی نەریتیی نێوان مرۆڤ و ئامێر تێدەپەڕێنێت. ئەم مۆدێلە بریتییە لە "داهێنانی هاوژیانی " (Symbiotic Creativity)، کە سەیری زیرەکیی دەستکرد ناکات وەک جێگرەوەیەک بۆ داهێنەری مرۆیی، بەڵکو وەک هاوبەش و درێژکراوەیەکی دینامیکیی تواناکانی.

لەم مۆدێلەدا، چیتر ئامانج تەنها لاساییکردنەوەی داهێنانی مرۆیی نییە لەلایەن ئامێرەوە، بەڵکو توانادارکردنیەتی بۆ تێگەیشتن لە جوانیناسیی مرۆیی و بنەماکانی داهێنانی هونەری لە ڕێگەی فێربوون لە کارلێکە مرۆییە کەڵەکەبووەکان. لە ئەنجامدا، پەیوەندییەکی کارلێکی و دووبارەبووەوە دروست دەبێت کە تێیدا بازنەیەکی بەردەوام لە بەهێزکردنی یەکتر لە نێوان زیرەکیی مرۆیی و دەستکرددا پێک دێت. مرۆڤ سوود لە ئامێر وەردەگرێت بۆ فراوانکردنی ئاسۆ داهێنەرانەکانی، لە کاتێکدا ئامێر تواناکانی لە ڕێگەی پێدانەوەی زانیاریی مرۆییەوە (human feedback) پەرە پێ دەدات، ئەمەش ئاسۆی بێوێنە بۆ هاوکاری دەکاتەوە.

ئەکادیمیست کاترین هەیلز لە تیۆرییەکەیدا دەربارەی "هاوژیانیی تەکنیکی (Techno Symbiosis) "پشتگیریی لەم چەمکە دەکات. هەیلز جەخت لەوە دەکاتەوە کە بەرهەمهێنانی مانا تەنها بۆ مرۆڤ قۆرخ نەکراوە، بەڵکو ئامێرەکانیش لە ڕێگەی چوارچێوە ژمێریارییەکانیانەوە بەشداریی تێدا دەکەن. پەیوەندییە دوولایەنەکەی نێوان مرۆڤ و زیرەکیی دەستکرد، کە لەلایەن "سوڕەکانی پێدانەوە و پێش-دانەوەی زانیاری"یەوە ڕێک دەخرێت، دەبێتە هۆی پەرەسەندنێکی داهێنەرانەی هاوبەش کە پێناسەی داهێنان لە دەرکەوتنە دیجیتاڵییەکانیدا سەرلەنوێ دەکاتەوە.

بەم مانایە، زیرەکیی دەستکرد لە تەنها ئامرازێکی بەرهەمهێنانەوە دەگۆڕێت بۆ هاوبەشێکی کاریگەر لە پرۆسەی داهێناندا، کە توانای فێربوونی لە نەخشە مرۆییەکان و خۆگونجاندنی لەگەڵیاندا هەیە، ئەمەش ڕێگە بە داهێنەران دەدات لە ئەگەرە ئەدەبییەکان بکۆڵنەوە کە پێشتر ئەستەم بوون.

دەرکەوتەکانی هاریکاریی نێوان مرۆڤ و زیرەکیی دەستکرد لە ئەدەبی دیجیتاڵیدا

چەمکی داهێنانی هاوژیانی تەنها بیرۆکەیەکی تیۆری نییە، بەڵکو دەرکەوتەی کرداریی بەرجەستەی هەیە کە پێشوەختە دەستیان کردووە بە داڕشتنی دیمەنی ئەدەبی دیجیتاڵی. زیرەکیی دەستکرد بووەتە ئامرازێکی هاوکاری کە داهێنانی مرۆیی لە ڕێگەی توانای ناوازەوە بەهێز دەکات.

توانا داهێنەرانە دەستکردەکان، وەک:

- **بەرهەمهێنانی ئەلگۆریزمی (Algorithmic Generation):** توانای دروستکردنی ناوەڕۆکی نوێ لەسەر بنەمای یاسا و نەخشەی دیاریکراو.
- **ناسینەوەی نەخشەکان (Pattern Recognition)**: توانای شیکردنەوەی بڕێکی زۆر لە داتا و دەرکێشانی شێواز و ئاڕاستە شاراوەکان.

تێکەڵ دەبن لەگەڵ توانا ڕەسەنە مرۆییەکانی وەک تێڕوانینی ناوەکی (ئینتویشن)، قووڵایی سۆزداری، و خۆ-ڕامان، کە مەودای نووسین فراوانتر دەکات و بوار بۆ ئەزموونە گێڕانەوەییە نائاساییەکان دەکاتەوە.

یەکێک لە دیارترین نموونەکانی ئەم کارلێکە "ڕۆبۆتە ئەدەبییە کارلێککارەکان"ن .(Literary Chabot's) ئەم ئەپلیکەیشنانە ڕۆڵی دوولایەنە دەگێڕن ؛ لە لایەکەوە ڕێگە بە بەکارهێنەران دەدەن کاریگەرییان لەسەر پەرەسەندنی گێڕانەوەکە هەبێت و ڕێڕەوەکەی لە ڕێگەی هەڵبژاردنەکانیانەوە دابڕێژن، ئەمەش کارلێکێکی دینامیکی لە نێوان مرۆڤ و ئامێردا لە بنیاتنانی دەقی ئەدەبیدا دروست دەکات. لە لایەکی دیکەوە، ئەم ڕۆبۆتانە یارمەتیی خودی نووسەرانیش دەدەن بۆ کۆڵینەوە لە کارەکتەرەکان، دارشتنی گرێچنەکە، و پەرەپێدانی بیرۆکەی داهێنەرانە، کە وایان لێ دەکات ببنە ئامرازێکی هاندەری ڕاستەقینە. لەنێو کارە پێشەنگەکانی ئەم بوارەدا:

- *گالاتی* (٢٠٠٠) لەلایەن ئیمیلی شۆرت.
- *فاساد* (٢٠٠٥) لەلایەن مایکل ماتیەس و ئەندرو ستێرن.

ئەم بەرهەمانە نموونەی دیاری ئەدەبی دیجیتاڵیی کارلێککارن کە هاوبەشیی داهێنەرانەی نێوان مرۆڤ و ئامێر بەرجەستە دەکەن. ئەمانە تەنها ئەپلیکەیشنی تەکنیکی نین، بەڵکو گۆڕانکاریی بنەڕەتین لە خودی پرۆسەی داهێناندا، کە تێیدا چیتر داهێنەر بە تەنها کار ناکات، بەڵکو بووەتە بەشێک لە سیستمێکی داهێنانی تێکەڵاو (hybrid) کە چییەتیی ئەدەب لە سەردەمی دیجیتاڵیدا سەرلەنوێ پێناسە دەکاتەوە.

کۆتایی: بەرەو پێناسەیەکی نوێ بۆ داهێنان

لە کۆتاییدا دەگەڕێینەوە بۆ ئەو نووسەرە دڵەڕاوکێیەی کە گەشتەکەمانمانی پێ دەست پێ کرد. هیوادارین هەستی بە کەمێک دڵنیایی کردبێت، نەک لەبەر ئەوەی ئامێرەکە پەرە ناسێنێت، بەڵکو لەبەر ئەوەی ئەو چوارچێوەیەی دەبێت لە ڕێگەیەوە بیر بکەینەوە، گۆڕاوە. پرسیاری یەکلاکەرەوە ئەوە نییە کە ئایا زیرەکیی دەستکرد توانای داهێنانی هەیە، بەڵکو ئەوەیە چۆن دەتوانین لە سایەی ئەم گۆڕانکارییە تەکنەلۆژییە قووڵانەدا پێناسەی داهێنان سەرلەنوێ بکەینەوە.

هەروەک چۆن تەکنیکەکانی فۆتۆگرافی و سینەما هونەریان لە کۆتوبەندە ڕێوڕەسمییەکانی ئازاد کرد و ئاسۆی نوێیان لەبەردەمدا کردەوە، وەک بنیامین ڕوونی کردەوە، **زیرەکیی دەستکردیش ئەمڕۆ دەتوانێت داهێنان لە هەندێک لە کۆتوبەندە نەریتییەکانی ڕزگار بکات. دەرگا لەسەر داهاتوویەک دەکاتەوە کە تێیدا داهێنان چیتر کردارێکی تاکی و پەتی نییە، بەڵکو دەبێتە کردارێکی هاوبەش و هاوبەشییەکی دینامیکی لە نێوان مرۆڤ و ئامێردا، کە مژدەی سەرهەڵدانی ئاسۆی هونەری و ئەدەبیی نوێ دەدات کە پێشتر نەماندەتوانی بیهێنینە بەرچاو.**

سەرچاوە:

ریهام حسنی، گۆڤاری نزوی، العدد ١٢٣، یولیو ٢٠٢٥.

چۆنێتی کاریگەریی بەکارهێنانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر خوێندکاران

پێشەکی و چوارچێوەی لێکۆڵینەوە

لەگەڵ پەرەسەندنی خێرای تەکنەلۆژیا، تێگەیشتن لە کاریگەریی ئامرازەکانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر کەرتی پەروەردە و خوێندکاران بووەتە بابەتێکی گرنگ و جێی بایەخ. ئەم ڕاپۆرتە تیشک دەخاتە سەر دەرەنجامەکانی لێکۆڵینەوەیەکی نوێ کە لەم بوارەدا ئەنجامدراوە.

بەکارهێنانی ئامرازەکانی زیرەکیی دەستکرد لە جۆری مۆدێلە زمانییە قووڵەکان وەک "چات جی پی تی" و ئەوانی تر، لەنێو خوێندکارانی تەمەن و قۆناغە جیاوازەکانی خوێندندا بڵاوبووەتەوە.

بەکارهێنانەکانی ئەم جۆرە مۆدێلانە جۆراوجۆرن، لەوانە بەکارهێنانیان بۆ شیکردنەوەی بابەتە خوێندنییەکان یان تەنانەت پوختکردنەوەیان و وەڵامدانەوەی هەندێک لەو پرسیارانەی کە خوێندکاران لە تێگەیشتنیاندا ڕووبەڕووی سەختی دەبنەوە.

بەڵام ئەو کاریگەرییەی کە بەکارهێنانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر خوێندکاران لە قۆناغە جیاوازەکانی خوێندندا بەجێی دەهێڵێت چییە؟ ئایا کاریگەرییەکی ئەرێنییە یان نەرێنی؟

ئەو لێکۆڵینەوەیەی کە لەلایەن توێژەرانی پەیمانگای ئوسترالی بۆ فێربوونی ئامێر لە زانکۆی ئەدێلاید و زانکۆی باشووری ئوسترالیا، هەروەها سەنتەری "داتا ٦١"ی سەر بە ڕێکخراوی کۆمۆنوێلسی توێژینەوەی زانستی و پیشەسازی لە ئوسترالیا ئەنجامدراوە، هەوڵی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە دەدات.

پێوەرەکانی لێکۆڵینەوەکە

بۆ هەڵسەنگاندنێکی وردی کاریگەرییەکانی زیرەکیی دەستکرد، لێکۆڵینەوەکە پشت بە چوارچێوەیەکی زانستیی دیاریکراو دەبەستێت. ئەم بەشە ئەو میتۆدۆلۆژیا و پێوەرانە ڕوون دەکاتەوە کە بۆ شیکردنەوەی داتاکان بەکارهاتوون.

لێکۆڵینەوەکە پشتی بە میتۆدۆلۆژیای پەروەردەیی جیرت *بیبستا* بەستووە بۆ تاقیکردنەوەی کاریگەریی مۆدێلەکانی زیرەکیی دەستکرد لەسەر پرۆسەی فێرکردن و ئەو خوێندکارانەی کە بەکاریدەهێنن. ئەم میتۆدۆلۆژیایە سێ پێوەری سەرەکی بۆ پێوانەکردنی کوالیتی و کارایی فێرکردن بەکاردەهێنێت، کە بریتین لە:

- **شارەزایی :** ئەم پێوەرە ئاماژەیە بۆ میکانیزمی بەدەستهێنانی زانیاری، لێهاتوویی و توانا.
- **پەیوەندیی کۆمەڵایەتی :** ئاستی توانای خوێندکار بۆ تێکەڵبوون لەگەڵ کۆمەڵگە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان و فێربوونی هاوبەش دەپێوێت.
- **توانستە تاکەکەسییەکان :** توانای خوێندکار وەک کەسێکی سەربەخۆ دەپێوێت کە بتوانێت بە تەنیا بڕیار بدات و بەرپرسیارێتی هەڵبگرێت.

پاشان لێکۆڵینەوەکە شیکارییەکی گشتگیری بۆ زیاتر لە ١٣٣ لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ و جیاواز ئەنجامدا، کە ١٨٨ تاقیکردنەوەیان لەخۆگرتبوو لە نێوان ساڵانی ٢٠٢٢ تا ٢٠٢٤ ئەم لێکۆڵینەوانە قۆناغە جیاوازەکانی خوێندنیان لەخۆگرتبوو، لە خوێندنی باڵاوە تا قوتابخانە ئاساییەکان و لە هەندێکیاندا باخچەی ساوایانیش.

لێکۆڵینەوەکە بە شێوەیەکی سەرەکی مۆدێلی "چات جی پی تی"ی هەڵبژارد، کە لە ٪٨٧ی کۆی ئەو تاقیکردنەوانەدا بەکارهاتبوو کە لێکۆڵینەوەکە لەخۆی گرتبوو.

کاریگەرییە ئەرێنییەکان لەسەر کارایی فێربوون

دەرەنجامە سەرەکییەکانی لێکۆڵینەوەکە ئاماژە بە کاریگەرییەکی ئەرێنیی بەرچاو دەکەن، بەتایبەتی لە بواری بەرزکردنەوەی ئاستی فێربوون و بەدەستهێنانی زانستیدا.

ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە دەریانخست کە بەکارهێنانی مۆدێلەکانی زیرەکیی دەستکرد کاریگەرییەکی ئەرێنیی ڕوون و گەورەی لەسەر کارایی فێرکردن و کوالیتیی پرۆسەکە خۆی هەبووە.

ئەمەش بەو مانایە دێت کە ئەو خوێندکارانەی پشتیان بە مۆدێلەکانی زیرەکیی دەستکرد بەستبوو، ڕێژەی بەدەستهێنانیان بەرزتر بوو لەوانی تر کاتێک ئامرازەکانی زیرەکیی دەستکردیان وەک مامۆستایەکی تایبەت بەکاردەهێنا کە دەتوانن قسەی لەگەڵ بکەن.

هەروەها، ئەم ئەنجامانە ڕوونتر بوون کاتێک خوێندکاران چوارچێوەیەکی دیاریکراویان بۆ بەکارهێنانی ئامرازەکانی زیرەکیی دەستکرد هەبوو، بە مەبەستی گەیشتن بە ئەنجامە خوازراوەکان و تێگەیشتن لەوەی کە لێیان داواکراوە.

لێکۆڵینەوەکە هەروەها کاریگەرییەکی ئەرێنیی لە پرۆسەی پەیوەندیی کۆمەڵایەتیی نێوان خوێندکارە جیاوازەکاندا دۆزییەوە، بەڵام ئەم کاریگەرییە بە شێوەیەکی گەورە پشتی بە میکانیزمی بەکارهێنانی زیرەکیی دەستکرد دەبەست، چونکە ئامرازەکان هانی خوێندکارانیان دەدا پێکەوە دابنیشن و گفتوگۆ لەبارەی فەرمانەکان و ئەنجامەکانیانەوە بکەن.

بەڵام کاریگەریی زیرەکیی دەستکرد لەسەر پەرەپێدانی توانستە تاکەکەسییەکان بە گشتی کەمترین بوو. سەرەڕای ئەوەی کە بەگشتی کاریگەرییەکی ئەرێنی بوو، بەڵام لە چاو ئەوانی تردا کەمتر بوو.

دەکرێت ئەمە بەوە لێکبدرێتەوە کە زیرەکیی دەستکرد بڕیارە زانستییەکان دەدات و پەیڕەوی لە ڕێبازە جیاوازەکان دەکات بەبێ گەڕانەوە بۆ خوێندکاران.

ئایا کاریگەریی زیرەکیی دەستکرد ئەرێنییە؟

لە کۆتاییدا، لێکۆڵینەوەکە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە کاریگەریی زیرەکیی دەستکرد ڕەها نییە، بەڵکو پەیوەستە بە شێوازی بەکارهێنانییەوە. لێرەدا پوختەی دەرەنجامەکان و مەرجداربوونی کاریگەرییەکانی دەخرێتەڕوو.

ناتوانرێت بە شێوەیەکی یەکلاکەرەوە بوترێت کە زیرەکیی دەستکرد کاریگەریی ئەرێنی یان نەرێنی هەیە، چونکە بابەتەکە بە ڕوونی پشت بە میکانیزمی بەکارهێنانی لەلایەن تاکەکەسەوە دەبەستێت.

لە حاڵەتی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا، خوێندکاران پشتیان بە زیرەکیی دەستکرد بەستبوو وەک مامۆستایەکی یارمەتیدەر کە ئەوەیان بۆ ڕوون بکاتەوە کە لێی تێنەگەیشتوون. بەڵام ئەگەر بارودۆخەکە پێچەوانە بێتەوە و خوێندکاران پشت بە زیرەکیی دەستکرد ببەستن بۆ ئەوەی هەوڵەکان بە تەنیا بدات و بەبێ ئەوەی هەوڵی تێگەیشتن لە وانە داواکراوەکان بدەن، ئەوا ئەم کاریگەرییە بە شێوەیەکی بەرچاو دەبێتە نەرێنی.

توێژینەوەکە جەخت لەسەر گرنگیی دابینکردنی پشتیوانیی گونجاو و میکانیزمی هەڵسەنگاندنی نەرمونیان دەکاتەوە، چونکە ئەو خوێندکارانەی لە بەکارهێنانی تەکنەلۆژیادا شارەزان، زیاتر لەوانی تر سوود لە تەکنیکەکانی زیرەکیی دەستکرد وەردەگرن، بەبێ ڕەچاوکردنی ئاستی خوێندنیان.

سەرچاوە: ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییەکان

پێنج وانەی سەرسوڕهێنەر لە براوەی خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیات " لازلۆ کراسناهۆرکای " !

پێشەکی: لە سەردەمی خێراییدا ، نۆبڵ پاداشتی ئەدەبیاتی هێواش دەداتەوە

لە جیهانێکدا کە وێنە تێیدا خێراتر دەبێت و بیرۆکەکان لە تویتێکدا کورت دەکرێنەوە ، ڕاگەیاندنەکەی ئەکادیمیای سویدی وەک دەستێوەردانێکی ڕۆشنبیریی پێویست هات ، نەک تەنها سوپرایزێک. خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیات بۆ ساڵی 2025 نەدرا بە نووسەرێک کە کات بەسەربردنێکی خێرا پێشکەش بکات ، بەڵکو بەخشرا بە نووسەری مەجەری لازلۆ کراسناهۆرکای László Krasznahorkai ، ئەو پیاوەی کە نازناوی "پێغەمبەری کاولکاری" و "گێڕەرەوەی ئەبەدیەتی قورس"ی پێ دراوە ، و یەکەم ڕۆمانی بە ناوی "ساتانتانگۆ" لە ساڵی 1985دا بڵاو کرایەوە.

بردنەوەکەی تەنها تاجلەسەرنانی کاروانێکی ئەدەبیی دانسقە نییە ، بەڵکو پەیامێکی ڕاستکەرەوەیە لە سەردەمی مۆدێرنی ئێمەدا ، و یادخستنەوەیەکی یەکلاکەرەوەیە کە هەندێک ڕاستی تەنها لە ڕێگەی تێڕامانی قووڵەوە دەستیان پێ دەگات. کەواتە ، چی دەتوانین فێر ببین لە نووسەرێک کە لە دڵی کاولکارییدا مانا دەدۆزێتەوە و لەناو داڕماندا بەدوای ڕزگاریدا دەگەڕێت ؟

وانەکان

.1دەنووسێت دەربارەی کۆتایی... تا وامان لێبکات خەون بە سەرەتاوە ببینین

ڕەنگە لە یەکەم نیگادا بەرهەمەکانی کراسناهۆرکای ، کە ئاژانسی ڕۆیتەرز بە "مامۆستای دیدگای ئەپۆکالیپسی" وەسفی کردووە ، ڕەشبینانە دەربکەون. بەڵام ئەم تێڕوانینە ئامانجێکی قووڵتر دەشارێتەوە. جەختکردنەوەی لەسەر کاولکاری بانگەواز نییە بۆ نەبوونخوازی ، بەڵکو ئامرازێکی ڕیشەییە بۆ ئەوەی پێویستیی گەورەی بیرکردنەوە لە سەرەتای نوێمان بیر بخاتەوە. لە ڕێگەی گەڕان بەدوای کۆتایی شتەکاندا بە لێهاتوویەکی ئەدەبییانەوە ، کراسناهۆرکای وامان لێدەکات پرسیار بکەین دەربارەی چۆنیەتیی هەستانەوە لەناو خۆڵەمێش و بنیادنانی شتێکی تەواو جیاواز.

ئەو دەربارەی کۆتایی دەنووسێت ، بەڵام ئەمە دەکات بۆ ئەوەی بیرمان بخاتەوە کە پێویستە جارێکی تر خەون بە سەرەتاوە ببینین.

.2ئەو ئەدەبەی ئاسوودەت ناکات ، بەڵکو بەخەبەرت دێنێت

بە پێچەوانەی زۆرێک لەو بەرهەمانەی کە ئامانجیان پێدانی ئارامییە ، نووسینەکانی کراسناهۆرکای بە شێوەیەک داڕێژراون کە بنە ئەزموونێکی دڵەڕاوکێهێنەر و هاندەر. وەک ڕۆژنامەی "گاردیان" وەسفی کردووە ، بەرهەمەکانی ئەرکی ڕەسەنی نووسین دەگەڕێننەوە: "هەژاندنی دڵنیایی و ئاشکراکردنی شکنۆکیی مانا." ڕۆژنامەکە لە وەسفێکی ڕەواندا زیاد دەکات کە "وەک دواکەسی ڕز گاربووی پاش لافاو ، ئاوا دەنووسێت." لە جیهانێکدا کە بەرەو دڵنیایی ساختە دەڕوات ، ئەم ئەدەبە "سەختە" دێت بۆ ئەوەی لە خەوی قووڵمان بەئاگا بێنێتەوە و ناچارمان بکات ڕووبەڕووی ئەو پرسیارانە ببینەوە کە پێمان باشە پشتگوێیان بخەین.

بەرهەمگەلێک نانووسرێن بۆ ئارامکردنەوە ، بەڵکو بۆ بەخەبەرهێنانەوە.

.3زمانەکەی تەنها بۆ خوێندنەوە نییە ، بەڵکو بۆ ژیانکردنە

شێوازی کراسناهۆرکای تایبەتمەندییە هەرە دانسقەکەی ئەدەبی ئەوە. ڕستە درێژ و لێشاوئاساکانی کە لە ڕەوتی هۆش دەچن ، تەنها هەڵبژاردەیەکی ستایلی نین ، بەڵکو ئامرازێکن کە جیهانێکی کابووسئاسای چڕی پێ دروست دەکات ، و

زمان دەگۆڕێت بۆ "بوونەوەرێک کە بە قورسیی جیهانەوە دەنوزێتەوە." ئەم زمانە بە شێوەیەکی تێپەڕ ناخوێندرێتەوە، بەڵکو خوێنەر ڕادەکێشێتە ناو "تونێلێک لە مانا". وەک لە هاوکارییە ئایکۆنییەکەیدا لەگەڵ دەرهێنەر بێلا تار دەرکەوت، کە یەکەم ڕۆمانی "ساتانتانگۆ"ی کردە فیلمێکی نەمرد. بە شێوازەکەی کە کافکامان بیر دەخاتەوە، و بە "مۆسیقای گێڕانەوەییەکەی کە پشێوی و ڕێکخستن تێیدا شوێن بە یەکتر دەگرن" بەپێی وەسفی یۆرۆنیوز، ئەدەب دەبێتە ئەزموونێکی بوونگەرایی تەواو، و نووسەر، وەک ڕۆژنامەی لومۆند ئاماژەی پێ کردووە، "هیچ نیشتیمانێکی نییە جگە لە زمان".

4.سەرکەوتنی بێدەنگی لە جیهانێکی پڕ لە ژاوەژاودا

بردنەوەی کراسناهۆرکای بە بەرگرییەک لە هێواشی و تێڕامان دادەنرێت لە بەرامبەر ژاوەژاوی جیهانی مۆدێرندا. ئەو وەک "یەکێک لە دوا پاسەوانە گەورەکانی زمانی ئەدەبیی قووڵ" سەیر دەکرێت، و نووسەرێکە کە زیاتر گوێ بۆ بێدەنگی دەگرێت وەک لەوەی ئاهەنگ بۆ ژاوەژاو بگێڕێت. لە سەردەمێکدا کە وێنەکان بە شێوەیەکی خێرا بەکاردەهێنرێن، بەرهەمەکانی دێن بۆ ئەوەی جەخت لەوە بکەنەوە کە بەهایەکی گەورە لەو بێدەنگییەدا هەیە کە ڕێگە بە دەرکەوتنی مانا دەدات. نووسینەکانی بەرگرییەک پێکدێنن دژی ڕووکەشییەت، و یادخستنەوەیەکن کە ئەدەب هێشتا شوێنێکی بۆ ئەو هێواشییە پێویستە هەیە کە بۆ تێگەیشتن لە ئاڵۆزییەکانی بوون گرنگە.

هێشتا لە زماندا جێگەیەک بۆ تێڕامان هەیە، و هێشتا لە ئەدەبدا شوێنێک بۆ هێواشی، و بۆ ئەو بێدەنگییە هەیە کە مانا ڕزگار دەکات.

5.بردنەوەکەی ڕاگەیاندنی پێویستیمانە بە گەڕانەوە بۆ قووڵایی

پێدانی خەڵاتەکە بە کراسناهۆرکای لە ڕێزلێنانی نووسەرێکی تاک تێدەپەڕێت و دەبێتە بەیاننامەیەکی ڕۆشنبیریی گرنگ. وەک ئاژانسی AP News باسی کردووە، ئەم بردنەوەیە "سەرکەوتنێکە بۆ ئەدەبیاتی سەخت" کە ملکەچبوون بۆ لۆجیکی بازاڕ و سادەکردنەوە ڕەت دەکاتەوە. بڕیارەکەی ئەکادیمیای سویدی وەک "ڕاگەیاندنێکی شاراوە" دەخوێندرێتەوە بۆ پێویستیی مرۆڤایەتی بە گەڕانەوە بەرەو قووڵایی، بەرەو ئەو هونەرەی کە ئامانجی دڵڕازیکردنی خوێنەر نییە، بەڵکو تاقیکردنەوە و بەرەنگاربوونەوەیەتی تا بە قووڵتری بیر لە خۆی و جیهانی دەوروبەری بکاتەوە.

کۆتایی: پرسیارێک بۆ سەدەی بیست و یەک

لە کۆتاییدا، بردنەوەی خەڵاتی نۆبڵ لەلایەن لازلۆ کراسناهۆرکایەوە یادخستنەوەیەکی بەهێزە کە هونەری مەزن هەمیشە وەڵامی ئاسوودەبەخش پێشکەش ناکات، بەڵکو پرسیارە سەختەکان دەوروژێنێت. ئەمە ئاهەنگگێڕانە بە بەهای قووڵایی، بەرەنگاری و تێڕامان لە سەردەمێکدا کە ڕووکەشییەت بە پیرۆز دادەنێت. ئەو پرسیارەی کە ئەم تاجلەسەرنانە لە هەموومان دەکات، ئەمەیە: لە جیهانێکدا کە داوای خێرایی و ڕوونیی دەستبەجێمان لێ دەکات، ئایا هێشتا ئازایەتیی ئەوەمان تێدا ماوە باوەش بەوەدا بکەین کە هێواش، سەخت، و قووڵە؟

سەرچاوە: ماڵپەڕەکان.

بەرگی دواوە:

"مەستوورە"

گۆڤاری زاری سۆرانی ، ژمارە (1) - 2025/10/25

zarisorani.com